

**НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
„ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ”
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК**

На правах рукопису

ХОМИН ІРИНА ПЕТРІВНА

УДК 631.11:330.31:330.14

**РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ
У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(економіка сільського господарства і АПК)

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник

Ситник Віктор Петрович

доктор економічних наук,

академік УААН

Київ – 2007

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи відтворення у сільськогосподарському виробництві та особливості його ресурсного забезпечення.....	10
1.1. Сутність відтворення та його тенденції у сільському господарстві.....	10
1.2. Ресурсне забезпечення в системі відтворення.....	33
1.3. Особливості ресурсного забезпечення відтворення на сільськогосподарських підприємствах	50
Висновки до першого розділу.....	68
Розділ 2. Структура ресурсного забезпечення простого і розширеного відтворення.....	71
2.1. Амортизаційний фонд як джерело ресурсного забезпечення простого відтворення.....	71
2.2. Прибуток як джерело ресурсного забезпечення розширеного відтворення.....	88
2.3. Резерви ресурсного забезпечення простого і розширеного відтворення.....	105
Висновки до другого розділу.....	123
Розділ 3. Оптимізація та забезпечення збалансованості ресурсів відтворення.....	125
3.1. Оптимізація структури ресурсів простого і розширеного відтворення.....	125
3.2. Забезпечення збалансованості власних і залучених ресурсів розширеного відтворення.....	141
3.3. Організація контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах.....	161
Висновки до третього розділу.....	176
Висновки.....	178
Список використаних джерел.....	181
Додатки.....	196

ВСТУП

Актуальність теми. Головною передумовою розвитку сільськогосподарського виробництва за сучасних умов є формування достатнього обсягу ресурсів, необхідних для забезпечення розширеного відтворення в галузі, що зумовлюється, з одного боку, майже повним зносом матеріально-технічної бази, а з іншого – недостатніми можливостями підприємств аграрного сектора економіки забезпечити вирішення цієї проблеми. Певною мірою це сталося внаслідок відсутності цілеспрямованої фінансово-економічної політики в аграрній сфері, що особливо проявилось у 90-их роках минулого століття, коли внаслідок негативної дії комплексу суб'єктивних та об'єктивних чинників відбулись відчутні перекоси у системі економічних взаємовідносин сільськогосподарських підприємств із партнерами, які входять у систему агропромислового комплексу.

Не змінилась ситуація щодо ресурсного забезпечення відтворення і після 2000 року, не дивлячись на те, що відбулись певні позитивні зміни у виробництві сільськогосподарської продукції, позаяк це не супроводжувалось адекватним збільшенням прибутковості виробництва через диспаритет взаємовідносин сільськогосподарських товаровиробників з виробниками засобів виробництва, з одного боку, та переробними підприємствами – з іншого.

Як наслідок, недостатня забезпеченість сільськогосподарських підприємств ресурсами відтворення стала однією з головних причин, що в них не забезпечується упродовж тривалого періоду не те що розширене, але й просте відтворення, а тому відбувається руйнування вже створеної у минулому матеріально-технічної бази внаслідок зростання рівня зносу наявних основних засобів через неможливість їх своєчасної заміни, що унеможлиблює вихід галузі з кризового стану у перспективі.

Це зумовлює невирішеність проблеми ресурсного забезпечення відтворення в галузі, отже, актуальність її дослідження, оскільки вона надто важлива, аби її можна було ігнорувати, хоч водночас варто зазначити, що в цілому проблема відтворення з позицій політекономічних або техніко-

економічних глибоко досліджена у працях Ф.Кене, Д.Кейнса, М.Кондратьєва, А.Маршалла, К.Маркса, Д.Рікардо, П.Самуельсона, А.Сміта, М.Фрідмена, Й.Шумпетера. Вагомими є наукові дослідження вітчизняних вчених В.Андрійчука, І.Кириленка, І.Лукінова, М.Маліка, В.Месель-Веселяка, С.Мочерного, Б.Пасхавера, Г.Підлісецького, М.Туган-Барановського, О.Шпичака, В.Юрчишина.

Ресурсне ж забезпечення процесу відтворення на макрорівні досліджували вітчизняні вчені П.Гайдуцький, М.Дем'яненко, П.Лайко, С.Мельник, О.Олійник, О.Онищенко, І.Охріменко, П.Саблук, В.Ситник, В.Трегобчук та інші.

У той же час залишається недостатньо дослідженою проблема ресурсного забезпечення відтворення безпосередньо на сільськогосподарських підприємствах в умовах загальної незбалансованості економіки в поєднанні з інфляцією, яка не подолана, оскільки переламати такі негативні тенденції зусиллями самих сільськогосподарських підприємств неможливо, бо виокремити аграрне виробництво із загального контексту економічних взаємовідносин в державі нереально.

Отже, пошук шляхів виходу з цієї ситуації, не дивлячись на те, що наукове значення праць цих учених безспірно і вони послужили методологічною основою виконаного дисертаційного дослідження, має практичне значення, якщо зважити на першочерговість вирішення проблеми індивідуального відтворення на сільськогосподарських підприємствах безпосередньо. Відтак комплексне системне дослідження об'єктивних закономірностей ресурсного забезпечення відтворення на сільськогосподарських підприємствах відповідно до оптимальних потреб здійснення – актуальне, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, його мету і важливість завдань, які в ньому вирішуються.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до програми науково-дослідних робіт Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки” УААН „Наукові основи аграрної політики трансформації економічних відносин

агропромислового виробництва в ринкових умовах” (номер державної реєстрації 0196 U 016303).

У межах наукової програми автором виконані дослідження, пов’язані з ресурсним забезпеченням відтворення на сільськогосподарських підприємствах.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження існуючих тенденцій та розробка науково-обґрунтованих пропозицій щодо ресурсного забезпечення відтворення з урахуванням потреб і можливостей сільськогосподарських підприємств на сучасному етапі, спрямованих на забезпечення їх збалансованого розвитку.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішувались такі завдання:

- запропонувати методику вирівнювання ресурсів відтворення з урахуванням циклічності результатів діяльності сільськогосподарських підприємств та розробити модель, яка забезпечує їх збалансоване формування;
- обґрунтувати перспективні шляхи ресурсного забезпечення відтворення в поєднанні з протинфляційними заходами;
- на основі узагальнення теоретичних і практичних матеріалів доповнити трактування сутності і змісту ресурсного забезпечення відтворення;
- розробити удосконалену методику контролю за цільовим призначенням ресурсів відтворення;
- доповнити методичні підходи щодо взаємозв’язку амортизації та прибутку як джерел ресурсного забезпечення відтворення;
- з урахуванням існуючих особливостей кредитування та бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств розробити пропозиції щодо удосконалення механізму їх застосування для забезпечення відтворення у сільському господарстві;
- обґрунтувати напрями подолання кризової ситуації на сільськогосподарських підприємствах щодо формування ресурсів простого і розширеного відтворення на сучасному етапі.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження обрано процес ресурсного забезпечення відтворення на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є методологічні і прикладні аспекти ресурсного забезпечення відтворення на сільськогосподарських підприємствах.

Методи дослідження. В дисертації використовувались як загальнонаукові діалектичні, так і специфічні економічні методи дослідження: абстрактно-логічний, а саме індукції – для визначення резервів збільшення ресурсів відтворення; дедукції – для оцінки впливу чинників на формування ресурсів відтворення; системного аналізу – для виявлення функціональної залежності джерел та ресурсів відтворення; аналітичні розрахунки – для вивчення тенденцій і закономірностей формування ресурсів відтворення та їх використання; групування і статистичних порівнянь – для виявлення співвідношень між чинниками формування ресурсів відтворення; спостереження та узагальнення – для дослідження особливостей формування ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах; графічний – для зображення динаміки показників формування ресурсів відтворення; розрахунково-конструктивний – для обґрунтування збалансованої моделі формування ресурсів відтворення.

Інформаційною базою дослідження стали наукові монографічні джерела, статті й інші публікації вітчизняних та зарубіжних учених за окресленою проблемою, аналітичні збірники Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки”, статистичні матеріали і звітність сільськогосподарських підприємств.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна отриманих результатів полягає в системному обґрунтуванні та вирішенні комплексу завдань, пов'язаних із забезпеченням оптимізації формування і використання ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах у сучасних умовах. Основними елементами, які відображають наукову новизну, є наступні результати.

Вперше:

- запропоновано методикау вирівнювання ресурсів відтворення з урахуванням циклічності результатів діяльності сільськогосподарських підприємств за рахунок згладжування коливань прибутку формуванням ресурсів відтворення не за залишковим принципом, а з дотриманням нормативу;
- обґрунтовано перспективні шляхи ресурсного забезпечення відтворення в сільськогосподарських підприємствах у поєднанні з протиінфляційними заходами шляхом накопичення коштів на банківських рахунках промислово-фінансових об'єднань для фінансування відтворення;

удосконалено:

- трактування сутності та змісту ресурсного забезпечення відтворення у сільськогосподарських підприємствах, зокрема, обґрунтовано його розмежування з виробничо-технічними ресурсами відтворення;
- методикау контролю за цільовим призначенням ресурсів відтворення шляхом розмежування на окремих рахунках коштів сільськогосподарських підприємств, призначених для поточних витрат і відтворення виробничих фондів;

дістали подальший розвиток:

- методичні підходи щодо оптимізації формування прибутку на основі врахування його взаємозалежності від іншого джерела ресурсного забезпечення – амортизації, шляхом застосування різних методів її нарахування;
- пропозиції щодо удосконалення механізму кредитування та застосування бюджетної підтримки для забезпечення рівного доступу суб'єктів господарювання до пільгового кредитування та бюджетного фінансування з метою здійснення процесу відтворення у сільськогосподарських підприємствах;

- обґрунтування шляхів подолання кризової ситуації щодо ресурсного забезпечення відтворення за рахунок залучення додаткових резервів збільшення власних джерел відтворення у сільськогосподарських підприємствах.

Практичне значення одержаних результатів. У дисертації запропоновано науково обґрунтовану методику ресурсного забезпечення відтворення. Її запровадження дає можливість забезпечити збалансування потреб у ресурсах відтворення за напрямками їх використання на перспективу, забезпечуючи згладжування циклічності економічних можливостей сільськогосподарських підприємств та стабільність відтворювальних процесів.

Розроблені пропозиції щодо обґрунтованого формування ресурсів відтворення виробничого потенціалу та їх раціонального використання прийняті до впровадження Головним управлінням агропромислового розвитку Івано-Франківської обласної державної адміністрації (довідка № 370/01-13/02 від 05.07.2006 р.). Обґрунтування шляхів забезпечення фінансування відтворення прийнято до впровадження на підвідомчих суб'єктах господарювання аграрної сфери Головного управління агропромислового розвитку Львівської обласної державної адміністрації (довідка № 125/02-29 від 15.08.2006 р.). Пропозиції щодо збалансованості ресурсного забезпечення відтворення з урахуванням циклічності економічних можливостей підприємств галузі прийнято до впровадження на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (довідка № 10-4/25-18 від 28.02.2006 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним завершеним науковим дослідженням. Наукові розробки, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, виконані автором особисто і відображені в наукових працях, які опубліковані у фахових виданнях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію і одержали позитивну оцінку на Міжнародній науково-теоретичній конференції „Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці” (м.Житомир, 3-5 березня 2005 р.), Третій міжнародній

науково-практичній конференції молодих вчених „Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті” (м. Тернопіль, 23-24 лютого 2006 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Фінансово-кредитне стимулювання економічного зростання” (м. Луцьк, 3-5 червня 2005р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Інтенсифікація і сталий розвиток сільськогосподарського виробництва” (м. Харків, 11-12 квітня 2006 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані у 10 одноосібних працях, загальним обсягом 2,6 др. арк., в тому числі у фахових виданнях – 5 наукових статей обсягом 1,6 друк. арк.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота викладена на 180 сторінках друкованого тексту, з них 24 сторінки займають 37 таблиць, 9 сторінок – 17 рисунків. На 15 сторінках розміщений список бібліографічних джерел із 188 найменувань та на 7 сторінках – 7 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІДТВОРЕННЯ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Сутність відтворення та його тенденції у сільському господарстві

Головною передумовою ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств є забезпечення постійного оновлення виробничих фондів, тобто їх відтворення, адже рух засобів та предметів праці супроводжується зношенням, споживанням і заміщенням у вартісній та натуральній формах. Оскільки до вартості виготовленого продукту входить вартість використаних виробничих фондів та найманої робочої сили, то реалізація продукції підприємства має забезпечити повернення коштів, авансованих на виробництво, і створити фонд заробітної плати працівників, бо за економічною теорією структура сукупного продукту складається з вартості спожитих засобів виробництва (c), які є перенесеною уречевленою працею, необхідного (v) та додаткового продукту (m) [106, с.321].

Як зазначав академік І. Лукінов, відтворення, охоплюючи всі послідовні стадії виробництва, обігу і споживання, являє собою складну сукупність органічно взаємозв'язаних форм економічного кругообороту. Матеріально-речова, вартісна і грошова форми суспільного продукту, переплітаючись і переходячи з однієї в іншу, нерозривно взаємозв'язані. Темпи ж приросту суспільного виробництва, удосконалення його структури, а також загальна швидкість відтворювальних оборотів визначається об'єктивними умовами, які складаються, економічною стратегією під впливом комплексу регулюючих їх факторів [82, с.3, 9]. Саме останнє є важливішим методологічним принципом, який не втрачає своєї актуальності й зараз, бо в сучасних умовах, як зазначає академік УААН В. Трегобчук, головне завдання полягає в тому, щоб докорінно перебудувати матеріально-технічну базу АПК на основі прискорення темпів науково-технічного прогресу [33, с.45]. Лише за цієї умови можна розраховувати на досягнення приросту обсягів та якісних параметрів продукції, значне підвищення продуктивності праці, зниження

собівартості її виробництва як основи для посилення конкурентоспроможності не тільки на внутрішньому, але й на зовнішньому ринку.

Таким чином необхідне дотримання раціональної балансової структури народного господарства, яка ґрунтується на суворих математичних доказах якісної визначеності умов простого і розширеного відтворення з урахуванням економічних особливостей циклів кругообороту, зумовлених відмінностями в техніці й технології, організації та економіці, а також тривалістю періодів окремих стадій і всього циклу, бо якщо співставити різні галузі суспільного виробництва, прослідкувати тенденції зміни структурних комбінацій виробничих факторів в часі і просторі, то неважко переконатись, наскільки нерівномірний вплив на виробництво науково-технічного прогресу в міжгалузевому плані, наскільки різні його темпи в різних галузях прикладення людської праці [82, с.13].

Це методологічне положення, розвинуте в наш час академіком УААН П. Саблуком в його концепції побудови ціни виробника, котра забезпечує економічно обґрунтовану масу прибутку з урахуванням відмічених вище академіком І. Лукіновим особливостей циклів кругообороту в аграрній сфері народного господарства. Зокрема, виходячи з необхідності оптимізації основних народногосподарських пропорцій як передумови ресурсного забезпечення розширеного відтворення в аграрній сфері економіки, ним запропонована формула, яка дозволяє забезпечити раціональне поєднання інтересів галузей із забезпеченням норми прибутку не нижчої від середнього рівня:

$$Ц = Сп + [Нс (Овф + Озас \cdot К) : 100], \quad (1.1)$$

де $Сп$ – повна собівартість продукції;

$Нс$ – середня норма прибутку (відношення прибутку по народному господарству до середньорічної вартості функціонуючого капіталу), %;

$Овф$ – середньорічна вартість авансованого капіталу в основних виробничих фондах сільського господарства, визначена на 1 т продукції, грн.;

$К$ – коефіцієнт оборотності оборотних засобів;

$Озас$ – собівартість 1 т продукції (без амортизації), грн.

При цьому середня норма прибутку виконує роль основного критерію в процесі державного регулювання цін на сільськогосподарську продукцію та кінцеву продукцію АПК, але тільки за умови включення в розрахунки норми прибутку вартості землі і визначення землемісткості видів продукції та підгалузей сільськогосподарського виробництва за наступною формулою:

$$З = 1 : (У - Н), \quad (1.2)$$

де $З$ – землемісткість 1 ц продукції, га;

$У$ – урожайність сільськогосподарських культур за масою після доробки, ц/га;

$Н$ – витрати на насіння, ц/га.

Землемісткість же продукції тваринництва можна визначити множенням витрат кормів у натуральному виразі за видами худоби на їх землемісткість, а добуток ціни 1 га землі на землемісткість одного центнера відповідного виду продукції становитиме вартість земельних ресурсів, використаних для виробництва продукції [157, с.158-159, 163-167].

Такий методологічний підхід є на часі саме зараз, оскільки невизнання ресурсу землі капіталом, ціноутворюючим фактором, неотримання на неї доходів на рівні з іншими видами ресурсів, неврахування цього ресурсу в усіх складових економічного механізму не дозволяє вирішити цінові та фінансові проблеми агропромислового виробництва в ринковій системі господарювання [129, с.16]. Економічний механізм АПК не може діяти без урахування вартості землі як складової його виробничого аграрного капіталу, не може бути ефективною економічною системою, а тим більше діяти на рівних з іншими галузями на ринковому просторі країни, а виробничі відносини на селі, якщо з них виключена земельна вартість, є економічно обмеженими, в них штучно зменшується величина аграрного капіталу, а відтак, створюється помилкова уява про високу віддачу від вкладеного капіталу [119, с.4].

Виконані в ННЦ „Інститут аграрної економіки” УААН розрахунки засвідчують – якщо виходити з того, що на одну гривню функціонуючого капіталу в середньому за рік в народному господарстві приходиться 2 % прибутку, то за умови

застосування методологічних положень академіків І. Лукінова, П. Саблука, на такий же розмір „зиску”, за всіх інших рівних економічних можливостей має право претендувати аграрний капітал, який оцінюється приблизно в 300 млрд.грн., з яких вартість землі становить 140 млрд.грн., тобто ця сфера повинна отримати майже 6 млрд.грн. прибутку, в тому числі з розрахунку на землю – 2,8 млрд.грн. Поки що аграрний сектор отримує значні збитки, як наслідок ігнорування об’єктивних економічних законів [122, с.12].

В цілому класичною політекономією ґрунтовно досліджено схеми відтворення. Зокрема, просте відтворення означає покриття із вартості сукупного суспільного продукту спожитих засобів виробництва (с), тобто відновлення виробництва в незмінних масштабах щодо кількості і якості виготовленого продукту. Фактори виробництва при цьому залишаються незмінними в кожному наступному циклі виробництва, весь додатковий продукт цілком використовується на особисте споживання [106, с.230,263,265]. При простому відтворенні у кожному наступному циклі відбувається відновлення виготовленого продукту у незмінних масштабах і з однаковою якістю при незмінному рівні розвитку продуктивних сил. Тобто, при простому відтворенні фонд нагромадження не утворюється, оскільки при цьому $(v + m) I = c II$, а $(v + m) I + (v + m) II = (c + v + m) II$, або частина вартості, яка заміщує затрати на оплату праці (v) і додатковий продукт (m) першого підрозділу, обмінюються на засоби виробництва (с) другого підрозділу, а вся величина новоствореного продукту – національного доходу (v + m) рівна валовому продукту (c + v + m) другого підрозділу і, таким чином, утворюється рівновага всієї системи в її вартісній і речовій формах при замкнутому круговому обороті [82, с.16].

При розширеному відтворенні у кожному наступному циклі здійснюється кількісне й якісне зростання виготовленого продукту за умов більш високого рівня розвитку продуктивних сил, оскільки розширене відтворення – це відновлення виробництва в кожному наступному циклі у зрослому масштабі щодо кількості і якості виготовленого продукту. При цьому, по-перше, завжди зростає кількість виготовленого суспільного продукту; по-друге, часто досягається поліпшення якості

його складових. Для розширеного відтворення в кожному наступному циклі потрібні додаткові або більш якісні ресурси, фактори виробництва. Кількісна і якісна зміни факторів виробництва досягаються також за рахунок раціоналізації їх використання, розвитку науково-технічного прогресу [93, с.50; 105, с.265], тому його джерелом є новостворена вартість ($v + m$). Тобто додатковий продукт (m) ділиться на дві частини: m_n – фонд нагромадження на приріст необхідних виробничих компонентів (Δc і Δv) та m_p – суспільні фонди споживання і фонди матеріального стимулювання на особисте (невиробниче) споживання (p). Досягнення рівноваги зумовлюється тим, що, з одного боку, продукт першого підрозділу вихідного року (P_1) в замкнутій системі (без притоку ззовні) рівний фонду заміщення першого і другого підрозділів ($c_1' + c_2'$) наступного року, а, з іншого боку, продукт другого підрозділу вихідного року (P_2) рівний сукупним затратам на оплату праці в обох підрозділах наступного року ($v_1' + v_2'$), включаючи й частину додаткового продукту (m_n), спрямовану на особисте споживання [82, с.18-19].

Водночас пошук раціональних пропорцій між двома крупними підрозділами, відіграючи немаловажну роль в забезпеченні планомірних темпів відтворення, ще не вирішує задачі всесторонньої балансової ув'язки галузей і видів виробництв в економічно обґрунтовану структуру, оскільки співвідношення матеріально-речових, вартісних і цінових елементів у процесі їх руху за галузями непостійне, бо під впливом різноманітних факторів вони міняються в тому чи іншому напрямі. Ув'язка їх в єдину якомога більш стабільну систему, яка зумовлює прискорення темпів відтворення, являє собою одну із головних задач [82, с.12-13].

Слід зазначити, що в економічній теорії просте й розширене відтворення розглядається з позицій *суспільного та індивідуального відтворення* (курсив наш – І.Х.). Процес суспільного виробництва на макрорівні, взятий не як одноразовий акт, а в постійному повторенні та відновленні, називається суспільним відтворенням. Формою індивідуального відтворення підприємства є відтворення його основних

виробничих фондів, тобто основного капіталу у вигляді засобів праці – будівель, машин, устаткування тощо. Індивідуальне відтворення здійснюється в сфері підприємницької діяльності. Воно ґрунтується на індивідуальному капіталі. Суспільне відтворення об'єднує всі індивідуальні капітали [71, с.397].

Варто зазначити, що в науковій літературі розглядаються екстенсивний і інтенсивний типи відтворення. Екстенсивне відтворення здійснюється через залучення до процесу виробництва додаткових працівників, природних ресурсів, основних та оборотних фондів за незмінної технічної основи. Інтенсивний тип відтворення відбувається через застосування прогресивних технологій, підвищення якості робочої сили, впровадження передових форм і методів організації виробництва тощо. При цьому знижується фондо-, матеріало- та енергомісткість продукції. Причому відтворення основних фондів – це постійне повторення та безперервне відновлення засобів праці в натуральному і вартісному вираженні, процес впровадження прогресивної і принципово нової техніки, а також комплексної модернізації, що дозволяє усунути, перш за все, моральний знос основних засобів по всьому технологічному ланцюгу і, таким чином, досягається оновлення основного капіталу на вищому техніко-технологічному рівні [121, с.133, 135, 138]. Інтенсивне відтворення відбувається за двома формами: фондоемкою, коли ріст продуктивності праці досягається на базі збільшення затрат речових виробничих фондів на одиницю продукції і фондозберігаючою, при якій підвищення продуктивності праці супроводжується економією речових виробничих фондів на одиницю продукції.

Особливістю ж сучасної ситуації у сільському господарстві є протиріччя: здійснення екстенсивного типу розширеного відтворення принципово неприйнятне, але воно здебільшого здійснюється, а тому ресурси використовуються нерационально, оскільки незмінна технічна основа виробництва зумовлює його високу затратність. Внаслідок цього підвищується собівартість продукції та зменшується маса прибутку і таким чином утворюється замкнуте коло, що не дозволяє подолати кризовий стан у галузі. Правда, певні позитивні тенденції намітились щодо скорочення витрат праці та основних і оборотних засобів на

одиницю продукції, що є характерною ознакою інтенсифікації виробництва, але за умови збільшення їх абсолютних обсягів, використовуваних у виробництві. На сільськогосподарських же підприємствах відбувається скорочення як загальних обсягів використовуваних засобів і предметів праці, так і витрат останніх у натуральних вимірниках на одиницю продукції, що не вписується у класичні схеми відтворення на екстенсивній чи інтенсивній основі (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Динаміка використання окремих видів основних і оборотних засобів на сільськогосподарських підприємствах України за 1990-2005 роки

Показники	1990 р.	2000 р.	2004 р.	2005 р.
Використовувалось:				
– тракторів, тис.шт.	497,3	318,9	230,5	216,9
– зернозбиральних комбайнів, тис.шт.	105,2	65,2	50,0	47,2
– бурякозбиральних машин, тис.шт.	19,8	13,0	9,3	8,5
– органічних добрив всього, млн.т	257,1	28,4	15,1	13,2
в т.ч. на 1тис.грн. продукції рослинництва, т	6,24	1,85	0,77	0,70
– мінеральних добрив всього, тис.ц	42416,3	2787,1	5185,9	5579,2
в т.ч. на 1тис.грн. продукції рослинництва, кг	102,91	18,18	26,77	29,87

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С. 333, 337, 340.

Отже, в розрахунку на одну тисячу гривень валової продукції у порівняльних цінах витрати органічних та мінеральних добрив є меншими, що могло б вважатись за ознаки інтенсивного відтворення. Однак абсолютна кількість застосовуваних технічних засобів виробництва, як і зазначених оборотних засобів супроводжується зменшенням валової продукції рослинництва з 41217,2 млн.грн. у 1990 році до 18847,4 млн.грн. – у 2005 році та продукції тваринництва відповідно з 34464,3 млн.грн. до 7269,6 млн.грн. Тому мова може йти лише про екстенсивне відтворення за рахунок виснаження, як підкреслюють відомі вчені, природних ресурсів [33, с.155]. Заодно варто зауважити, що екстенсивного й інтенсивного типів відтворення в чистому вигляді в сільському господарстві не було й раніше, бо додаткових працівників у галузь не залучали, а, навпаки, їх чисельність скорочувалась, у той час як до 1990 року матеріально-технічна база підприємств формувалась за екстенсивними параметрами [1, с.72].

Зараз же на більшості сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей нагальною є проблема забезпечення хоч би простого відтворення, оскільки впродовж останніх років тут спостерігається стійка тенденція руйнування вже створеної раніше матеріально-технічної бази. До того ж наявні основні засоби наближаються до критичної межі зносу (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Динаміка наявності основних засобів на сільськогосподарських підприємствах за 2000-2005 роки та рівень їх зносу

Області	Вартість, млн.грн.					2005 р.	
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	Вартість, млн.грн.	Рівень зносу, %
Івано-Франківська	646,4	455,4	358,0	288,9	279,5	350,4	93,3
Львівська	2680,9	1666,5	1292,2	1106,1	930,8	891,5	83,8
Тернопільська	1598,3	1287,4	994,0	837,9	783,5	800,4	86,5

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С.327; Примітки до річної фінансової звітності ф.№5 за 2005 р.

Зокрема, спостерігається стійка негативна тенденція зменшення забезпеченості сільськогосподарських підприємств основними засобами та їх старіння, яка намітилась у 90-их роках минулого століття і поки що не подолана. Практично на сільськогосподарських підприємствах середній вік тракторів, сівалок та комбайнів перевищує 12-13 років, а щорічне зношення основних технічних засобів майже в 10 разів перевищує їх оновлення [45, с.90; 123, с.41].

Зазначимо, що ця тенденція визрівала давно, оскільки зростання обсягів сільськогосподарського виробництва в минулому було нестійким, хоч спостерігались тривалі фази піднесення, правда, не в повній відповідності з класичним визначенням такої моделі в економічній теорії, оскільки на неї накладалась інша – спотворена модель, коли його темпи утримувались за рахунок вичерпання природних ресурсів через зниження їхньої ціни [34, с.76]. Загальна незбалансованість економіки, інфляційні тенденції зумовили спочатку гальмування розвитку сільськогосподарських підприємств, а потім кризовий стан насамперед щодо забезпеченості ресурсами для розширеного відтворення. На вітчизняних

сільськогосподарських підприємствах сюди додатково можна віднести як прояв такого спотворення те, що у відтворювальному процесі взагалі не враховується такий важливіший засіб виробництва як земля. На думку академіка УААН П. Саблука це неприпустимо, адже земля є основною умовою і основоположним ресурсом, без якого сільськогосподарське виробництво просто неможливе [130, с.9]. Вона, як всі інші ресурси виробництва, потребує здійснення процесу відтворення. Причому він може відбуватись з втручанням людини або без неї, відтворення може бути звуженим (за умови переваги використання природних чинників), простим (обсяг використання природних чинників відповідає відновленню) та розширеним (відновлення перевищує використання) [20, с.128].

Окрім того, попри аксіоматичне твердження економічної теорії: за умови правильного обробітку землі її якість не втрачається, а, навпаки, підвищується, треба зважати на те, що витрати на освоєння нових земель, меліоративні роботи скоріше пов'язані з розширеним відтворенням, ніж із суто виробничими витратами. До того ж, окрім інших загальноекономічних чинників, на темпи відтворення в сільському господарстві суттєво впливає родючість землі та природні умови виробництва. Через це однією з найважливіших особливостей відтворення в аграрному секторі економіки є те, що формування виробничого потенціалу цієї галузі здійснюється під впливом природних умов, неоднорідність яких, наприклад, в Україні характерна не лише для ґрунтово-кліматичних зон Полісся, Лісостепу, Степу, а й для окремих областей і районів [106, с.323].

Тому, не дивлячись на намагання створити модель сталого зростання, за якою відбувається збалансоване нагромадження капіталів в умовах державної підтримки розвитку [34, с.76], адміністративно-командна система цього зробити не змогла, що в кінцевому підсумку призвело до стагнації з наступним обвальним падінням обсягів продукції на сільськогосподарських підприємствах і втратою ними провідної ролі у виробництві. Якщо до 1990 року більша частка її вироблялась у суспільному секторі, то зараз вона змістилась в особисті підсобні господарства населення, які виробляють в Івано-Франківській області – 88,7, Львівській – 87,9, Тернопільській – 71,6 відсотка валової продукції галузі. Однак це відбувалось на фоні загального

спаду валового виробництва продукції упродовж 1990-2000 років. І лише у 2001-2005 роках ця негативна тенденція нарешті була подолана, хоч рівня 1990 року все ж не досягнуто, позаяк обсяг валової продукції за всіма категоріями господарств у 2005 році складає від нього лише від 55,1 відсотка – у Тернопільській до 68,5 – у Львівській та 77,2 – в Івано-Франківській областях при 63,3 відсотка – в цілому по Україні (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства
(у порівняльних цінах 2000 р.; млн.грн.)

	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Україна	104460,0	55689,6	61397,5	62106,1	55266,8	66257,2	66101,6
Області:							
Івано-Франківська	2115,6	1547,1	1582,9	16,47,1	1609,3	1643,2	1632,8
Львівська	4032,9	2701,3	2549,0	2862,4	2775,9	2810,5	2763,7
Тернопільська	3488,0	1922,7	1781,9	1890,9	1768,1	1945,7	1922,8

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С. 200.

Вважається, що тенденції зміни фондооснащеності сільськогосподарських підприємств та обсягів виробництва продукції мають бути взаємозалежними. Однак поглиблене дослідження не підтверджує такої закономірності, бо, за даними вчених, 59,5 % валового внутрішнього продукту залежить від того, наскільки інтенсивно розвивалася економіка в минулому – внаслідок інерційності цього процесу. Це можна проілюструвати порівнянням динаміки валових зборів зерна та забезпеченості сільськогосподарських підприємств комбайнами (додаток А).

Логічно валові збори зернових культур мають корелювати з наявністю комбайнів для їх збирання, оскільки урожайність залежить не тільки від ефективності вирощування, але й своєчасності обмолоту, бо відхилення від оптимальних термінів збирання врожаю призводить до суттєвих втрат. На практиці ж виявилось, що забезпеченість підприємств комбайнами зменшилась в цілому по Україні у 2,1 разу (в Івано-Франківській області – у 2,2; у Львівській – в 1,9; у Тернопільській – в 2,3 разу), у той час, як валовий збір зернових – лише у 1,2 разу (в Івано-Франківській області – у 1,4; у Львівській – в 1,5; у Тернопільській – в 1,3

разу). Така ж тенденція щодо залежності валового виробництва іншої сільськогосподарської продукції та наявності на підприємствах галузі тракторів, плугів, сівалок і т. ін.

Невідповідність такого взаємозв'язку зумовлена тим, що у спадок від колишньої системи господарювання дісталась вкрай відстала і неефективна система сільськогосподарських машин і технологій [33, с.56], якими підприємства аграрного сектору не завжди забезпечувались з урахуванням реальних потреб і такі засоби нерідко лише обліковувались на балансі господарств, зовсім не використовуючись (наприклад, зрошувальні установки в зонах Малого Полісся зазначених областей), або ж експлуатувались до перших серйозних ремонтів, зважаючи на тодішню низьку вартість нових машин у порівнянні з витратами на їх ремонти (трактори КДП-35, бурякозбиральні комбайни КС-4 тощо).

Отож тенденція щодо зменшення фондозабезпеченості, тобто вартості основних засобів на одиницю сільськогосподарських угідь на підприємствах галузі була певною мірою об'єктивною, за умови, що вони позбувались неефективних засобів виробництва. Однак на неї у період 90-их років минулого століття накладалась інша негативна тенденція, коли основні засоби попросту розбазарювались, зважаючи на гостру потребу населення в техніці та порівняно низьку її вартість на той час: приміром, колісні трактори реалізовувались по 2,5-3,0 тис. доларів, тому й фондоозброєність праці – вартість основних засобів у розрахунку на середньорічного працівника, мала би теж різко знизитись. Але впродовж цього ж періоду, як зазначають вчені ННЦ „Інститут аграрної економіки”, внаслідок низького відтворення сільського населення середньорічна кількість працівників сільськогосподарських підприємств лише за 1990-2001 рр. зменшилася на 2 млн. 750 тис. чол., або більш ніж удвічі [2, с.63]. Ця тенденція продовжувалась і в наступні роки, але оскільки скорочення чисельності працівників на сільськогосподарських підприємствах відбувалось випереджаючими темпами у порівнянні зі зменшенням основних засобів, динаміка фондоозброєності праці за 2000-2005 роки виглядає позитивною, хоч цей показник все ж таки набагато нижчий рівня 1990 року (рис.1.1).

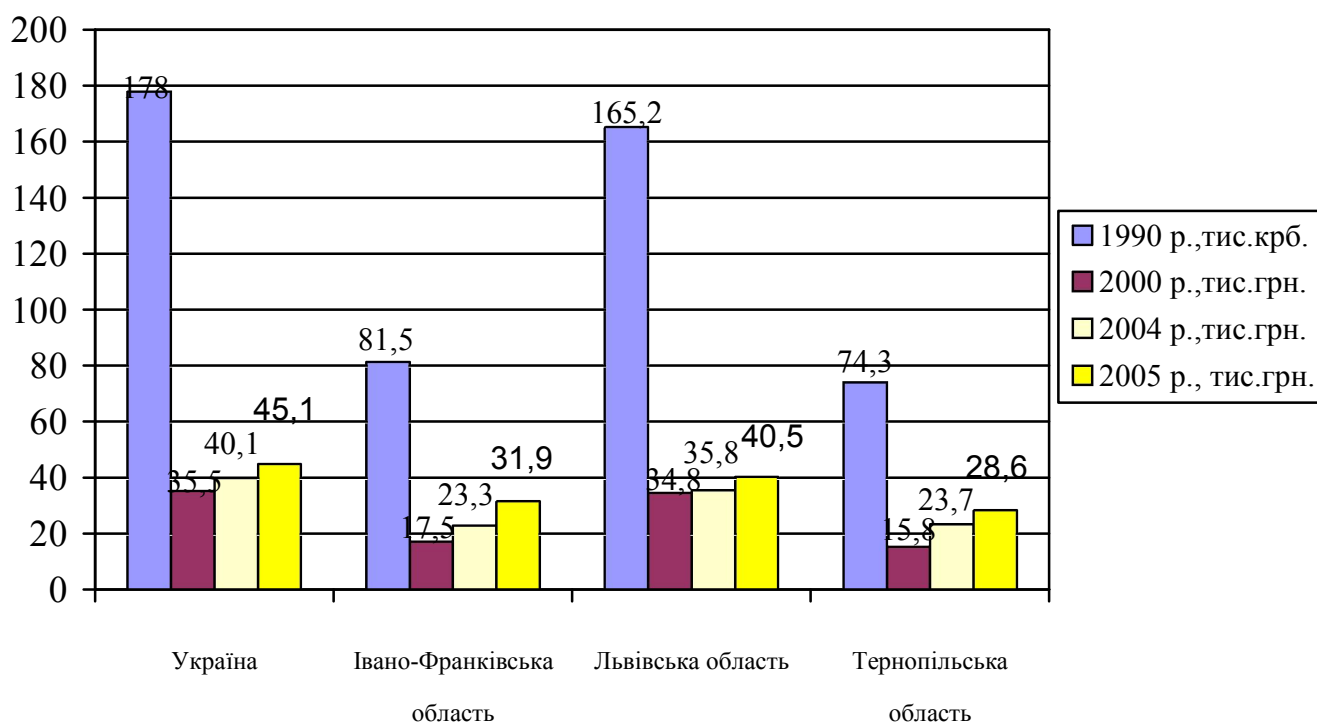

Рис. 1.1. Динаміка фондоозброєності на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей

Негативна тенденція динаміки фондозабезпеченості та фондоозброєності праці на сільськогосподарських підприємствах в аналізованому періоді спричинена несприятливими умовами для формування необхідних для цього фінансових ресурсів головним чином через наростання диспаритету міжгалузевих цінових співвідношень в агропромисловому секторі. Як констатують вчені ННЦ „Інститут аграрної економіки”, темпи підвищення цін на промислові товари значно перевищували їх ріст на сільськогосподарську продукцію, а тому динаміка нееквівалентності взаємовідносин сільськогосподарських підприємств з промисловістю була надмірною, оскільки ціни на матеріально-технічні засоби для села підвищились у 98 разів, а на сільськогосподарську продукцію – лише у 20 разів, що призвело до порушення відносно задовільного цінового паритету, який було встановлено у 1990 році [124, с.155-158].

Оскільки це супроводжувалось зазначеною вище тенденцією зменшення обсягів виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, то ресурси на

підприємствах аграрної сфери були недостатніми для здійснення навіть простого відтворення. Саме недостатнє забезпечення сільськогосподарських підприємств ресурсами відтворення спричинило те, що на балансі більшості з них залишається неефективна, а в соціально-психологічному аспекті – непрестижна та санітарно-гігієнічно небезпечна і енергомістка техніка, третина якої потребує термінової заміни та кардинальної модернізації [33, с.56]. У справедливості такого висновку переконує кон'юнктура на ринку, де практично необмеженою є пропозиція високопродуктивних технологічних комплексів для вирощування сільськогосподарських культур, використання яких забезпечує високу ефективність виробництва насамперед завдяки зниженню питомих витрат пально-мастильних матеріалів на одиницю роботи та майже кратному підвищенню продуктивності праці. Однак попит на такі прогресивні види техніки надто обмежений, не дивлячись на пільгове кредитування та можливість застосування лізингових розрахунків для її придбання.

Отже, можна резюмувати: недостатня забезпеченість сільськогосподарських підприємств ресурсами відтворення була однією з головних причин стійкої тенденції зниження їх фондозабезпеченості, яка поєднувалась з іншою об'єктивною тенденцією – зростанням рівня зносу наявних основних засобів через неможливість їх своєчасної заміни.

При цьому варто звернути увагу на певне вуалювання справжнього стану фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств за матеріалами фінансової звітності, де наводяться узагальнені показники про загальну первісну вартість та суму зносу основних засобів – у Балансі ф.№1 або за окремими групами – у Примітках до річної фінансової звітності ф.№5, й тому завищується залишкова вартість повністю амортизованих об'єктів внаслідок оприбуткування нових і таким чином усереднена звітна інформація виявляється мимоволі прикрашеною. На це накладаються інфляційні процеси, внаслідок чого придбаний, приміром, у 2004 році колісний трактор загального призначення Т-150 К-09 відрізняється від свого аналога за даними 1996 року майже у 2,8 разу (200,0 тис.грн проти 65,6 тис.грн.), що теж створює помилкове враження про зростання фондозабезпеченості

сільськогосподарських підприємств за даними фінансової звітності, адже такий показник визначається у вартісному виразі.

Поглиблений же аналіз, виконаний на окремих сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (ПОП „Іванівське” Терехівського району, ВАТ „Україна” Підволочиського району), засвідчує, що більше 80 відсотків тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів тут були повністю зношені вже 5-6 років тому. Окрім того, як негативну тенденцію слід розглядати підтримання експлуатаційних властивостей таких основних засобів, які повинні бути виведеними з експлуатації насамперед через їх моральний знос. Але на практиці такі об’єкти продовжують використовуватись, не дивлячись навіть на їх повну амортизацію, що зумовлено тією ж причиною – відсутністю достатніх ресурсів відтворення для оновлення основних засобів. Водночас це за принципом бумеранга вдаряє по формуванню ресурсів відтворення, оскільки значна їх частина використовується нерационально, зважаючи на надто високу вартість відновлення експлуатаційних властивостей повністю зношених об’єктів, як правило, шляхом капітальних ремонтів.

Проте ця тенденція певною мірою є об’єктивною, оскільки сільськогосподарські підприємства вимушені здійснювати такі загалом неефективні заходи щодо підтримання експлуатаційних властивостей техніки, зважаючи на неможливість накопичення достатньої маси ресурсів відтворення для її заміни у порівнянні з витратами на здійснення капітальних ремонтів. Хоч у цілому такий підхід з урахуванням перспективи є нерациональним, бо загальна сума витрат на капітальні ремонти за період можливої експлуатації будь-якого об’єкта перевищує вартість придбання нового інколи навіть у 2-3 рази, але він дозволяє, хоч і частково, вирішити проблему фінансування підприємства в даний момент, тоді як інакше вона взагалі буде невирішеною, що, до речі, теж засвідчує практика багатьох підприємств, у яких через ці причини виведена з обробітку значна площа ріллі.

Ця ж сама причина – неможливість накопичення достатньої маси ресурсів відтворення, лежить в основі наступної негативної тенденції, яка проявлялась у 2000-2005 роках, коли на більшості сільськогосподарських підприємств доводилось

керуватись у здійсненні процесів відтворення не якісними критеріями основних засобів, а в першу чергу їх цінovими параметрами, і придбані об'єкти не завжди були найновішими з позицій відповідності сучасним вимогам науково-технічного прогресу. Нерідко вже в момент придбання їх моральний знос був очевидний, особливо щодо тракторів, комбайнів, сівалок. Проте в порівнянні з досконалішими зарубіжними зразками обмеженість ресурсів відтворення об'єктивно спонукає сільськогосподарські підприємства до вибору не оптимального варіанта оновлення матеріально-технічної бази, бо, приміром, зернозбиральні комбайни США, Німеччини, інших країн далекого зарубіжжя коштують у 3-5 разів дорожче, ніж вітчизняні: комбайн Джон Дір 9500 (США) – 244,5 тис.дол.; Кейс-2366 (Німеччина) – 210,8 тис.дол.; КЗС-9-1 „Славутич” (Україна) – 84,1 тис.дол. [2, с.174, 184].

Тому, як зазначають вчені, сільськогосподарська галузь все ще залишається за межами активного впливу науково-технічного прогресу, оскільки тут не лише не відтворюється належним чином і на розширеній основі ресурсний потенціал з використанням новітніх досягнень науки і техніки, а, навпаки, має місце інтенсивне зношування та падіння якісних характеристик цього потенціалу, насамперед його матеріально-технічної складової, і зазначена тенденція суперечить загальносвітовій. Адже нині практично всі розвинуті країни докладають максимум зусиль до постійного і прискореного оновлення виробничо-ресурсної бази агропромислового комплексу та поглиблюють інтенсифікацію відтворювальних процесів, розширюючи за рахунок цього можливості зростання добробуту й вирішення соціальних завдань як на селі, так і в державі загалом. Техніка, технологія, вироблювана продукція, організація господарської діяльності в агропродовольчій сфері безперервно удосконалюються [33, с.56-57].

Проте переламати такі негативні тенденції у вітчизняній практиці зусиллями самих сільськогосподарських підприємств неможливо, бо виокремити аграрне виробництво із загального контексту економічних взаємовідносин в державі нереально. Відтак пошук шляхів виходу з цієї ситуації лежить, насамперед, у площині вирішення проблеми об'єктивності взаємовідносин сільськогосподарських підприємств з партнерами, які поставляють ресурси виробництва в аграрну галузь.

Якщо, приміром, зважити цінові параметри вітчизняної сільськогосподарської техніки через її якісні характеристики, то виявляється, що пропорції зростання цін неадекватні навіть тим, які склалися внаслідок загальних макропропорцій на ринку. Так, кумулятивний індекс інфляції за період 1990-2005 рр. склав 3,148, а вартість однієї кінської сили стала більшою за тракторами у 6,2 разу, вантажними автомобілями – у 4,3 разу, а за комбайнами – у 8,6 разу, складаючи 181 – 193 долари в залежності від марки. Причому упродовж цього періоду відхилення за ціновими параметрами технічних засобів виробництва були ще разючішими, досягаючи, приміром, у 2000 році 11,6, 7,5 та 16,3 разу відповідно (рис.1.2).

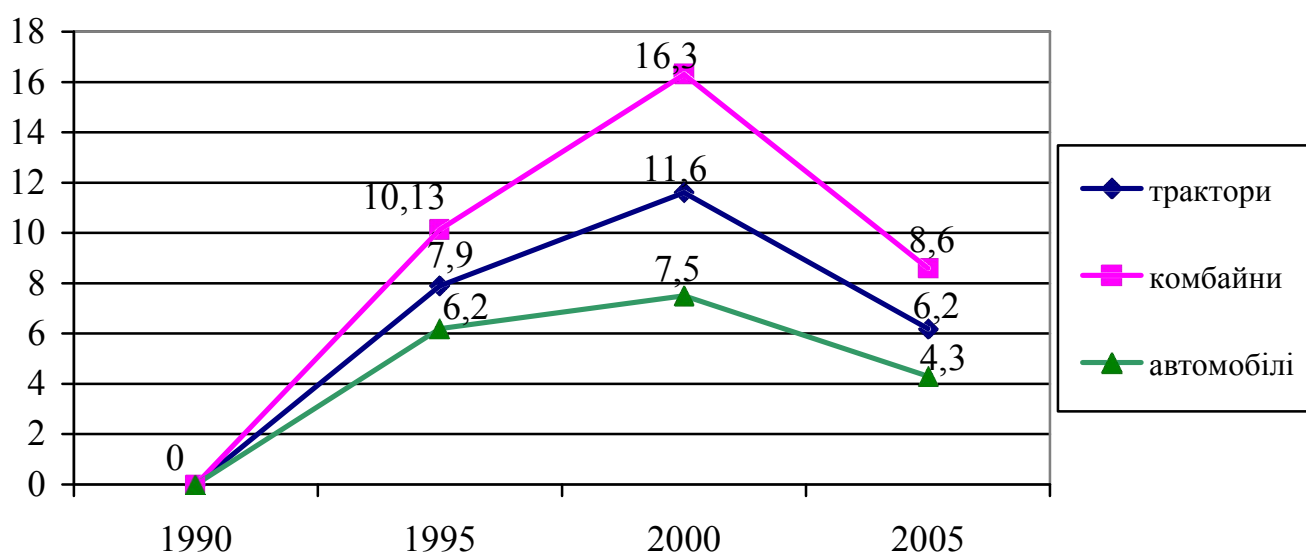

Рис. 1.2. Співвідношення вартості одиниці потужності сільськогосподарської техніки

Тому при відтворенні матеріально-технічної бази на сільськогосподарських підприємствах стався відхід від раціональних вимог щодо її формування, оскільки якісні параметри були на другому плані, в той час як вирішальний вплив справляли вартісні чинники, хоч закономірність має бути зворотною. Причому як система ціноутворення, так і інші складові відносин при відтворенні матеріально-технічної бази не були спрямовані на забезпечення досягнення такої науково обґрунтованої закономірності, оскільки галузь сільськогосподарського машинобудування теж перебуває в стані глибокої економічної кризи, що не забезпечує тут потрібних інвестицій для запровадження найновіших досягнень науково-технічного прогресу,

не дивлячись на те, що ціни на продукцію цієї галузі неспівмірно зросли, причому головним чином це сталося внаслідок обвального падіння обсягів випуску техніки. В результаті створилось своєрідне замкнуте коло, коли сільськогосподарські підприємства гостро потребують нових високоефективних машин, але не в стані придбати для заміни наявних низькопродуктивних через їх високу вартість, а машинобудівні заводи не можуть знизити ціни внаслідок того, що в них постійні витрати виробництва надто великі, оскільки їхня виробнича база розрахована на гігантські обсяги випуску техніки, бо ця сфера агропромислового комплексу розвивалась переважно на екстенсивній основі, як, зрештою, і аграрна, де залучалась все більша кількість виробничих ресурсів, а тому й зростала енергомісткість аграрного виробництва [33, с.25-26]. Врешті-решт надмірні постійні витрати на підприємствах промисловості унеможливають зниження собівартості техніки в розрахунку на одиницю і зумовлюють ціни на неї, далекі від ринкової рівноваги.

Водночас, хоч і слабко, за аналізований період все ж таки проявлялась тенденція щодо наближення до науково обґрунтованої закономірності, за якою відтворення засобів виробництва має відбуватись на якісно вищому рівні, що засвідчує придбання, правда, здебільшого імпортною, більш досконалої техніки з так званого далекого зарубіжжя, не зважаючи на її цінові параметри, які перевищують вартість вітчизняних або зарубіжних аналогів: вартість однієї кінської сили вітчизняних машин, як зазначалось, складає 181 – 193, а зарубіжних від 325 до 647 доларів США [2, с.185]. В якості чинника, який стимулює придбання зарубіжних технічних засобів тут виступають приведені витрати – сума щорічних витрат у процесі виробництва та капітальних вкладень, скоригованих на нормативний коефіцієнт їх ефективності, які за розрахунками спеціалістів менші, оскільки високу суму інвестицій перекидає економія на експлуатаційних витратах.

Однак придбати таку техніку можуть лише поодинокі сільськогосподарські підприємства, тим більше, що пільгове кредитування розповсюджується тільки на розрахунки з вітчизняними виробниками. Звісно, з позицій державної політики протекціонізму це цілком виправдане, тому має бути збережене на перспективу. Разом з тим невідкладним є вирішення проблеми суттєвого прориву у напрямі

освоєння випуску на вітчизняних промислових підприємствах сільськогосподарської техніки з такими якісними характеристиками, які адекватні її вартісним параметрам, адже тільки за такої умови вона може бути конкурентноздатною і забезпечувати дотримання згаданої вище науково обґрунтованої закономірності у відтворенні основних засобів.

Формування ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах повинно базуватись на системному підході з дотриманням всіх його властивостей, в першу чергу загального зв'язку, цілісності, ієрархічності, багатокритеріальності, структурності, множинності опису, динамічності, оптимальності [159, с.76]. Тому, поряд із дослідженням тенденцій відтворення основних засобів, не менш важливим це є й щодо оборотних засобів та робочої сили, бо ефективність АПК лише на третину зумовлюється вкладеннями в техніку й устаткування [130, с.6] і досягти збалансованого сталого зростання сільськогосподарського виробництва можна лише за умови оптимального поєднання цих трьох складових. Саме ця передумова є вихідною для здійснення відтворення на сільськогосподарських підприємствах, оскільки воно відбувається за цілісною системою процесів, яка донедавна можливо дещо механістично розглядалась у науковій літературі за теорією взаємозамінюваності ресурсів, коли розраховувались відповідні вартісні показники необхідних основних засобів в якості коефіцієнтів заміни працівників, які вибували з господарств.

Тим не менше існує чітка закономірність між фондоозброєністю праці та її продуктивністю, як і між наявністю основних засобів та співвідношенням з ними оборотних засобів. В цьому переконує системний аналіз матеріальних витрат та витрат на оплату праці в сільськогосподарських підприємствах, а також забезпеченість їх оборотними засобами у взаємозв'язку з динамікою наявності основних засобів (табл. 1.4).

Таким чином, співвідношення елементів відтворення за аналізований період не було стабільним. Якщо у 2000 році між вартістю основних та оборотних засобів, матеріальними витратами і оплатою праці воно складало в Івано-Франківській області 1 : 1,22 : 0,16 : 0,04; Львівській – 1 : 0,95 : 0,07 : 0,02; Тернопільській – 1 :

0,90 : 0,18 : 0,04, то у 2005 році це співвідношення стало відповідно таким: 1 : 0,87 : 0,40 : 0,07; 1 : 0,93 : 0,29 : 0,06; 1 : 0,88 : 0,41 : 0,09. Тобто, в розрахунку на одну гривню основних засобів припадає від 0,87 до 0,93 грн. оборотних засобів, 0,29 – 0,40 матеріальних витрат, 0,06 – 0,09 грн. оплати праці.

Таблиця 1.4

Динаміка елементів відтворення на сільськогосподарських підприємствах
(млн.грн.)

Елементи відтворення	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Івано-Франківська область:						
Основні засоби	646,4	455,4	358,0	288,9	279,5	350,4
Оборотні засоби	791,6	491,2	382,5	257,5	252,0	304,8
Матеріальні витрати	104,7	95,3	79,1	79,3	102,6	140,2
Витрати на оплату праці	24,4	24,4	20,4	17,4	23,6	24,5
Львівська область:						
Основні засоби	2680,9	1666,5	1292,2	1106,1	930,8	891,5
Оборотні засоби	2537,4	1962,0	1187,8	988,2	898,2	829,1
Матеріальні витрати	185,5	182,1	153,4	157,8	190,2	258,5
Витрати на оплату праці	40,4	40,3	35,3	33,4	38,5	53,5
Тернопільська область:						
Основні засоби	1598,3	1287,4	994,0	837,9	783,5	800,4
Оборотні засоби	1431,4	955,8	820,2	707,1	697,1	704,4
Матеріальні витрати	287,0	310,9	255,6	238,3	283,7	328,2
Витрати на оплату праці	67,0	72,1	61,5	51,1	59,8	72,0

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік/ Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. –366с.

При цьому зрозуміло, що наведені дані не дають вичерпної відповіді на питання, яким має бути оптимальне співвідношення елементів відтворення. Проте вони підтверджують справедливість висновків інших вчених: лише за умови необхідних пропорцій можна забезпечити відповідний рівень урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин [33, с.71].

Відтворення такого елемента як виробничі запаси на сільськогосподарських підприємствах має певні специфічні особливості, зумовлені тим, що певний їх обсяг, який споживається у виробництві, в ньому ж виробляється, тобто може бути використаний безпосередньо для розширення виробництва, не набуваючи товарної форми. Таким чином запаси власного виробництва, витрачені на внутрішнє споживання, не проходять повного циклу кругообороту засобів у процесі

відтворення. Водночас це відбувається не абсолютно ізольовано від формування ресурсів відтворення, оскільки собівартість власних виробничих запасів складається з вагової частки придбаних елементів, насамперед, пально-мастильних матеріалів, запасних частин, зрештою, й витрати на оплату праці при їх виробництві потребують відповідних коштів, а тому в цій частині відбувається кругообіг спожитих у процесі виробництва засобів, за яким капітал в цілому проходить три стадії, поперемінно приймаючи грошову, виробничу і товарну форми у повній відповідності з його класичною формулою відтворення $G - T - B - T' - G'$, тобто кожна грошова одиниця, інвестована в певні активи для отримання доходу, має приносити грошовий потік [44, с.146; 71, с.212].

До того ж особливістю, яку доводиться враховувати на цілому ряді сільськогосподарських підприємств, є необхідність оновлення виробничих запасів, оскільки власні не завжди можна використовувати навіть при їх достатній наявності внаслідок біологічних особливостей цих елементів (передусім це стосується насіння, тварин для відтворення основного стада), які унеможливають їх тривале внутрішнє споживання на одному й тому ж підприємстві. Отже, необхідність сортозаміни чи породних властивостей тварин накладає свій відбиток на процеси відтворення в сільському господарстві, що позначається на формуванні ресурсів для цього, позаяк вартісні параметри вищих репродукцій насіння і молодняку тварин, придбаних від елітних чи племінних господарств, значно переважають власні витрати на відтворення виробничих запасів. Правда, як парадокс, можна відмітити й те, що нерідко собівартість власного виробництва наближається до рівня ринкових цін або й перевищує його.

При цьому у сучасних умовах це зумовлено, як правило, зміщенням витрат в ту їхню структурну частину, яка відображає постійні, внаслідок зазначеної вище причини обвального падіння обсягів виробництва продукції, яке спричинило вищу питому частку насамперед амортизації у розрахунку на одиницю. Разом з тим особливістю відтворення в останні роки є те, що на сільськогосподарських підприємствах експлуатуються основні засоби, які повністю амортизовані, і за правилами бухгалтерського обліку амортизація на них не нараховується. Це створює

ілюзію зменшення питомих постійних витрат за цим елементом саме на таких підприємствах, де залишкова вартість більшості об'єктів визначена нульовою, у той час, як на інших, де відтворення основних засобів інтенсивне, амортизація досягає у структурі собівартості 6-8 відсотків. Однак це скоріше винятки, ніж закономірність, яка може вважатись суттєвою щодо її впливу на формування ресурсів відтворення сільськогосподарських підприємств.

Стосовно відтворення трудових ресурсів варто підкреслити, що за економічною теорією мова йде про можливість компенсувати найманому робітникові затрати своїх розумових і фізичних зусиль, можливість забезпечити свою здатність щодо найманої праці й у перспективі. Тобто, мова власне йде про відтворення своєї здатності щодо найманої праці. Тому затрати на відтворення робочої сили є затратами на товари та послуги, споживання яких найманим робітником забезпечує його відтворення в широкому розумінні, включно з новими поколіннями робітників. Для цього робітник має відпрацювати, як мінімум, стільки часу, щоб створити еквівалент вартості життєвих засобів, які забезпечують відтворення його робочої сили [106, с.248-249].

Аналіз показників підприємств Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей засвідчує, що поряд із продовженням тенденції зменшення чисельності зайнятих у галузі сільського господарства, яка була стабільною впродовж усього періоду існування сільськогосподарських підприємств внаслідок урбанізації, все ж таки її прояв зараз має певні особливості. По-перше, на попередню тенденцію, яка не послабшала, наклалась набагато сильніша, зумовлена ліквідацією на багатьох підприємствах трудоємких галузей виробництва, передусім тваринництва. Окрім того, зараз склалась протилежна тенденція щодо оплати праці. Якщо раніше вона зростала і розрив між рівнем оплати праці в інших галузях народного господарства був хоч і значним, однак дещо зменшувався, то тепер її вектор став діаметрально протилежним: поряд із загальмуванням темпів росту оплати праці у сільському господарстві, диспропорція її рівня щодо інших галузей посилилась. Зважаючи на порівняно тривалу дію цієї тенденції відбувається прискорення темпів дальшого скорочення працівників галузі. До того ж в Івано-

Франківській, Львівській і Тернопільській областях це відбувалось більш інтенсивно, оскільки до цього долучився привабливий з міркувань вищого заробітку ринок праці в зарубіжних країнах, куди в останні роки досліджуваного періоду виїхали в пошуках роботи працівники найбільш продуктивного віку.

Водночас у зазначених областях спостерігалась однакова для всіх інших регіонів України тенденція щодо зменшення питомої частки оплати праці у структурі витрат виробництва, що не вписується в закономірність, визначену в економічній теорії, за якою це може відбуватись лише за умови зростання продуктивності праці. Насправді ж на сільськогосподарських підприємствах росту продуктивності праці не спостерігається і зазначена тенденція суперечить цій закономірності. Якщо найближчим часом її не переламати, це може мати незворотні негативні наслідки щодо відтворення робочої сили в галузі. Тому цілком обґрунтованим є висновок вчених НАН України та УААН, що стратегічним завданням на перспективу до 2015 року має стати поступове зростання рівня фінансування підприємств, оскільки це дасть можливість здійснювати розширене відтворення їх потенціалу [146, с.95].

Однак концепція формування ресурсів сільськогосподарських підприємств, на наш погляд, у сучасних умовах не може бути кардинально змінена, оскільки галузь тісно пов'язана і активно впливає на політику держави щодо забезпечення макроекономічних пропорцій від попиту й пропозиції на ринку сировини для переробних підприємств та продовольства до здавалось би таких відокремлених як наявність грошової маси в обігу, відтак рівня інфляції. Необережні адміністративні кроки в цій галузі боляче вдаряють по інших регуляторах загальнонаціональної економіки, що можна проілюструвати на зерновій кризі 2003 року: надмірний експорт, який, певна річ, початково мав би сприяти залученню значних ресурсів в галузь, спричинив зворотний ефект, що зумовило додаткові втрати державного бюджету. Водночас, як приклад протилежного впливу – раптове підвищення пенсій у жовтні 2004 року зумовило неконтрольоване підвищення цін на споживчому ринку, погасити яке всі спроби тодішнього уряду виявились безсилими.

А тому основоположний підхід академіка УААН П. Саблука щодо включення як ресурсоформуючої складової вартості землі в ціну виробника треба розуміти не прямолінійно, тобто як здійснення негайно – завтра, а тільки у перспективі до 2015 року з поетапним упровадженням. На першому етапі (до 2010 р.) слід домогтися удосконалення системи фінансового забезпечення підприємств АПК через покращення його структури, в якій домінуюче значення повинні мати власні джерела формування ресурсів відтворення. З цією метою необхідно здійснити заходи макроекономічного характеру щодо стимулювання розширення місткості внутрішнього продовольчого ринку, підвищення купівельної спроможності населення. Для забезпечення зростання платоспроможності, заощаджень господарств та їх трансформації в інвестиції потрібно зменшити надмірну диференціацію доходів різних груп населення [146, с.95]. Практично такий підхід означає, що в цьому періоді просте відтворення здійснюватиметься за рахунок власних коштів, тому ціни можна встановлювати на рівні, який забезпечує мінімальну прибутковість, щоб не спричинити інфляційних процесів, а розширене – за рахунок кредитів банку та бюджетного фінансування.

Отже, можна резюмувати: закономірністю, зумовленою розглянутими тенденціями процесу відтворення на сільськогосподарських підприємствах, є його повна відповідність викладеному в економічній теорії принципу акселератора, суть якого полягає в тому, що рівень інвестицій визначається головним чином темпом зміни обсягів виробництва, тобто він буде високим при зростанні валової продукції, і, навпаки, інвестиції будуть малі при зворотній тенденції [132, с.126]. Додамо, що ця закономірність не може бути іншою, оскільки, якщо абстрагуватись від особливостей сільськогосподарського виробництва, зокрема його значної залежності від природно-кліматичних умов та впливу диспаритету взаємовідносин між партнерами, процес відтворення тут здійснюється за класичною схемою кругообороту виробничих фондів з дотриманням загального причинно-наслідкового взаємозв'язку. У той же час в аграрному виробництві економічний процес відтворення, незалежно від його суспільного характеру, завжди переплітався з природним. Тісний взаємозв'язок економічних процесів з природними зумовлює

значний вплив останніх на результати господарської діяльності, відтак через них – на темпи відтворення [106, с.322], оскільки в решті-решт саме висока ефективність виробництва є передумовою створення можливостей для формування необхідних для цього ресурсів.

1.2. Ресурсне забезпечення в системі відтворення

Відтворення за своєю економічною сутністю можна розглядати з одного боку як сукупність економічних процесів, пов'язаних з формуванням необхідних для цього ресурсів, з іншого – як суто технічні процеси поновлення чинників виробництва, які зазвичай іменують як виробничі ресурси [74, с.13]. Такий підхід ґрунтується на автохтонній етимології франкомовного слова *resources*, яке походить від латинського *resurgo* і буквально означає підіймаюсь, виникаю знову, що відповідає суті процесу відтворення. Вживається така дефініція як для означення матеріальних засобів, цінностей, запасів, так і коштів [137, с.586]. Внаслідок цього проходить змішування дефініцій і як синоніми вживаються різні за змістом.

На думку окремих економістів така неоднозначність відображає, по-перше, відірваність вітчизняної економічної науки від тих процесів, перетворень і явищ, які нині відбуваються в українській економіці. По-друге, це свідчить про певне нерозуміння функціонування ринкової економіки та її законів, які поступово, але неухильно приходять на зміну командно-адміністративній системі, або принаймні про невдалу спробу поєднати закономірності цих двох систем у єдиному симбіозі [111, с.96].

Не поділяючи такої категоричності оцінок, все ж таки зазначимо, що це підкреслює необхідність певних уточнень трактування сутності категорії „ресурси відтворення”, виходячи із концепції нашого дослідження. Зокрема, необхідно уточнити сутність і правомірність застосування зазначених категорій щодо таких чинників виробництва, які відображають систему відносин людина-природа і в контексті відтворення складаються із особистих – робоча сила та уречевлених факторів виробництва – предмети і засоби праці [106, с.17-18].

За сучасних умов необхідно розрізняти ресурси відтворення від фінансових ресурсів, насамперед, тому, що перші, окрім власних і позичених коштів, включають сільськогосподарську продукцію, та продукти її переробки, тварин на вирощуванні та відгодівлі тощо. Якщо виходити з того, що фонди споживання і матеріального стимулювання спрямовані на особисте (невиробниче) споживання (р) [82, с.19], то треба визнати: маса фінансових ресурсів неадекватна ресурсам відтворення. Однак у науковій літературі трактування сутності фінансових ресурсів надмірно розширене. Зокрема, до них відносять, поряд із грішми, основні й оборотні фонди, фонди обігу, статутний капітал [41, с.17,21], тобто ігнорується те, що економічний зміст цих складових неоднаковий. Так само необґрунтованою є думка, що ресурси відтворення включають такі елементи: а) статутний капітал; б) резервний капітал; в) додатковий вкладений та інший додатковий капітал у вигляді коштів фонду дооцінки основних засобів, нематеріальних активів, інших оборотних активів, перевищення вартості реалізації акцій над їх номінальною вартістю (у акціонерних товариствах), іншого додаткового власного капіталу; г) нерозподілений (тимчасово не використаний) прибуток у господарському обороті; д) резерви забезпечення наступних витрат і платежів (у вигляді низки цільових фондів і фондів цільового фінансування); е) відстрочені податкові зобов'язання; є) короткотермінові та довготермінові кредити комерційних банків та інші короткотермінові та довготермінові фінансові зобов'язання; ж) кредиторська заборгованість усіх видів, включаючи борги з бюджетних платежів, постачальникам та іншим діловим партнерам, у тому числі за виданими векселями, робітникам і службовцям з оплати праці; з) інші довготермінові та короткотермінові позикові кошти, що відображаються у пасиві бухгалтерського сальдового балансу [12, с.119; 74, с.210-211].

Практично тут ототожнюються з ресурсами відтворення загальна сума пасивів підприємства, відображених у його „Балансі” ф.№1, у той час, як забезпечити розширене відтворення можна лише реальними засобами – коштами чи іншими швидколіквідними активами. Тому ми поділяємо думку про недостатню

переконливість поглядів науковців, які вважають, що ресурсами відтворення є всі грошові фонди, в тому числі й позичені кошти [57, с.25].

Проте навіть тоді, коли розмежовуються джерела і власне ресурси відтворення, це теж здійснюється не завжди обґрунтовано, оскільки до перших зараховують власний капітал, виручку від ліквідації основних засобів, амортизацію, прибуток, кредити банків тощо, а до других – лише гроші, що надто розширює зміст першої категорії та звужує його стосовно останньої. Водночас хоч не всі кошти є ресурсами відтворення, оскільки перше поняття значно ширше від другого [30, с.76], на сільськогосподарських підприємствах до останніх цілком обґрунтовано, крім частини коштів, можна відносити такі швидколіквідні активи як зерно, цукор, молодняк тварин та роботи й послуги, виконані для капітального будівництва власними силами, а також виробничі запаси власного виробництва (насіння, корми, гній), які використовуються в процесі натурального обороту для забезпечення простого і навіть розширеного відтворення.

Висновок В. Опаріна, який стверджує, що є всі підстави визнавати поняття „капітал” і „фінансові ресурси” близькими за змістом [101, с.26] може бути вірним лише з ретроспективного погляду, бо власний капітал підприємства жодним чином не може розглядатись як потенційне джерело формування ресурсів простого чи розширеного відтворення, адже його неможливо перетворити у будь-який їхній вид, оскільки він є особливою економічною категорією, яка показує сукупну вартість нагромаджених активів підприємства за рахунок різних джерел, які використовувались для цього – внесків засновників чи благодійних внесків або бюджетних асигнувань при створенні підприємства на стартовому етапі та реінвестування прибутку – в наступному. Як власне джерело фінансування підприємства він може розглядатись лише в ракурсі їх уречевлення в матеріальних носіях, тобто активах, сформованих в минулому, але ніяк не потенційний чинник формування ресурсів відтворення в перспективі. Власний капітал – це частина фінансових ресурсів, сформованих ще до початку діяльності підприємства, які були інвестовані в оборот і приносять доходи від цього. Лише в такому сенсі його можна вважати перетвореною формою фінансових ресурсів [11, с.64; 161, с.77].

Власний капітал точніше було б відносити до потенційних витрат, оскільки він відображає сумарну заборгованість перед засновниками підприємства, які авансували в нього свої кошти раніше [111, с.99]. Якраз у випадках необхідності погашення такої заборгованості доводиться вишукувати потрібні фінансові ресурси, які можна отримати за рахунок реалізації нагромаджених на підприємстві активів лише частково, адже, не дивлячись на те, що за економічною теорією власний капітал відображає вартість основних і оборотних засобів підприємства за вирахуванням його зобов'язань, як правило, ринкова ціна таких активів набагато менша від його суми. При виході засновників підприємства для виплати їхньої частки власних фінансових ресурсів, отриманих від ліквідації активів, здебільшого не вистачає, і для цього використовують сформовані за рахунок інших джерел. Тому власний капітал можна розглядати лише як фінансові ресурси, які були спрямовані в минулому на розширене відтворення основних та оборотних засобів і висновок В. Белолипецького, що рівності фінансових ресурсів і капіталу не буває, бо у стандартній звітності подані не фінансові ресурси як такі, а їхні перетворені форми – зобов'язання і капітал, цілком обґрунтований [11, с.64].

Аналізуючи наведені трактування вчених, які досліджували проблему формування ресурсного забезпечення, спробуємо сформулювати власне розуміння сутності цієї категорії стосовно сільськогосподарських підприємств. На нашу думку, ресурсне забезпечення відтворення на сільськогосподарських підприємствах може здійснюватись за рахунок частини коштів та швидколіквідних активів, а також виробничих запасів власного виробництва, цільове призначення яких – використання для заміщення спожитих у виробничому процесі основних і оборотних засобів, відтворення робочої сили. Відмінність їх від джерел формування ресурсів відтворення в тому, що власне ресурси неможливо розділити на складові, оскільки походження будь-якого виду ресурсів може бути комбінованим. Приміром, джерелами вільних коштів на поточному рахунку в банку можуть бути амортизація, прибуток, виручка від реалізації основних засобів, або й навіть внески засновників чи емісія акцій, а запаси готової продукції – сформовані за рахунок як власних коштів, так і кредитів банку. Джерела ж формування ресурсів в жодному випадку не

зміщуються і завжди зберігають своє цільове призначення, не зважаючи на те, що власне ресурси, сформовані за їх рахунок, можуть використовуватись на різні цілі: приміром, кошти – на сплату податків, штрафів, пені; інші швидколіквідні активи – на виплату дивідендів, внутрішнє споживання, зрештою списані як природні чи надзвичайні втрати.

Водночас у контексті кожного дослідження треба уточнити сутність категорій „джерела ресурсів відтворення” та „виробничий потенціал відтворення”. В цілому джерелом ресурсів відтворення є доходи сільськогосподарських підприємств, отримані ними в результаті своєї діяльності, правда, не вся сума доходів, а лише адекватна прибуткові та амортизації. За рахунок цих джерел формуються власні ресурси відтворення, причому не тільки у грошовій формі, бо, як зазначалось вище, значна частина швидко ліквідних активів не проходить грошової стадії кругообороту. Водночас до складу фінансових ресурсів входять не тільки власні кошти, але й позичені – кредити банків та бюджетне фінансування. Однак це не означає, що фінансові ресурси ширше поняття ніж ресурсне забезпечення, бо в будь-якому випадку ресурсне забезпечення означає масу ресурсів, яка може бути спрямована на придбання матеріальних засобів – виробничого потенціалу відтворення, – і вона включає водночас як власні, так і позичені кошти та швидколіквідні активи, що не проходять грошової стадії кругообороту. Саме це є характерним для сучасного стану сільського господарства, тому дефініція „ресурсне забезпечення”, на наш погляд, якраз і є притаманною для цієї галузі.

У зв'язку з викладеним вище дефініція „виробничий потенціал відтворення” жодним чином не може трактуватись в сенсі джерел ресурсів відтворення, бо перша означає матеріальні чинники, придбані за рахунок других для нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (рис.1.3).

Таким чином ресурсне забезпечення відтворення на сільськогосподарських підприємствах здійснюється за рахунок власних джерел, позичених коштів та бюджетного фінансування. Власні ж джерела ресурсів відтворення – поняття ширше ніж фінансові ресурси відтворення, які є лише складовою частиною перших.

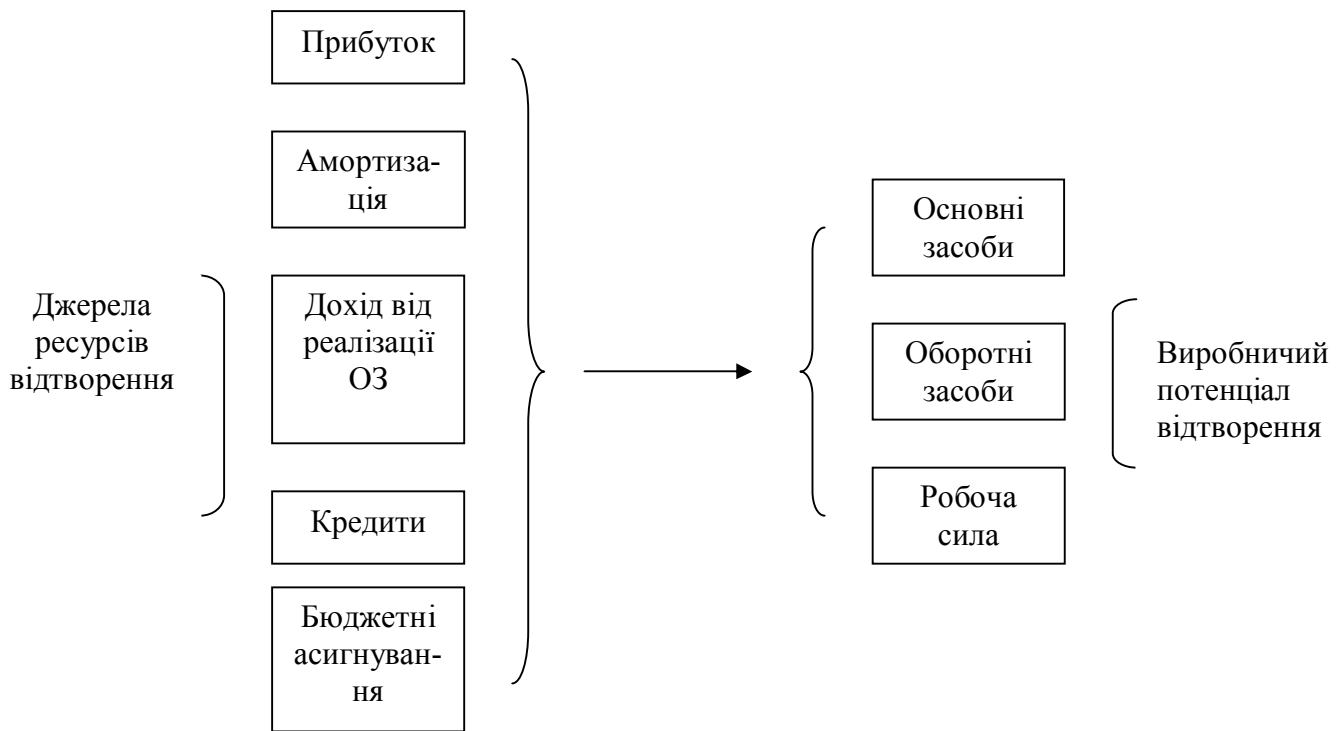

Рис.1.3. Співвідносність джерел ресурсів і виробничого потенціалу відтворення

З ресурсами відтворення не можна ототожнювати нерозподілений (тимчасово невикористаний) прибуток або забезпечення наступних витрат і платежів, оскільки вони належать до пасивів підприємства, нарівні зі статутним, резервним чи додатковим капіталом. Якщо нерозподілений прибуток належить до джерел ресурсів відтворення на тривалий термін (причому, як зазначають науковці [111, с.100], навіть нерозподілений прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства, продовжує бути власністю акціонерів, просто останні дають змогу реінвестувати його, бо вдала реінвестиція обертається підвищенням ринкової ціни підприємства, збільшуючи в такий спосіб добробут власників), то забезпечення наступних витрат і платежів є лише короткотерміновим джерелом, оскільки вони показують суму майбутніх витрат на оплату відпусток, гарантійних зобов'язань, додаткового пенсійного забезпечення, тобто для їх покриття доведеться так само вишукувати відповідні кошти. До того ж при створенні забезпечень майбутніх витрат і платежів їх прогнозна сума включається у витрати виробництва, а тому вона зумовлює зростання собівартості продукції, відтак зменшення прибутку від її реалізації. Отже,

навіть при відображенні джерел ресурсів відтворення доводиться враховувати те, що взаємозв'язок нерозподіленого прибутку та забезпечення наступних витрат і платежів є діаметрально протилежним, а перетворення їх у ресурси відтворення відбувається лише після здійснення процесу реалізації продукції, робіт чи послуг та надходження коштів від покупців і замовників. Водночас ці джерела відрізняються за своїм змістом від власного капіталу, який показує суму ресурсів, що була уречевлена в основні й оборотні засоби підприємства, а нерозподілений прибуток та забезпечення наступних витрат і платежів є потенційними джерелами відтворення, матеріалізованими в коштах, дебіторській заборгованості покупців і замовників (причому забезпечення наступних витрат і платежів матеріалізовані також в нереалізованій готовій продукції).

Якщо кредити банку можна вважати еквівалентом фінансових ресурсів, то амортизація чи прибуток стають ними лише у процесі тривалого кругообороту засобів виробництва у процесі відтворення, проходячи стадії: грошовий капітал → виробничий капітал → амортизація основного капіталу → формування амортизаційного фонду підприємства → заміщення зношеного капіталу і перетворення його у грошову форму → авансування капіталу в новий цикл обороту [106, с.182]. Коли ж передостання стадія кругообороту не відбулась, то ці джерела ресурсного відтворення (тобто, амортизація і прибуток) матеріалізується в сільськогосподарській продукції та інших швидколіквідних активах.

Окремі вчені взагалі заперечують можливість віднесення амортизаційного фонду до джерел фінансування простого відтворення, вказуючи, що це є наслідком традиційного підходу, сформованого за часів СРСР щодо його відображення як джерела – пасиву і вважають амортизацію звичайними витратами [40, с.12], або й навіть пропонують виключити із законодавства вимогу про обов'язкове його створення, мотивуючи це необхідністю вільно розпоряджатися підприємству своїми коштами [19, с.41].

Водночас академік НАН М.Чумаченко переконливо довів, що двояка функція амортизації виникла ще при зародженні товарного виробництва і зберігається при всіх суспільно-економічних формаціях. Оскільки амортизаційні відрахування є не

фактичними, а розрахунковими (відкладеними) витратами, вони повертаються підприємству у вигляді виручки від реалізації продукції, таким чином утворюючи власні кошти підприємства для фінансування інвестицій [174, с.6, 8].

На практиці доволі частими є ситуації, коли при наявності значної маси прибутку для фінансування капітальних інвестицій доводиться використовувати кредити банків, оскільки на рахунках сільськогосподарських підприємств немає власних коштів. Водночас не менш розповсюдженим є становище, коли на багатьох підприємствах бракує власних коштів навіть для фінансування простого відтворення основних засобів, хоча, звісно, на кожному з них щороку нараховуються значні суми амортизації. Це засвідчує, зокрема, аналіз джерел ресурсів відтворення за групами сільськогосподарських підприємств (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Групування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за масою прибутку, амортизації та сумою використаних кредитів банку на відтворення за 2000-2005 роки

(тис.грн.)

Групи підприємств	Кількість господарств у групі	В середньому на одне господарство:			
		прибуток	амортизація	використано кредитів	виконано капітальних інвестицій
Збиткові	105	–	21,7	–	8,4
Прибуткові:					
до 100,0	57	97,4	27,9	18,4	56,1
від 100,1 до 200,0	102	149,9	18,3	75,6	129,3
більше 200,1	74	405,1	53,1	93,8	265,1

Джерело: Статистичні групування сільськогосподарських підприємств. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 43с.

Наведені показники підтверджують, що існує чітка залежність між масою прибутку, отриманого сільськогосподарськими підприємствами, та виконаними капітальними інвестиціями для відтворення матеріально-технічної бази: зокрема, збиткові підприємства їх майже не здійснюють, а в господарствах третьої групи обсяг таких інвестицій у 5,4 разу більший, ніж у першій групі. Причому різниця в обсягах капітальних інвестицій забезпечується значним чином завдяки кредитуванню, бо власних коштів для цієї мети недостатньо на всіх без винятку підприємствах.

Не дивлячись, що загалом невідповідність джерел формування власних ресурсів відтворення знаходиться на поверхні цього процесу, лише зараз, коли в Україні стали доступними наукові праці провідних зарубіжних вчених, недосконалість їх традиційного трактування стала очевидною. Проте донині відмінність ресурсів відтворення від їх джерел науковцями не сформульована, хоч увага окремих з них все в більшій мірі зосереджується на невідповідності теорії й практики ресурсного забезпечення розширеного відтворення. Зокрема, відзначається, що амортизація може бути фактором розширеного відтворення, оскільки, по-перше, засоби праці, що вибули з ладу, замінюються новими, більш продуктивними, по-друге, амортизація відбувається безперервно, а заміна засобів праці у природі – періодично, через певні відрізки часу. Протягом цього часу амортизаційні суми можуть бути використані для купівлі додаткових засобів праці, тобто використовуються як фонд нагромадження [93, с.261], що взагалі-то суперечить її сутності, бо з позицій взаємозв'язку джерел фінансування розширеного відтворення це є нонсенсом, поскільки в першу чергу для цієї мети мав би використовуватись прибуток.

Адже класичне визначення амортизації (від лат. *amortisatio* – погашення) як процесу поступового перенесення вартості основного капіталу на новостворену продукцію в міру його зношування, тобто перевтілення вартості із необоротних активів в оборотні шляхом перенесення її живою працею на створювані готову продукцію, товари або послуги [66, с.25] означає, що вона практично дорівнює втраченій вартості основних засобів, а тому за рахунок амортизаційного фонду підприємства забезпечується лише просте відтворення засобів праці у природі [93, с.261], що заперечити не можна. Однак, як зазначають зарубіжні дослідники, амортизаційні відрахування є експлуатаційними витратами, що не спричиняють грошових витрат [23, с.71]. Ці відрахування є не фактичними, а розрахунковими (відкладеними) витратами, вони повертаються підприємству, але тільки під час реалізації на стадії розподілу, коли капітал повертається у свою грошову форму у вигляді виручки і відбувається формування реальних ресурсів в момент виникнення фінансового (грошового) забезпечення доходу і, таким чином, утворюють власні

кошти підприємств для фінансування інвестицій [81, с.18; 175, с.6]. Тому шлях із моменту відображення амортизаційних відрахувань і перетворення їх у реальний ресурс відтворення досить довгий і здійснюється він на інших стадіях кругообороту виробничих фондів. Тільки в ході продажу вартість товарів приймає грошову форму, як і трансформована в оборотні засоби частина вартості необоротних активів. Однак і на цьому етапі не можна вважати, що амортизація є джерелом фінансування відтворення основних засобів. Як зазначає Г. Кірейцев, лише за умови завершення розрахунків з покупцями трансформована із необоротних активів в оборотні частина вартості основних засобів як амортизаційний фонд перетворюється в реальне джерело інвестицій, в реальний *фінансовий ресурс* (курсив наш – І.Х.) цільового призначення. Це означає, що лише тоді, коли акт продажу товарів відбувся, амортизація як економічна категорія завершує свій життєвий цикл, а нараховані суми амортизації становитимуть фінансове забезпечення нових реальних інвестицій в основні засоби [66, с.25].

Водночас це не означає, що здійснення таких інвестицій, які навіть зумовили розширене відтворення основних засобів в натурі, дає підстави вважати, що їх джерелом є амортизація, адже мова тут іде про грошові потоки, використані для фінансування, виокремити в яких частку амортизації неможливо. Зазвичай на сільськогосподарських підприємствах у грошових потоках акумульовано не тільки різні джерела фінансування як простого, так і розширеного відтворення, а також суму коштів для оплати витрат, здійснених у невиробничій сфері, необхідних для погашення зобов'язань перед бюджетом. Тому розмежувати тут кошти за складовими частками не можна, зрештою, недоцільно. Але при цьому безсумнівною є потреба розмежування ресурсів відтворення за їх першопочатковими джерелами, бо без цього не вдасться забезпечити контроль за їх цільовим використанням.

Зазвичай, на кожному підприємстві є значна дебіторська заборгованість покупців чи замовників, яку в економічній теорії [41, с.157] визнають як складову ресурсів розширеного відтворення. Потрібно підкреслити, що таке однозначне трактування правомірне не у всіх випадках, не дивлячись на те, що вона відображається в тому ж другому розділі „Балансу” ф.№1 разом з грошовими

коштами і вважається швидколіквідними активами. Бо за умови збитковості діяльності підприємства грошові потоки, які очікуються від погашення дебіторської заборгованості, не завжди достатні не тільки для формування ресурсів розширеного відтворення, але й навіть для простого відтворення.

У принципі, можлива й протилежна ситуація, коли маса прибутку за „Звітом про фінансові результати” ф.№2 менша, ніж сума коштів, отриманих підприємством від покупців чи замовників на рахунок у банку, що трапляється інколи, якщо йому перераховані аванси під майбутні поставки продукції, виконання робіт чи послуг. В такому випадку видається, що ресурси розширеного відтворення, які, як зазначалось, є лише частиною прибутку, його перевищують. Тому для визначення фактичної суми ресурсів у таких випадках треба враховувати кредиторську заборгованість за отриманими авансами, яка відображається в пасиві „Балансу” ф.№1. До речі, навіть податок на прибуток чи фіксований сільськогосподарський податок теж впливають на формування ресурсів відтворення, оскільки, відображаючись за методом нарахування, зумовлюють зменшення прибутку підприємств, у той час, як реальні витрати на їх сплату відбуваються за касовим методом, що робить вплив цих платежів на визначення прибутку подібним до впливу амортизації основних засобів. У зв'язку з цим треба визнати, що показник прибутковості, розрахований за касовим методом, є абсолютно релевантним (інформаційно корисним) для прийняття управлінських рішень фінансового характеру, а тому аналіз співвідношення прибутку і чистого руху коштів повинен стати одним з головних при формуванні ресурсів відтворення [81, с.18, 20-21].

При цьому треба мати на увазі наступне: якщо на сільськогосподарських підприємствах при визначенні прибутку за сучасних умов виходити тільки з методу нарахування, то джерела відтворення звужуються, оскільки при цьому випадають такі оборотні засоби, як товарна продукція (тварини, зерно, цукор, отриманий в результаті переробки цукрових буряків на давальницьких умовах), яка є такими ж ресурсами, як вільні кошти чи кредити банків або бюджетне фінансування.

Отож, не заперечуючи того, що головним джерелом розширеного відтворення є прибуток, зазначимо, що ототожнювати його з ресурсами не можна. У той же час в

умовах інфляції не можна категорично стверджувати, що ресурси, сформовані за рахунок прибутку, спрямовуються винятково на розширене відтворення засобів виробництва, бо хоч заміна повністю зношених об'єктів основних засобів нерідко відбувається в незмінних або й скорочених фізичних обсягах, за сумою використаних ресурсів це виглядає як розширене відтворення, що особливо помітне за гіперінфляції (такою вважається інфляція, темпи якої перевищують 100 відсотків на рік, що відбувалось в 1993-1994 роках, коли вони склали в Україні 10516% та 401% відповідно). Однак і в умовах повзучої інфляції – при її рівні 4-12 відсотків на рік чи галопуючої – в межах 13-100 відсотків, дія кумулятивного інфляційного коректора зумовлює необхідність використання значної частки таких ресурсів для покриття витрат, пов'язаних з простим відтворенням виробничих фондів, бо, як зазначалось вище, витрати в розрахунку на одиницю потужності тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів чи вартість головомісць у тваринницьких приміщеннях тощо невинно зростають. Причому це однаковою мірою стосується і самих ресурсів відтворення, приміром вільних коштів, які зберігаються на рахунках в банку, оскільки їхня номінальна вартість не відобразить реальної, що можна проілюструвати на прикладі ПОП „Іванівське” Тербовлянського району, де залишок таких коштів на початок 2000 року становив 350 тис.грн., збільшившись ще на 25 тис.грн. Отже, за даними „Балансу” ф.№1 можна зробити помилковий висновок про збільшення цього елемента ресурсів у $(375 : 350)$ 1,07 разу. Але, враховуючи, що за 2000 рік індекс інфляції склав 25,6 відсотка, реальна купівельна спроможність цих коштів на кінець року становила всього $[375 : (350 \cdot 1,256) \cdot 100]$ 85,3 відсотка, тобто при наявності 375 тис.грн., можна профінансувати відтворення виробничих фондів за їх натурально-речовими ознаками, еквівалентними лише $(375 \cdot 85,3 : 100)$ 320 тис.грн.

У зв'язку з цим треба зауважити, що методика визначення такого джерела формування ресурсів простого відтворення як амортизаційний фонд теж не дозволяє забезпечити його реальне обчислення, оскільки тут проявляється дія так званого „лага запізнювання”. Стосовно нарахування амортизації суть його в тому, що вона нараховується за незмінними нормами від постійної первісної вартості об'єктів, у

той час, коли внаслідок інфляційних процесів їхня реальна вартість не співпадає з номінальною. Тому в підсумку виявляється, що для простого відтворення в умовах інфляції амортизаційний фонд буде завжди недостатнім для формування необхідних ресурсів простого відтворення основних засобів за номінальними цінами на момент заміни вибулих об'єктів. Отож, оскільки тенденція інфляції за період 2000-2005 років залишилась в Україні незмінною, більшість сільськогосподарських підприємств намагається навіть при можливості акумулювання вільних коштів для створення ресурсів у перспективі, використовувати їх відразу ж після надходження на рахунки в банку, аби не допустити інфляційних втрат.

На нашу думку, такий підхід, виправданий з тактичних міркувань, не може бути обґрунтованим на перспективу, бо здійснення розширеного відтворення неможливе без накопичення відповідних ресурсів з урахуванням стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств. Більше того, це є одним із чинників розкручування маховика інфляції, зважаючи на циклічність надходження коштів на рахунки сільськогосподарських підприємств від покупців і замовників, а виходом із цього може бути вкладення вільних коштів на депозитні рахунки в банках або придбання інвестицій – цінних паперів завдяки можливості знівелювати вплив інфляційного чинника за рахунок їх дисконтування, якщо банківський процент перевищуватиме індекси інфляції. Правда, наразі нестійкість фінансової кон'юнктури обмежує застосування цих механізмів протидії інфляції.

Вплив інфляційного чинника зумовлює також знецінення дебіторської чи кредиторської заборгованості, оскільки „ціна” фінансових зобов'язань підприємства, які воно має на даний момент (кредити, кредиторська заборгованість), і грошових зобов'язань партнерів на його користь (дебіторська заборгованість) залежить від темпів майбутньої інфляції. Це зумовлює відрив реальних ресурсів відтворення від номінальних значень „нетто-дебіторів” та „нетто-кредиторів” [74, с.96], причому в діаметрально протилежних векторних спрямуваннях. Якщо за таких умов погашення дебіторської заборгованості позначається на формуванні ресурсів відтворення негативно, оскільки реальна купівельна спроможність отриманих коштів не відповідає ціні „нетто-дебітора” на дату виникнення, то стосовно „нетто-

кредиторів” з позицій підприємства це виглядає як позитивний чинник, правда, якщо при цьому не застосовуються санкції за несвоєчасне погашення заборгованості (табл.1.6).

Таблиця 1.6

Розрахунок впливу дебіторської і кредиторської заборгованості на формування ресурсів відтворення ТЗОВ „Колос” с. Великий Говилів Тербовлянського району Тернопільської області

Заборгованість на 1.01.2005 р., тис.грн.						Різниця між кредиторською і дебіторською заборгованістю
Дебіторська			Кредиторська			
Вид заборгованості	Дата виникнення	Сума	Вид заборгованості	Дата виникнення	Сума	
За товари, роботи, послуги	28.12.2004	18,0	За товари, роботи, послуги	15.12.2004	112,0	+ 94,0
За розрахунками з бюджетом	–	–	За розрахунками з бюджетом	20.12.2004	137,0	+ 137,0
За виданими авансами	–	–	Зі страхування	24.11.2004	12,0	–
Інша поточна заборгованість	4.11.2004	6,0	З оплати праці	31.12.2004	9,0	–
			Із внутрішніх розрахунків	20.11.2004	216,0	–
Разом		24,0	Разом		486,0	+ 462,0

Джерело: Дані аналітичного обліку – Журнали-ордери №6-сг, №8-сг.

Саме такою є практика договірних взаємовідносин на сільськогосподарських підприємствах, що, зокрема, підтверджують наведені дані, оскільки навіть за умови порушення термінів розрахунків позови партнерам не пред’являються, зважаючи на тривалість судових процесів. Але, враховуючи співвідношення тут дебіторської і кредиторської заборгованості, можна стверджувати, що це позначається негативно на формуванні ресурсів відтворення. На цьому підприємстві вплив співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості на формування ресурсів відтворення є

позитивним, оскільки сума кредиторської заборгованості тут значно перевищує дебіторську – на 462,0 тис.грн.

Однак, якщо розглядати терміни виникнення останньої, то можна звернути увагу, що за іншою поточною дебіторською заборгованістю, яка виникла у зв'язку з продажем фермерському господарству „Вікторія” цього ж району культиватора КПС-4М, він перевищений, оскільки вона виникла ще 4 листопада 2004 року і не погашена на кінець року, не зважаючи на те, що покупці і замовники свої борги повинні погашати упродовж семи днів. Тому вплив цієї заборгованості на формування ресурсів відтворення після зазначеного терміну можна розцінювати як негативний, оскільки з урахуванням індексів інфляції за листопад – грудень 2004 року, якщо послуговуватись термінологією М. Коробова [74, с.96], „нетто-дебіторська” заборгованість ТЗОВ „Колос” на кінець року складала не 6,0 тис.грн., а майже на 0,4 тис.грн. менше. Натомість з позицій ТЗОВ „Колос” позитивним є вплив на формування його ресурсів відтворення прострочення термінів погашення кредиторської заборгованості (додаток Б).

У зв'язку з цим зазначимо, що в економічній літературі немає чіткого визначення дефініції „грошовий потік” стосовно співвідносності з ресурсами. Приміром, зустрічається формулювання, що грошовий потік – це сума чистого прибутку підприємства, тобто прибутку, який залишається в його розпорядженні після сплати податків з нього (за прийнятою в зарубіжній економічній теорії термінологією – „прибуток – нетто”) плюс сума амортизаційних відрахувань (на основні засоби, нематеріальні активи), які надходять підприємству у складі виручки від реалізації продукції [74, с.28], яке, на нашу думку, абсолютно не відображає сутності цієї категорії, оскільки тут не розмежовуються джерела ресурсів та кошти, які їх уособлюють. Не дивлячись на те, що взаємозв'язок грошових потоків з джерелами ресурсів досить тісний, що особливо помітне саме на сільськогосподарських підприємствах, де річний цикл їхнього кругообороту нерівномірний, до того ж він посилюється неспівпаданням надходжень і витрат коштів за часовими періодами, необґрунтованість такого підходу очевидна, адже прибуток чи амортизація не є одночасно грошовими потоками, хоч в кінцевому

підсумку внаслідок кругообороту виробничих фондів вони матеріалізуються саме в коштах. Причому сума грошових потоків аж ніяк не може дорівнювати чистому прибутку підприємства, оскільки вона перевищує навіть суму виручки від реалізації продукції, позаяк вони можуть походити з інших джерел: бюджетних асигнувань або кредитів, отриманих на поточний рахунок у банку чи внесків засновників тощо. Тому обгрунтованішою є інша концепція грошових потоків, за якою під ними розуміють, по суті, надходження або платежі (приплив чи відплив реальних грошей) [12, с.171]. Тобто, з позицій формування ресурсів відтворення надходження реальних грошей від покупців та замовників можна вважати, на нашу думку, грошовими потоками. Водночас при контролі за використанням ресурсів відтворення грошовими потоками є платежі постачальникам чи підрядникам, а тому ми не поділяємо думки, що грошовий потік – різниця між усіма грошовими надходженнями за визначений період і грошовими витратами підприємства за цей самий період [44, с.150], бо нерідко при такому підході отримуємо від'ємний результат, що є алогічним стосовно ресурсів відтворення.

В якості синоніма в економічній літературі вживається термін „потоки платежів”, тобто послідовність грошових надходжень (або, навпаки, виплат) протягом певного періоду чи грошовий оборот – як сукупність платежів, розрахунків, рух коштів у функціях засобу платежу і засобу обігу при опосередкованості процесів розподілу і обміну, який об'єднує всіх учасників відтворювального процесу в єдності його натурально-речового і вартісного виразу [41, с.44]. Це зумовлює можливість активного як позитивного так і негативного впливу грошових потоків на здійснення відтворювальних процесів, оскільки їх формування здійснюється за кількісними, якісними і структурними взаємозв'язками з ними. Саме грошові потоки дають можливість аналізувати пропорції між обсягами та структурою виробництва і здійсненням розширеного відтворення та забезпечувати на цій основі відповідне його коригування.

Поряд із цим використовується поняття „фінансовий потік” – цілеспрямований рух, зміна (обсягів, форм і видів) ресурсів певного суб'єкта господарювання, що відбувається спільно з відповідними йому грошовими

потоками, тобто рух грошей і ресурсів утворює взаємозалежні відносини [31, с.32-33].

Вживається також вираз „грошові фонди”, до яких зараховують частину коштів, які мають цільове спрямування. Вважається, що через них здійснюється забезпечення господарської діяльності необхідними грошовими ресурсами, а також розширеного відтворення і зараховують до таких фондів статутний фонд, фонд оплати праці, амортизаційний, розвитку виробництва, соціального призначення, заохочення, резервний фонд [161, с.68]. Інші ж економісти зазначають, що сьогодні поняття „фонди” як організаційна форма руху коштів просто починає зникати з лексику підприємства і в новій формі балансу воно замінено поняттям „капітал” [111, с.98].

Завершуючи ж розгляд цього питання підкреслимо, що між джерелами та ресурсами відтворення існує така ж сама співвідносність, як між категоріями „ліквідність” та „платоспроможність”, які на практиці досить часто ототожнюються, хоч, як підкреслюють окремі дослідники, між ними є суттєва різниця: під ліквідністю слід розуміти здатність певних активів трансформуватися в грошові кошти, а ступінь ліквідності визначається тривалістю періоду часу, протягом якого ця трансформація буде здійснюватись і чим коротший такий період, тим вища ліквідність [47, с.36]. Платоспроможність же означає наявність у підприємства грошових коштів та їх еквівалентів для оплати своїх зобов'язань. Отже, джерела розширеного відтворення – це показник, який засвідчує здатність підприємства сформувати необхідні ресурси для його здійснення.

Фінансові ресурси відтворення – наявна сума коштів, сформована внаслідок трансформації джерел його фінансування через кругооборот виробничих фондів, яка може бути спрямована на оплату придбання основних чи оборотних засобів, відтворення робочої сили. Водночас фінансові ресурси відіграють активну роль в здійсненні процесів відтворення цих чинників, правда, за умови, що вони формуються за науково-обґрунтованими принципами як цілісна система. Розбалансованість же системи формування фінансових ресурсів відтворення спричинює пасивність їх взаємозв'язку з відтворювальним процесом.

Відмінності джерел формування та власне фінансових ресурсів відтворення зумовило впровадження у систему вітчизняної фінансової звітності спеціальної форми „Звіт про рух грошових коштів” ф.№3 [113] на доповнення до „Звіту про фінансові результати” ф.№2 [112]. Однак це не вирішує проблеми розмежування коштів за видами діяльності (операційна, фінансова та інвестиційна) упродовж року, оскільки згадана звітна форма №3 складається за наслідками року, у той час як контролювати грошові потоки необхідно постійно, бо інакше неминуче виникає імобілізація з однієї сфери в іншу, що не сприяє здійсненню розширеного відтворення у відповідності з бізнес-планом.

1.3.Особливості ресурсного забезпечення відтворення на сільськогосподарських підприємствах

Сучасний стан сільськогосподарських підприємств вимагає здійснення не стільки збільшення обсягів залучення засобів і предметів праці в галузь, скільки модернізації та оновлення основних виробничих фондів на базі найновіших досягнень науки і техніки. Це зумовлено тим, що замість екстенсивного типу розширеного відтворення, який досяг свого апогею в кінці 20-го століття, ефективне сільськогосподарське виробництво в Україні можливе лише на інтенсивній основі. З огляду на це ресурси необхідно формувати насамперед з метою досягнення якісних зрушень у відтворенні виробничих фондів, яке не може здійснюватись за прямолінійним підходом як збільшення їх кількості, оскільки особливістю галузі є надмірна розораність сільськогосподарських угідь. Тому думка окремих вчених про те, що розширене відтворення передбачає збільшення розмірів ресурсів до кожного наступного циклу виробництва [97, с.21], як і те, що з подоланням кризових явищ здійснюватиметься відновлення загальної площі ріллі в обробітку і цей процес не можна вважати екстенсивним типом розвитку виробництва [177, с.109-110] потребує суттєвого уточнення з урахуванням особливостей його сучасного стану. Адже доведення в досліджуваних областях розораності сільськогосподарських угідь до екологічно-обґрунтованої норми – 60 відсотків, об’єктивно зумовлює зменшення абсолютних значень потреби в основних засобах навіть за умови

фондозабезпечення підприємств на рівні оптимальних нормативів у розрахунку на одиницю площі, оскільки надмірна розораність не сприяє ефективній інтенсифікації виробництва (табл.1.7).

Таблиця 1.7

**Фондозабезпеченість сільськогосподарських підприємств
за фактичної та оптимальної розораності угідь за даними 2005 року**

	Площа, тис.га		Фактична розораність, %	Площа ріллі за оптимальної розораності 60%	Фондозабезпеченість у розрахунку на 1 га ріллі, тис.грн.	
	с/г угідь	ріллі			фактична	за оптимальної розораності
Україна	22116,7	19993,6	90,4	13270,0	2,34	3,53
Івано-Франківська	114,7	97,3	84,8	68,8	3,6	5,1
Львівська	296,9	232,6	78,3	178,1	3,8	5,0
Тернопільська	376,0	349,8	93,0	225,6	2,29	3,55

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С. 69, 301.

Зокрема, доведення розораності угідь до оптимальної науково-обґрунтованої норми рівнозначне підвищенню фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств із 2,34 тис.грн./га до 3,53 тис.грн./га, або на 50,9 відсотків в цілому по Україні (в Івано-Франківській – 41,7, Львівській – 31,6, Тернопільській – 55,0), що ідентичне відповідному зменшенню потреби у ресурсах відтворення.

Водночас на цю тенденцію накладається інша – поліпшення якісних характеристик виробничих фондів, що теж об’єктивно зумовлює їх меншу абсолютну кількість, необхідну для забезпечення розширеного відтворення у сільському господарстві. Однак з позицій вартісних це непомітне, оскільки вища якість основних засобів зумовлює зростання їх ціни, а тому показник фондозабезпеченості за сумарним значенням виглядає як його збільшення. Проте темпи скорочення наявності основних засобів на сільськогосподарських підприємствах упродовж досліджуваного періоду були надто високими, що призвело до абсолютного зменшення тут фондозабезпеченості (табл.1.8).

Динаміка фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств

	Первісна вартість основних засобів, млн.грн.		Площа сільськогосподарських угідь, тис.га		Фондозабезпеченість		Індекс фондозабезпеченості 2005 р. до 2000 р.
	2000 р.	2005 р.	2000 р.	2005 р.	2000 р.	2005 р.	
Україна	87763,8	46851,7	29878,0	22116,7	2,94	2,12	0,72
Івано-Франківська область	646,4	350,4	197,7	114,7	3,27	3,05	0,93
Львівська область	2680,9	891,5	489,1	296,9	5,48	3,00	0,55
Тернопільська область	1598,3	800,4	726,3	376,0	2,20	2,13	0,97

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С.67, 327.

Так, не дивлячись на зазначену раніше тенденцію зростання вартості основних засобів (рис.1.2), фондозабезпеченість сільськогосподарських підприємств, як в цілому по Україні, так і в цих областях, є меншою від рівня 2000 року. Тому навіть з урахуванням того, що за розрахунками вчених площу ріллі треба зменшити, зважаючи на надмірну розораність сільськогосподарських угідь і виведення з господарського обороту еродованих земель, необхідність дальшого нарощування ресурсів відтворення очевидна, оскільки рівень фондозабезпеченості підприємств аграрної галузі далекий від оптимального.

Адже альтернативи оновленню матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств України немає, бо навіть в США, як засвідчує академік УААН В.Трегобчук, у 50-60-х роках минулого століття фермерам довелося переоснащувати власні господарства основними виробничими фондами на базі найновіших досягнень науки і техніки, а в наступні роки відбувалась модернізація ферм, оновлення їх основного капіталу, докорінне поліпшення земельних угідь [33, с.45-46]. Тому і на сільськогосподарських підприємствах України ця особливість при формуванні ресурсів відтворення повинна бути врахована якомога повніше, зважаючи на застарілість в більшості з них як виробничих фондів, так і відсталість

технологій. Причому необхідність оновлення матеріально-технічної бази тут посилюється ще й тим, що рівень її зносу наближається до 100-відсоткового й виробничий потенціал більшості сільськогосподарських підприємств необхідно формувати практично з нульової відмітки, але з урахуванням існуючої взаємозалежності всіх складових аграрного потенціалу (природних, біологічних, матеріальних та трудових ресурсів) [33, с.68-69]. Стосовно сільськогосподарських підприємств це зумовлює певні тимчасові нелінійні взаємозв'язки між забезпеченням їх виробничими фондами і результатами діяльності, оскільки тут проявляється відзначена у класичній економічній теорії залежність останніх від природно-кліматичних умов [65; 110; 87].

З урахуванням цих особливостей сільськогосподарського виробництва потребує уточнення висновки окремих вчених про можливість розширеного відтворення за умови збільшення розміру виробничих фондів до кожного наступного циклу виробництва [97, с.21], бо вони настільки суттєві, що не підтверджують прямолінійності такого підходу. Це підтверджує групування підприємств за узагальненою оцінкою якості ріллі – її бонітетом (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Факторні і результативні показники сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2005 рік

Групи сільськогосподарських підприємств за бонітетом ріллі, балів:	Кількість підприємств у групі	Площа ріллі, тис.га	Бонітет ріллі, балів	Фондозабезпеченість 1 га ріллі, тис.грн.	Прибуток на 1 га ріллі, грн.
до 36	68	70,4	32	2,12	56,32
від 37 до 49	186	182,1	45	2,31	308,86
більше 49	84	97,3	51	2,43	140,93
По області	338	349,8	42	2,29	205,83

Джерело: Статистичний збірник „Сільське господарство Тернопільської області” за 2005 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 146с. – С.31, 79, 81.

Зокрема, порівняння факторних і результативних показників сільськогосподарських підприємств засвідчує, що такої закономірності немає. Наприклад, у розрахунку на один гектар ріллі сільськогосподарські підприємства

першої групи, у яких середній бонітет ріллі нижчий, ніж у третій групі на 37,3 відсотків, отримали прибутку у 2,5 разу менше, хоч фондозабезпеченість в них відрізняється лише на 14,6 відсотків. Тому об'єктивнішим є висновок, що темпи й напрями розвитку відтворювального процесу в аграрному секторі економіки значною мірою залежать від ефективності сільськогосподарського виробництва в кожному виробничому циклі [98, с.31], яка складається під комплексною дією низки чинників, в тому числі й природно-кліматичних умов.

При цьому не можна заперечити важливості збалансованості природних, матеріальних та трудових складових відтворення і з огляду на це заслуговує на увагу запропонована В. Андрійчуком методика визначення кількісної зміни відтворювальної спроможності (умов відтворення) за динамікою коефіцієнтів, які її характеризують. Зокрема, це коефіцієнт відтворювальної спроможності прибутку, який визначають діленням індексу, приведеного до одиниці земельної площі прибутку, на індекс цін на матеріально-технічні ресурси, які купує аграрне підприємство для подальшого виробничого споживання та коефіцієнт відтворювальної спроможності фонду оплати праці – частка від ділення індексу фонду оплати праці одного працівника на індекс споживчих цін (індекс інфляції). Перевищення зазначеними показниками одиниці свідчить про підвищення відтворювальної спроможності [6, с.534]. Значення показників на сільськогосподарських підприємствах за 2000-2004 роки, обчислених за такою методикою, є наступними (табл. 1.10).

Наведені показники засвідчують позитивну тенденцію відтворювальної спроможності прибутку на сільськогосподарських підприємствах за період після 2000 року. Однак в цілому на сільськогосподарських підприємствах України цей коефіцієнт менший одиниці (0,92), що свідчить про незадовільний рівень їх фінансового стану, і основною причиною цього є незбалансованість цін пропозиції та цін попиту із-за чого в сільському господарстві залишається лише 20% створеного тут прибутку [36, с.35], а тому відбувається деградація матеріальних основ виробництва і, як наслідок, скорочення можливостей для формування ресурсів відтворення в майбутньому. Значення цих коефіцієнтів в Івано-

Франківській та Львівській областях за 2005 рік перевищує одиницю, але це лише виняток із загальної динаміки, аби на його основі можна було стверджувати протилежне. Водночас у 2005 році значно покращились коефіцієнти відтворювальної спроможності фонду оплати праці в Україні загалом та на сільськогосподарських підприємствах цих областей, зокрема.

Таблиця 1.10

Коефіцієнти відтворювальної спроможності на сільськогосподарських підприємствах за 2000-2005 роки

Регіони	Коефіцієнти відтворювальної спроможності:	2000 р.	2005 р.
Україна	– прибутку	0,39	0,92
	– фонду оплати праці	0,88	2,63
Івано-Франківська область	– прибутку	1,59	2,03
	– фонду оплати праці	0,75	2,26
Львівська область	– прибутку	0,65	1,45
	– фонду оплати праці	0,54	2,03
Тернопільська область	– прибутку	- 0,07	0,87
	– фонду оплати праці	0,64	1,91

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. –366с. – С.186; Україна у цифрах у 2005 році / Державний комітет статистики України: За редакцією О.Г. Осауленка. – К.: Видавництво „Консультант”, 2006. – 247с. – С.48.

Залежність результативності діяльності сільськогосподарських підприємств від конкретних особливостей природно-кліматичних зон прямо впливає на можливості для формування ресурсів відтворення. Водночас, хоч у кожній з областей, сільськогосподарські підприємства яких обрано в якості об’єкта дослідження, відмінності між складовими виробничого потенціалу досить суттєві, повсюдно найгострішою є проблема диспропорції щодо забезпечення їх виробничими фондами, передусім основними засобами, а тому особливістю, яка пов’язана з формуванням ресурсів відтворення тут є те, що при порівняно достатній наявності трудових ресурсів фондозабезпеченість та фондоозброєність праці є однією з найнижчих в Україні (табл. 1.11).

Те, що на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Тернопільської областей вища частка оплати праці у вартості валової продукції, об’єктивно зумовлює збільшення потреби у ресурсах для простого відтворення

робочої сили, водночас негативно позначаючись на їх спрямуванні для цієї мети стосовно виробничих фондів.

Таблиця 1.11

Взаємозв'язок фондоозброєності праці та площі ріллі на підприємствах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей у 2005 році

Показники	Україна	Області		
		Івано-Франківська	Львівська	Тернопільська
Основні фонди, млн.грн.	46851,7	350,4	891,5	800,4
Середньооблікова кількість найманих працівників, тис.осіб	1038	11	22	28
Площа ріллі, тис.га	19993,6	97,3	232,6	349,8
Фондоозброєність праці, грн.	45136	31854	40523	28586
Площа ріллі на 1 працівника, га	19,3	8,85	10,57	12,49
Частка оплати праці у загальних витратах, %	14,4	16,35	14,09	14,28

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С. 214, 327.

В той же час саме розширене відтворення останніх є тут першочерговим напрямом використання ресурсів, зважаючи на недостатнє забезпечення основними засобами сільськогосподарських підприємств цих областей навіть у порівнянні з середніми показниками по Україні. До того ж у недалекій перспективі слід очікувати, що відносний надлишок трудових ресурсів тут зникне, зважаючи на темпи міграції сільського населення, які вищі, ніж в інших регіонах.

Однією з особливостей, характерною для сучасних умов, є те, що навіть за умови деякого зростання обсягів виробленої сільськогосподарської продукції внаслідок сприятливих природно-кліматичних умов, не відбувається адекватного збільшення ресурсів відтворення. Це зумовлено наступними причинами. По-перше, як правило, при зростанні обсягів виробленої сільськогосподарської продукції відбувається зниження реалізаційних цін на ринку внаслідок збільшення її пропозиції при відносно стабільному попиті на неї. Коли ж негативний вплив природно-кліматичних умов спричинює спад виробництва сільськогосподарської продукції, то, не дивлячись на збільшення реалізаційних цін на неї під впливом

ринкового механізму, маса доходів все ж таки зменшується через зниження пропозиції, чим знову ж скорочуються можливості для формування достатніх ресурсів відтворення. Тому відбувається далі зменшення складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств (табл. 1.12).

Таблиця 1.12

Динаміка виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств України за 2000-2005 роки

Показники	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Основні засоби, млн.грн.	86,9 ¹	87763,8	71760,4	60190,0	52195,0	47034,1	46851,7
Трактори, тис.шт.	497,3	318,9	296,2	273,6	250,7	230,5	216,9
Зернозбиральні комбайни, тис.шт.	105,2	65,2	61,3	57,4	53,6	50,0	47,2
Органічні добрива, т/га	8,6	1,3	1,3	1,2	1,0	0,8	0,8
Міндобрива, кг діючої речовини/га	141	13	19	21	22	29	32

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С. 99, 100, 327, 333, 337.

Таким чином, не створено можливостей для збалансованості природних, трудових і матеріальних складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, бо навіть деяке збільшення внесення мінеральних добрив є недостатнім для нівелювання негативного впливу зменшення використання органічних. Скорочення ж машинно-тракторного парку в сільському господарстві супроводжується міграцією з села найбільш продуктивної робочої сили, що ще більше послаблює виробничий потенціал сільськогосподарських підприємств.

По-друге, дія інфляційного чинника зумовлює знецінення маси доходів, а тому навіть при номінальному збільшенні їх реальна відтворювальна спроможність виявляється меншою, ніж у попередні роки. Ця ж сама причина зумовлює те, що первісна вартість об'єктів основних засобів виявляється завжди меншою від їх відновної вартості, а тому для заміщення вибулих внаслідок повного зносу суми амортизації недостатньо для простого відтворення.

¹ Млн.крб.

Однією з особливостей є негативний вплив скорочення платоспроможного попиту населення на продовольство, що за принципом ланцюгової реакції позначилось спочатку на його виробництві, зумовивши стагнацію на переробних підприємствах, відтак нібито перевиробництво сільськогосподарської продукції, оскільки її лівова частка є сировиною для продовольчих товарів, і врешті-решт на формуванні ресурсів відтворення сільськогосподарських підприємств. При неконтрольованому імпорті це посилює розбалансованість у використанні навіть тих мізерних у порівнянні з потребами ресурсів, які могли б бути спрямовані у сільське господарство.

Принагідно зазначимо, що визначення потреби у ресурсах відтворення не може базуватись на уявленнях, які випливають із порівняння абсолютних показників про забезпечення сільськогосподарських підприємств основними й оборотними засобами у 1990 році – апогеї розквіту колгоспної системи і сучасною їх наявністю, оскільки вони надто прямолінійні. Зокрема, порівняння результативних показників засвідчує, що вони не корелюють зі зниженням забезпеченості сільськогосподарських підприємств виробничими фондами, яке відбулось за період 1990-2005 років (додаток В).

Зокрема, не дивлячись на те, що упродовж 1990-2005 років спостерігалась стійка тенденція зменшення забезпеченості сільськогосподарських підприємств основними та оборотними засобами, в тому числі тракторами, комбайнами, різко скоротилось внесення органічних (у 10,8 разу) та мінеральних добрив (у 4,4 разу), продуктивність праці у 2005 році навіть перевищувала досягнуту у 1990 році на 21,1 відсотка. Починаючи з 2000 року почало зростати виробництво валової продукції, підвищувались урожайність зернових та цукрових буряків, продуктивність тварин, що підтверджує нашу тезу про неможливість прямолінійного висновку щодо необхідності досягнення колишньої наявності основних і оборотних засобів.

Пояснити таку невідповідність факторних і результативних показників можна тим, що в ринкових умовах, на противагу колишній системі господарювання, досягнення останніх будь-якою ціною неможливе, зважаючи на високу вартість матеріальних засобів виробництва. Саме необхідність врахування вартості

матеріальних засобів виробництва спонтанно зумовлює їх економне витрачання, а це об'єктивно спричинює відносне зменшення потреби у ресурсах відтворення.

На формуванні ресурсів відтворення сільськогосподарських підприємств негативно позначається така особливість, як стихійність реалізації продукції на ринку. Правда, в умовах ринкових відносин дещо згладжена сезонність реалізації такого вирішального виду продукції, як зерно, котра була яскраво виражена в умовах директивної економіки. Однак, на відміну від тодішніх стабільних цін, сучасні умови такі, що пропозиція на ринку надлишків зерна відразу ж після збирання врожаю у співвідносності з платоспроможним попитом зумовлює нерідко практично демпінгові ціни на нього в цей період. В результаті сільськогосподарські підприємства втрачають значні суми доходів і ці втрати тим значиміші, чим більший валовий збір зерна в тому чи іншому році.

Наступною особливістю, яка безпосередньо пов'язана з формуванням ресурсів відтворення, є повільніший оборот виробничих фондів у сільському господарстві в порівнянні з іншими галузями, отже більші витрати матеріальних засобів і праці на одиницю продукції. В поєднанні з розосередженістю виробництва на значних площах, це зумовлює потребу в більшій кількості енергоємної техніки, зворотною негативною стороною чого є її висока матеріаломісткість та в результаті – високий тиск на ґрунт і його переущільнення, яке внаслідок природних особливостей ґрунту зумовлює неефективне використання виробничих фондів: окремі вчені вказують, що недобір урожаю від переущільнення майже дорівнює його приросту від застосування добрив [36, с.36]. Окрім того, територіальна розосередженість сільського господарства спричинює використання середніх і навіть гірших природних умов виробництва аграрної продукції, зумовлюючи тим самим низьку прибутковість галузі, яка великою мірою залежить від природних факторів [46, с.43].

Взагалі, специфікою сільськогосподарського виробництва є те, що тут необхідно забезпечувати вищу фондоозброєність та енергоозброєність праці, оскільки значна частина основних засобів в галузі використовується сезонно. Хоч ця сезонність найбільш яскраво виражена в рослинництві, вона також присутня у

тваринництві, бо в літній період – за умови випасання поголів'я, тут менше використовується тракторів та автомобілів для перевезення кормів на ферми. Тому з огляду на те, що фондо- і енергоозброєність праці у сільському господарстві України нижча, ніж в розвинутих країнах світу в 1,8 разу, а також з урахуванням того, що зарубіжні фермери озброєні в 1,5-2 разу вище робітників промисловості [36, с.37], переважаючим напрямом має бути формування ресурсів для розширеного відтворення основних засобів, адже на сучасному етапі саме недостатнє забезпечення ними підприємств є основною причиною низької урожайності сільськогосподарських культур і спричинює – за ефектом бумеранга – перевитрату оборотних засобів на одиницю валової продукції.

При визначенні потреби у ресурсах відтворення треба враховувати таку особливість сільськогосподарського виробництва, як післядію органічних, добрив, тривалу дію вапнування ґрунтів, різний рівень засвоєння як органічних так і мінеральних добрив у залежності від природно-кліматичних умов. Тому тут не можна безоглядно притримуватись тенденції лише щодо нарощування виробничих фондів, а коригувати їх застосування з урахуванням реальних умов у минулих періодах виробництва. Стосовно відновлення природного потенціалу сільськогосподарських угідь, то за сучасних умов тут пріоритетним повинно бути спрямування ресурсів на просте відтворення, оскільки екстенсивний шлях розвитку галузі вичерпано. Як зазначають вчені, відтворення природного потенціалу доцільно здійснювати шляхом збільшення капіталовкладень на природоохоронні цілі, а потрібні для цього додаткові ресурси можна сформувати за рахунок плати за використання природних ресурсів [20, с.131].

Водночас, не зважаючи на те, що наявність ресурсів, які можна спрямувати на відтворення природних властивостей ґрунтів на більшості сільськогосподарських підприємств недостатня, навіть ці кошти використовуються нерационально, зважаючи на надмірну розораність угідь, яка, за оцінкою академіка УААН П. Гайдуцького найвища у світі [1, с.67]. Порівняння даних сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей засвідчує, що

цей показник надто високий не тільки відносно інших європейських країн чи Росії, але й середнього по Україні (табл.1.13).

Таблиця 1.13

Порівняння розораності сільськогосподарських угідь

Країни, області	Сільськогосподарські угіддя	Рілля	Розораність сільськогосподарських угідь, %	Рілля на душу населення, га
Великобританія, млн.га	17,1	5,9	34,5	0,1
Німеччина, млн.га	17,3	11,8	68,2	0,1
Франція, млн.га	30,2	18,3	60,6	0,3
Росія, млн.га	219,6	130,3	60,6	0,9
Україна всього, млн.га	37,0	30,9	83,5	0,7
в т.ч. області, тис.га.:				
Івано-Франківська	498,9	361,2	72,4	0,3
Львівська	1054,3	729,4	69,2	0,3
Тернопільська	970,1	814,8	84,0	0,7

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С.216, 217; Україна у цифрах у 2004 році / Державний комітет статистики України: За редакцією О.Г. Осауленка. – К.: Видавництво „Консультант”, 2005. – 264с. – С.23.

Виходячи з того, що в Україні площа ріллі у розрахунку на душу населення перевищує такі показники в європейських країнах: у 2,3 разу – Франція, 7,0 разів – Великобританія та Німеччина, вважаємо цілком обґрунтованим висновок учених про можливість її зменшення до 23,6 млн.га, залишивши під нею лише найродючіші чорноземні та лучно-чорноземні ґрунти. Окрім подолання деградації сільськогосподарських угідь – за даними вчених Інституту економіки НАН України площа еродованих сільськогосподарських угідь досягла 13,3 млн.га, дефляційно-небезпечних земель – 19,4 млн.га, або більше половини – 50,5%, а широкомасштабна гідромеліорація земель у 1965 – 1990 рр. спричинила виникнення та поширення ряду негативних екологічних явищ і процесів на меліорованих землях України, потім же затяжна соціально-економічна та фінансова криза 90-х років – до активізації цих процесів [33, с. 50, 82, 90], стосовно формування ресурсів відтворення це рівнозначне їх збільшенню на $[100 - (23,6 \text{ млн.га} : 31,0 \text{ млн.га} \times 100)] = 23,9$ відсотка не тільки власне за спрямованими на цю мету, але й за іншими

напрямами, оскільки практично означатиме адекватну можливість збільшення забезпеченості підприємств основними і оборотними засобами на одиницю ріллі.

В Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях практично не використовуються можливості залучення в галузь коштів інвесторів, не зважаючи на те, що це могло би бути однією з головних складових формування ресурсів відтворення, оскільки більшість сільськогосподарських підприємств акціоновані. Проте додатковому випуску акцій на вторинному фінансовому ринку протистоїть сучасний стан сільського господарства, який зумовлює, за висновками вчених, недостатню привабливість галузі для вітчизняних та іноземних інвесторів, а також відсутність інфраструктури ринку фінансів для обслуговування АПК, низька прибутковість сільськогосподарського виробництва, високий рівень ризику, обумовлений природно-кліматичними умовами, особливо в рослинництві [33, с.76], а також непрозорість взаємин з державними органами, починаючи від тих, які контролюють заготівлі продукції, до податкових включно. Водночас саме в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях вагомим потенційним джерелом ресурсів відтворення може стати залучення коштів насамперед вітчизняних інвесторів, зважаючи на масу накопичених заощаджень в іноземній валюті сільським населенням, яке інтенсивно виїжджало упродовж 1990-2004 років за кордон на заробітки.

Отже, формування ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах має характерні особливості, хоча в цілому вони забезпечуються з таких же самих джерел, що й в інших галузях: власні, бюджетні асигнування, страхові відшкодування, кредити банку, фінансові інвестиції засновників тощо. При цьому на різних етапах функціонування сільськогосподарських підприємств співвідношення як зазначених джерел формування фінансових ресурсів відтворення, так і механізм їх використання змінювались. Зокрема, для періоду до 1990 року характерним було застосування в більшій мірі бюджетних асигнувань та кредитування як простого, так і розширеного відтворення, оскільки кредити банку видавались під символічні відсотки: за короткотерміновими позиками – 1,5 %, за довготерміновими – 0,75 % річних. Тому структура джерел формування ресурсів

відтворення сільськогосподарських підприємств складала в середньому таку пропорцію: 50 відсотків – власні джерела, 30 відсотків – кредити банку, 20 відсотків – бюджетні асигнування.

Звичайно, що ці середні відсотки не характеризують структури джерел формування ресурсів відтворення на кожному із сільськогосподарських підприємств, оскільки бюджетні кошти виділялись здебільшого держгоспам на будівництво тваринницьких комплексів для відгодівлі худоби, птахофабрик, тепличних комбінатів тощо. Проте значна маса бюджетних асигнувань спрямовувалась колективним недержавним господарствам на меліорацію, окультурення та освоєння земель і т.ін. До того ж періодично списувались за рахунок бюджету значні суми простроченої заборгованості за позиками, що теж було, по суті, одним із видів бюджетного фінансування відтворення у сільському господарстві.

З реформуванням галузі співвідношення між видами ресурсів стало суттєво відрізнятись. Насамперед майже повністю припинилось бюджетне фінансування та кредитування сільськогосподарських підприємств; якщо у 1991 році в розрахунку на одну особу інвестиції у порівняльних цінах в основний капітал сільськогосподарських підприємств досягли 224 грн., то після 2000 року їх сума не перевищує 10-18 грн., а частка бюджетних коштів у джерелах фінансування становила від 4,7 до 7,3 відсотків [2, С.664, 665]. Подібною була динаміка кредитування сільськогосподарських підприємств: за 1980-1990 роки питома вага кредитів у джерелах формування обігових засобів колгоспів і радгоспів становила 35-40%, а вже в 1991 році скоротилась до 11,8%, у 1993 – до 6,7 і в 1997 становила лише 1,4%, тобто досягла мінімальної межі [1, с.261-262; 48, с.9-10].

Лише починаючи з 2000 року, коли була прийнята цільова програма Кабінету Міністрів України щодо часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків, та зі спадом інфляційних процесів знижувалась процентна ставка за користування кредитами з 65% річних – у 1999 році до 54% – у 2000 році і 18% – у 2004 році, кредитування сільськогосподарських підприємств значно покращилось (табл.1.14).

Таблиця 1.14

Співвідношення кредитів, отриманих сільськогосподарськими підприємствами України у 2000-2004 роках

Показники	2000	2001	2002	2003	2004
Видано кредитів – всього, млн.грн.	1900	4400	5600	6800	7500
в тому числі пільгових, млн.грн.	455	1822	1773	2847	3207
Питома вага пільгових кредитів, %	23,9	41,4	31,7	41,9	42,8
Дотації з бюджету на погашення відсотків, млн.грн.	49,9	135,0	119,4	326,5	144,3

Джерело: Дем'яненко М.Я. Кредитування сільськогосподарських підприємств: теорія і практики // Облік і фінанси АПК. – 2005. - №7. – С.10-11.

Проте структура джерел формування ресурсів відтворення упродовж 2000-2004 років не є оптимальною, хоч питома частка кредитів перевищує нормативний рівень (за даними академіка УААН М. Дем'яненка він становить 50-60 відсотків), бо це зумовлено незначними сумами власних джерел (табл. 1.15).

Таблиця 1.15

Структура джерел формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств України за 2000-2004 роки

Показники	2000		2004	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Прибуток	1411	38,1	2689	22,1
Амортизація	334	9,0	953	7,8
Кредити	1900	51,2	7500	61,6
Бюджетні кошти	64	1,7	1031	8,5
Разом джерел	3709	100,0	12173	100,0

Джерело: Дем'яненко М.Я. Кредитування сільськогосподарських підприємств: теорія і практики // Облік і фінанси АПК. – 2005. - №7. – С.9-19. – С.9-10; Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2004 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2005. – 340с. – С.186.

Зокрема, власні джерела формування ресурсів відтворення – прибуток і амортизація, становлять у 2004 році всього 29,9 відсотка.

Водночас, хоч існуючі умови пільгового кредитування відповідають прогнозу В. Алексійчука, що для здійснення простого відтворення сільськогосподарські підприємства можуть повернути плату в розмірі не більше 10%, а з урахуванням очікуваного темпу інфляції він може підвищитись ще на 10%, отже, виходячи з цих

умов розмір відшкодування може досягати до половини обсягу плати за кредит [153,с.139] не всі вони мають доступ до нього (табл. 1.16).

Таблиця 1.16

Кредитування сільськогосподарських підприємств у 2004 році

Показники	Україна	Області		
		Івано-Франківська	Львівська	Тернопільська
Отримано пільгових кредитів – всього, млн.грн.	3207	150,2	73,3	114,6
Бюджетна компенсація на сплату відсотків, млн.грн.	144,3	5,3	2,4	5,3
Площа ріллі підприємств, що користувались пільговими кредитами, тис.га	9155,0	26,9	27,6	49,8
Кількість сільськогосподарських підприємств, що користувались пільговими кредитами	2665	208	156	115
В середньому на 1 підприємство: – кредитів, тис.грн.	176,0	72,2	47,0	99,7
– бюджетної компенсації, тис.грн.	7,9	25,5	15,4	46,1
В середньому на 1 га ріллі: – кредитів, грн.	350,30	558,5	265,2	230,2
– бюджетної компенсації, грн.	15,76	19,70	8,70	10,64

Джерело: Розраховано за даними монографії Аграрна реформа в Україні / За ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с. – С.270, 274, 275.

Не дивлячись на позитивну динаміку використання кредитів банку та бюджетного фінансування для погашення відсотків, упродовж 2000-2004 років скористатись пільговим кредитуванням могли лише від 6,4 у 2000 році до 28,4 відсотків – у 2004 році сільськогосподарських підприємств [48, с.10-11]. Решта ж змушені сплачувати відсотки в повному обсязі, оскільки позбавлені можливостей доступу до бюджетних коштів на сплату відсотків, що негативно позначається на здійсненні розширеного відтворення, оскільки високі процентні ставки обмежують використання для цього кредитів банку, а власних ресурсів на більшості сільськогосподарських підприємств недостатньо навіть для простого відтворення.

Отже бюджетна підтримка пільгового кредитування сільськогосподарських підприємств, поряд з її недостатністю загалом, не може вважатись обґрунтованою

стосовно критерію рівної доступності до кредитів суб'єктів господарювання. Перш за все надання бюджетної компенсації на сплату відсотків за користування кредитами не узгоджується з реальними потребами сільськогосподарських підприємств, що засвідчує надто широка амплітуда коливань таких сум: від 8,70 грн./га у Львівській області, до 19,70 грн./га – в Івано-Франківській області. По-друге, ця компенсація не ув'язана з термінами користування кредитами, а тому абсолютні суми бюджетних компенсацій теж суттєво відрізняються. Зокрема, в Івано-Франківській області кількість сільськогосподарських підприємств, які скористались пільговим кредитуванням, є найбільшою, але сума компенсацій з бюджету на погашення відсотків дорівнює отриманим суб'єктами господарювання Тернопільської області, хоч кількість таких тут у 1,8 разу менша. Внаслідок цього виходить, що у розрахунку на одне сільськогосподарське підприємство сума таких компенсацій теж не однакова, причому у Львівській області є найменшою – 15,4 тис.грн. (вона незначна і в середньому по Україні – 7,9 тис.грн.), а тому не відіграє суттєвої ролі у формуванні ресурсів відтворення.

Більшість економістів цілком обґрунтовано вважає, що ресурси розширеного відтворення не можуть формуватись винятково лише за рахунок власних джерел, оскільки особливості сільськогосподарського виробництва не дозволяють створити їх у необхідних розмірах насамперед через об'єктивні економічні умови, зважаючи на те, що галузь була й залишається донором всього народного господарства, оскільки тут формується, як вказує академік УААН П. Саблук, майже 11 відсотків валового внутрішнього продукту [1, с.307], але значна частина створеного тут прибутку через механізм ціноутворення вилучається на загальні потреби і частка сільськогосподарських підприємств за цим показником складає лише 6 відсотків [107, С.18; 142, С.37].

Тому цілком обґрунтованим є висновок академіка УААН М. Дем'яненка, що діяльність підприємств виходить за межі внутрішньогосподарських відносин, а зовнішні умови господарювання мають бути відносно рівними для всіх учасників ринку і повинні створюватись як адміністративними, так і економічними заходами, серед яких важливе місце відводиться фінансовим чинникам, в тому числі і

бюджетному фінансуванню [1, С.290]. З цього виходить, що повинно дотримуватись оптимальне співвідношення між джерелами формування ресурсів, і можливості використання як кредитів банку, так і бюджетних асигнувань мають бути доступними практично кожному підприємству, якщо це диктується об'єктивними потребами розширеного відтворення. Підкреслимо, саме розширеного відтворення, бо ситуація щодо виділення бюджетних асигнувань упродовж 2001-2004 років, коли вони виділялись навіть тим господарствам, які потім банкрутували, алогічна. Так само не можна стимулювати кредитування сільськогосподарських підприємств через компенсацію з державного бюджету сплати відсотків, якщо в них не забезпечується просте відтворення за рахунок власних ресурсів.

Однією з особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств є різна швидкість кругообороту складових виробничого потенціалу, яка зумовлює такі ж відмінності щодо формування ресурсів відтворення. Зокрема, кругооборот основних засобів здійснюється за тривалий період, а формування амортизації як джерела ресурсів їх простого відтворення – неперервно, щомісяця. Правда, матеріалізація амортизації власне як ресурсу відбувається дещо повільніше, оскільки вона спочатку проходить цикл виробництва як витрати, потім реалізації продукції – як частина виручки, затим – така ж доля дебіторської заборгованості і, нарешті, частка коштів на рахунках. До того ж варто звернути увагу на різну тривалість кругообороту активної і пасивної частини основних засобів, яка інколи відрізняється навіть стосовно окремих об'єктів, приналежних до останньої складової. Приміром, тваринницькі приміщення, які експлуатуються в агресивному середовищі, зношуються швидше, ніж інші будівлі і споруди. Стосовно активної частини основних засобів, то періоди кругообороту тут неоднакові для технічних засобів виробництва та тварин основного стада. Причому зараз є дещо надумані розбіжності щодо нарахування амортизації придбаної продуктивної худоби і необов'язковість цього за вирощеною у сільськогосподарському підприємстві.

Особливістю, яка мала би бути тимчасовою, однак тривалість її дії надто розтягнулась, є те, що при формуванні ресурсів відтворення треба враховувати диспропорцію щодо їх майбутнього використання, бо надто високу частку їх

доводиться спрямовувати на просте відтворення із-за надмірних витрат на ремонти й обслуговування техніки, що зумовлено її низькою якістю, а тому наробіток більшості машин на відмову в 10-12 разів менший, ніж у закордонних аналогів, щорічні витрати на ремонт і обслуговування становлять понад 25% від балансової вартості машин (для порівняння у США – 7%, у Франції – 10%), трудомісткість технічного обслуговування перевищує норматив в 2-3 рази [36, с.39]. Як вказує академік УААН П. Гайдуцький, технічна криза в аграрному секторі найбільш гостра, вона має глибинний характер і довготермінові наслідки, бо незбалансованість кількості техніки з реальними потребами та можливостями була зумовлена заниженими цінами на нафтопродукти та пільгами на придбання техніки й енергоносіїв. Ці недоліки формування машинно-тракторного парку за екстенсивними параметрами стали очевидні після лібералізації цін на енергоносії на початку 90-х років, оскільки витрати нафтопродуктів на одиницю продукції в Україні були 3-4 рази більші, ніж у США і країнах Європейського Союзу [1, с.72].

Таким чином, формування ресурсів на сільськогосподарських підприємствах визначаються особливостями відтворення в галузі, що зумовлює необхідність якомога повнішого врахування їх при організації цього процесу. Адже нехтування цими особливостями зумовлює відчутні перекоси у забезпеченні процесів простого й розширеного відтворення у сільському господарстві, що й засвідчує практика їх здійснення упродовж 1990-2004 років.

Висновки до першого розділу

В економічній науці не викристалізовано поняття „ресурси відтворення” і воно змішується з дефініцією „виробничо-технічні ресурси відтворення”. Вважаємо, що розмежування цих категорій зумовлює необхідність вживання для означення останньої „елементи виробничого потенціалу”, які поновлюються або розширюються за рахунок ресурсів відтворення.

Треба переглянути усталене в економічній теорії трактування дебіторської заборгованості як ресурсу розширеного відтворення з огляду на те, що за умови збитковості підприємства грошові потоки, які очікуються від погашення

дебіторської заборгованості, не завжди достатні не тільки для формування ресурсів розширеного, але й навіть для простого відтворення.

Оскільки тенденція інфляції за період 2000-2004 років залишилась в Україні незмінною, більшість сільськогосподарських підприємств намагається навіть при можливості акумулювання вільних коштів для створення ресурсів у перспективі, використовувати їх відразу ж після надходження на рахунки в банку, аби не допустити інфляційних втрат. Такий підхід, виправданий з тактичних міркувань, не може бути обґрунтованим на перспективу, бо здійснення розширеного відтворення неможливе без накопичення відповідних ресурсів з урахуванням стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств.

Вплив інфляційного чинника зумовлює знецінення дебіторської чи кредиторської заборгованості, причому в діаметрально протилежних векторних спрямуваннях. Якщо за таких умов погашення дебіторської заборгованості позначається на формуванні ресурсів відтворення негативно, оскільки реальна купівельна спроможність отриманих коштів не відповідає ціні „нетто-дебітора” на дату виникнення, то стосовно „нетто-кредиторів” з позицій підприємства це виглядає як позитивний чинник, правда, якщо при цьому не застосовуються санкції за несвоєчасне погашення заборгованості.

Надання бюджетної компенсації на сплату відсотків за користування кредитами не узгоджується з реальними потребами сільськогосподарських підприємств. Ця компенсація не ув'язана з термінами користування кредитами, а тому абсолютні суми бюджетних компенсацій теж суттєво відрізняється. Зокрема, в Івано-Франківській області кількість сільськогосподарських підприємств, які скористались пільговим кредитуванням, є найбільшою, але сума компенсацій з бюджету на погашення відсотків дорівнює отриманим суб'єктами господарювання Тернопільської області, хоч кількість таких тут у 1,8 разу менша. Внаслідок цього виходить, що у розрахунку на одне сільськогосподарське підприємство сума таких компенсацій теж не однакова, причому у Львівській області є найменшою – 15,4 тис.грн. (вона незначна і в середньому по Україні – 7,9 тис.грн.), а тому не відіграє суттєвої ролі у формуванні ресурсів відтворення.

Повинно дотримуватись оптимальне співвідношення між джерелами формування ресурсів, і можливості використання як кредитів банку, так і бюджетних асигнувань мають бути доступними практично кожному підприємству, якщо це диктується об'єктивними потребами розширеного відтворення. Саме розширеного відтворення, бо ситуація щодо виділення бюджетних асигнувань упродовж 2001-2004 років, коли вони виділялись навіть тим господарствам, які потім банкрутували, алогічна. Так само не можна стимулювати кредитування сільськогосподарських підприємств через компенсацію з державного бюджету сплати відсотків, якщо в них не забезпечується просте відтворення за рахунок власних ресурсів.

Не дивлячись на те, що за розрахунками вчених площу ріллі треба зменшити, зважаючи на надмірну розораність сільськогосподарських угідь і виведення з господарського обороту еродованих земель, необхідність дальшого нарощування ресурсів відтворення на підприємствах аграрної галузі очевидна, оскільки рівень їх фондозабезпеченості далекий від оптимального.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРА РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОСТОГО Й РОЗШИРЕНОГО ВІДТВОРЕННЯ

2.1. Амортизаційний фонд як джерело ресурсного забезпечення простого відтворення

Одним із джерел власних ресурсів є амортизація. На практиці ж здебільшого застосовують словосполучення амортизаційний фонд, але в контексті нашого дослідження застосування дефініції „фонд” є правомірним лише щодо цільового визначення ресурсів відтворення, бо, як зазначає В. Ковальов, активи можна придбати у тому разі, коли у підприємства є в достатньому обсязі вільні грошові ресурси, а не тому, що створено якийсь фонд. Не випадково багато які підприємства уже не поспішають створювати різноманітних фондів, а акумулюють їх у вигляді нерозподіленого прибутку; до речі, подібна практика звичайна у більшості економічно розвинутих країн [68, с.161]. Отож часто вживане словосполучення „амортизаційний фонд” може бути вірним лише щодо розуміння амортизації як джерела формування ресурсів простого відтворення, але в жодному разі не стосовно коштів, які спрямовуються на цю мету, а тому вираз, що „накопичені амортизаційні відрахування утворюють амортизаційний і грошовий фонд, призначений для заміни зношених і застарілих засобів праці та їх ремонту” [39, с.7] уявляється некоректним. Як зазначав видатний французький економіст Ж. Дюмарше, необхідно чітко розмежовувати поняття резерв і регулятив, оскільки першому завжди протистоїть реальна вартість, у той час як другому – тільки фіктивні цінності. Саме амортизаційний фонд якраз і є прикладом такого регулятиву. Його відображення зумовлюється лише особливим способом списання частини вартості основних засобів, яка ними втрачається внаслідок зносу. Донедавна цілком правомірно можна було говорити про амортизаційний фонд малоцінних предметів або навіть органічних добрив, особливістю яких є їхня післядія упродовж трьох років, тобто вони переносять свою вартість на новостворений продукт поступово, а тому тут теж утворюється амортизаційний фонд, що відповідає поглядам французького вченого

Ж. Курсель-Сенеля, який ще в ХІХ столітті створив вчення про широку та вузьку амортизацію, причому перша передбачала поширення її сфери практично на весь актив і на кожну його статтю встановлювалась спеціальна норма. Друга ж відносилась лише до основних засобів [25, с.53]. Зараз вносяться пропозиції щодо нарахування амортизації продуктивних тварин і навіть птиці, зважаючи на те, що виручка від реалізації поголів'я, виведеного з періоду технологічного використання, як правило, менша, ніж його вартість на початку експлуатації [24, с.57].

Якщо виходити з етимології слова „фонд” (франц. *fond*, від лат. *fundus* – основа) – 1) запаси, ресурси, нагромадження, 2) кошти або матеріальні засоби, призначені для якої-небудь мети, таким із позицій формування ресурсів як простого, так і розширеного відтворення можна розглядати лише виручку [137, с.716]. Саме вона є загальним фондом, який є реальним, а не віртуальним джерелом формування ресурсів, необхідних для його здійснення. Але для зручності контролю за цільовим використанням ресурсів відтворення доцільним є поділ цього джерела на його складові: прибуток та суму, адекватну спожитим виробничим засобам – амортизаційний фонд. Причому в дусі пропозицій Ж. Курсель-Сенеля доцільно було б змінити методику списання оборотних засобів, відображаючи це через спеціальний субрахунок 134 „Витрачені на виробництво оборотні засоби”, що дасть можливість системного накопичення інформації про вартість спожитих предметів праці за аналогією з основними засобами. При цьому для більшості предметів праці варто застосовувати 100% норму амортизації, за винятком органічних добрив, де вони мають бути такими: 1 рік – 50%, 2 рік – 30%, 3 рік – 20%, враховуючи їхню післядію.

Тривалість періоду накопичення амортизації з одночасним використанням основних засобів, на які вона нараховується, адже їх зношування проходить поступово, зумовлює формування певної маси ресурсу, тобто вільних коштів до моменту необхідності заміни цих об'єктів внаслідок повного зносу. Упродовж такого періоду нераціонально було б не використовувати такі кошти, в тому числі й для нарощування матеріально-технічної бази, що на поверхні цього явища виглядає як спрямування амортизації на фінансування розширеного відтворення основних

засобів [174, с.6]. Проте це не означає, що амортизація в цьому випадку стає джерелом розширеного відтворення, адже мова може йти лише про тимчасове використання цих коштів, бо рано чи пізно виникає необхідність їх спрямування для простого відтворення основних засобів. Певна річ, при цьому використовуються кошти, які надійшли з інших джерел, але все ж таки, якщо заглибитись в сутність їх формування як ресурсу відтворення, то джерелом їхнього походження є амортизація, яка саме в цей момент завершила свій життєвий цикл. Нагляднішим такий взаємозв'язок міг би бути у випадках, коли підприємство нараховану амортизацію відразу ж би вилучало з операційних доходів – виручки від реалізації продукції, робіт чи послуг і акумулювало її у вигляді ресурсу на спеціальному депозитному рахунку в банку, як це здійснюється, за свідченням обізнаних спеціалістів, в зарубіжних країнах, де одночасно з періодичним нарахуванням амортизації сума, що дорівнює величині амортизаційного фонду, вкладається в надійні цінні папери, або депонується на окремому рахунку [40, с.12].

Для практичного застосування на сільськогосподарських підприємствах України заслуговує на увагу практика США, де суми надлишку грошей після оптимального запасу вкладаються у придбання короткострокових (швидкореалізовуваних) скарбничих векселів від 91 дня до року [44, с.166]. Однак і в цьому випадку можна помітити відмінність амортизації як джерела від реального ресурсу – коштів, бо в такому разі вони будуть зростати за рахунок доходу у вигляді відсотків на депозит, у той час як сума амортизації залишиться незмінною. Тому навіть за сумарними значеннями можна визначити відмінності амортизації як джерела простого відтворення та сформованих за її рахунок коштів –ресурсу для його здійснення. Причому приріст такого ресурсу буде спрямовуватись не на просте, а на розширене відтворення. Звичайно, що сьгоднішні реалії на більшості сільськогосподарських підприємств не дозволяють це зробити. Більше того, кошти, які мали б використовуватись на відтворення основних засобів взагалі не виокремлюються, а використовуються на поточні потреби, зважаючи на гостру необхідність першочергового погашення заборгованості за податками і платежами у бюджет та ін.

Зумовлено це тим, що на рахунку 13 „Знос (амортизація) необоротних активів” зараз змішано бухгалтерський облік двох різних за економічним змістом категорій, бо амортизація – це втрата засобами праці своєї вартості у процесі виробництва, а знос – втрата ними споживної вартості [39, с.7]. Знос основних засобів не ідентичний їх амортизації, оскільки втрата об’єктами своїх первинних якостей відбувається незалежно від нарахування амортизації. Причому знос є моральним (він зумовлений тим, що в результаті науково-технічного прогресу створюються більш досконалі основні засоби, а тому наявні стають застарілими, отже, втрачають свою справедливу вартість) та фізичним (його причиною є, передусім, експлуатація основних засобів, вплив умов зберігання, внаслідок чого об’єкти зношуються фізично через тертя рухомих частин, псування, поломки тощо).

Амортизація ж основних засобів нараховується лише за умови їх експлуатації (виведені з експлуатації об’єкти відображаються як законсервовані і амортизація на них не нараховується). Причому, хоч в основу норм нарахування амортизації закладено знос основних засобів, навіть умовно прийнято їх відображення в бухгалтерському обліку однією сумою одночасно за кредитом рахунка 13 „Знос (амортизація) необоротних активів”, тотожності тут немає. Адже не можна вважати, що сума зносу будь-якого об’єкта залежить від способу нарахування його амортизації. Досить порівняти встановлені [114] методи нарахування амортизації, щоби переконатись у їх віддаленості від реальних термінів експлуатації об’єктів, тобто, кінцевих періодів їхнього як морального, так і фізичного зносу (додаток Г).

Так, за методом зменшення залишкової вартості знос вантажного автомобіля „КАМАЗ” за перший рік мав би складати 35,4% (116,8 тис.грн.), за другий – 22,8% (75,5 тис.грн.), ... за восьмий – лише 1,7% (5,5 тис.грн.). При застосуванні методу прискореного зменшення залишкової вартості повний знос цього об’єкта основних засобів мав би відбутись за чотири роки – по 25% щорічно, а за кумулятивним знос ступінчато знижується від 22,2% (71 тис.грн.) – за перший рік, до 2,8 % (8,9 тис.грн.) – за восьмий рік, що суперечить логіці та практиці використання в даному випадку вантажних автомобілів. Насправді тенденція зносу будь-якого об’єкта протилежна: від незначного – в перші роки експлуатації, до надто інтенсивного – в останні, що

зумовлено не тільки суто технічними причинами, коли так звана фізична втома матеріалів спричинює їх прискорене руйнування, але навіть психологією користувачів, які бережливіше і дбайливіше ставляться до експлуатації нових об'єктів, ніж до старих.

Таким чином, коливання річних сум амортизації за різними методами надто суттєві, аби їх можна було однозначно трактувати як придатні для всіх підприємств без урахування специфіки умов виробництва, адже амортизація, будучи складовим елементом собівартості продукції, неминуче впливає на формування прибутку. Водночас не до всіх об'єктів основних засобів підприємства можна обґрунтовано застосовувати лише один обраний метод нарахування амортизації, зважаючи на те, що особливості використання навіть однакових об'єктів досить суттєво впливають на рівень їх зносу (приміром, знос автотранспорту буде неоднаковим при використанні його на складі та фермі, оскільки в останньому випадку на його рівні позначиться агресивність середовища експлуатації, яка, до речі, враховувалась раніше в нормах амортизації шляхом застосування коригуючих коефіцієнтів. Окрім того, необхідно враховувати, що застосування методів нарахування амортизації має узгоджуватись з формуванням ресурсів підприємства, бо її питома вага в них теж доволі вагома.

Проте й оминаючи викладені міркування, необхідно зважати на те, що сальдо за рахунком 13 „Знос (амортизація) необоротних активів” не дорівнює амортизації, бо за його кредитом записують не тільки її нараховану суму на підприємстві, але й знос за отриманими об'єктами, які були в експлуатації. Водночас за дебетом рахунка 13 „Знос (амортизація) необоротних активів” відображається списання основних засобів у частині нарахованої амортизації кожного об'єкта.

Тому навіть у тих випадках, коли сальдо за згаданим рахунком на кінець звітного періоду зростає, не можна бути певним, що ця різниця дорівнює сумі нарахованої амортизації. Взагалі, відображення амортизації і зносу основних засобів рівними величинами, як це прийнято у вітчизняній методиці, методологічно необґрунтоване на сільськогосподарських підприємствах також у зв'язку з тим, що на багатьох з них купують за умовами фінансового лізингу об'єкти, які вже були

тривалий термін в експлуатації, а тому мають певну суму нарахованого зносу. При цьому невідомо, яким методом нарахування амортизації послуговувались попередні власники, що робить неспівставною суму минулого зносу такого об'єкта у порівнянні з нарахованою на сільськогосподарському підприємстві. Таким чином, загальна сума зносу не може бути орієнтиром при визначенні потреби у ресурсах для здійснення простого чи розширеного відтворення основних засобів, що засвідчує аналіз термінів використання тих чи інших об'єктів. Нерідко трактори чи вантажні автомобілі, комбайни використовуються 20-25 років при нормативному терміні їх експлуатації 10 років, якщо виходити з норм амортизації. Натомість на багатьох сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей в результаті зволікань із проведенням приватизації майна повністю зруйновано багато будівель і споруд, які не були зношені навіть наполовину. Тому за формальними ознаками рівня їх зносу списати ці об'єкти неможливо, і за даними звітності таких підприємств можна зробити помилковий висновок про відсутність тут потреби у ресурсах не те що для розширеного, але навіть простого відтворення.

Варто також мати на увазі, що сума зносу об'єктів викривлена внаслідок методологічно необґрунтованої методики віднесення витрат на ремонти основних засобів. Якщо раніше витрати на поточні ремонти включались до собівартості продукції, робіт чи послуг, а на капітальні ремонти впродовж тривалого періоду списувались за рахунок спеціально нарахованої для цієї мети амортизації, то в результаті реформування вітчизняної економічної системи такі витрати стали приєднувати до залишкової вартості основних засобів (спочатку 95, тепер - 90 відсотків їхньої суми), що автоматично завищує залишкову вартість об'єктів, адже насправді вона не може зростати у такій пропорції. Нерідко це зумовлює абсурдну ситуацію, коли залишкова вартість капітально відремонтованого об'єкта перевищує первісну вартість нового. Відповідно викривлюється сума амортизаційного фонду внаслідок того, що за окремими об'єктами відбуваються „стрибки” амортизаційних відрахувань через таке зростання їх залишкової вартості. Окрім того, упродовж тривалого періоду (1995-2000 рр.) при нарахуванні амортизації основних засобів у

відповідності з вимогами податкового законодавства застосовувались понижуючі коефіцієнти в межах 0,25-0,35-0,50-0,60-0,70-0,80 від нарахованих сум, змінюючись майже щоквартально, хоч початково мали діяти лише по 1998 рік включно, що також не сприяло об'єктивному визначенню їхнього зносу, адже це автоматично впливало на його рівень, відтак на залишкову вартість об'єктів.

Виходячи з цього, очевидною є необхідність розмежування методики нарахування амортизації з фіскальною метою та для простого відтворення основних засобів, оскільки за такими викривленими даними не можна однозначно зробити висновок про потребу у ресурсах для відтворення основних засобів. Тому проблема формування ресурсів для простого відтворення основних засобів перш за все пов'язана з методологічним обґрунтуванням визначення їх амортизації та зносу, відображення витрат на поточні й капітальні ремонти, реконструкцію, модернізацію.

До речі, відмінності амортизації як джерела простого відтворення та сформованих внаслідок її нарахування коштів як ресурсу для цього можна проілюструвати тоді, коли підприємство є збитковим. Не дивлячись, що тут нараховується амортизація за загальними правилами, спрямувати її на просте відтворення, а тим більше на розширене, немає можливості, оскільки кошти, отримані від покупців, не покривають витрат на виробництво реалізованої продукції, робіт чи послуг. Таким чином, певна частка нарахованої амортизації теж не покривається цими коштами, отже вона не перетворюється у ресурс відтворення. У зв'язку з цим варто нагадати пропозицію німецького вченого Б. Пенндорфа (кінець XIX – початок XX ст.) про можливість прямого віднесення амортизації за рахунок прибутку з одночасним зменшенням вартості основних засобів, запровадження якої, на наш погляд, дозволяє позбутись недоліків сучасного її відображення стосовно формування ресурсів простого відтворення.

Хоч загальновизнаним серед економістів є поділ джерел формування ресурсів на призначені для простого відтворення – амортизація та розширеного відтворення – прибуток, аналіз відтворювальних процесів на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей засвідчує,

що значна їх частка здійснює розширене відтворення основних засобів при нульовій рентабельності, або й навіть збитковості виробництва (табл.2.1).

Таблиця 2.1

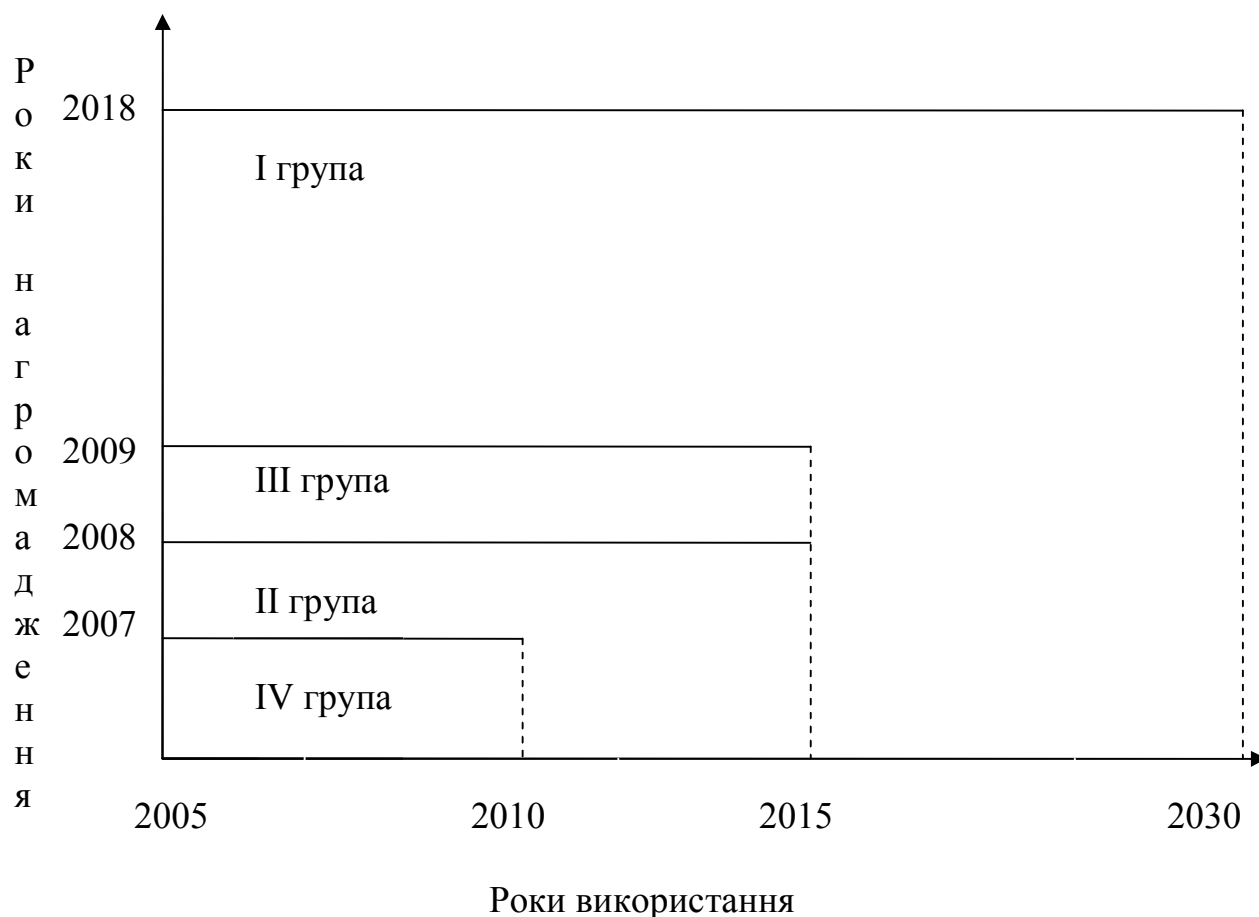
Коефіцієнти вибуття й оновлення основних засобів та рівень рентабельності на сільськогосподарських підприємствах за 2005 рік

Сільськогосподарські підприємства областей	Кількість	Прибуток (збиток) млн.грн	Коефіцієнт вибуття, %	Коефіцієнт оновлення, %	Перевищення коефіцієнтів вибуття над коефіцієнтами оновлення, %
Івано-Франківської	збиткові – 35	6,7	10,2	0,2	9,9
	прибуткові – 108	35,8	10,7	1,1	9,6
Львівської	збиткові – 115	13,2	8,7	0,1	8,6
	прибуткові – 295	67,0	9,6	1,3	8,3
Тернопільської	збиткові – 105	27,4	9,6	0,1	9,5
	прибуткові – 233	71,9	10,4	1,2	9,2

Джерело: Статистичні групування сільськогосподарських підприємств. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Івано-Франківськ, 2006. – 51с.; Статистичні групування сільськогосподарських підприємств. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2006. – 53с.; Статистичні групування сільськогосподарських підприємств. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 47с.

Наведені дані засвідчують, що в кожній з цих областей частка підприємств, які, здавалось би, не можуть мати коштів для оновлення основних засобів, все ж таки його здійснюють, хоч і в незначних обсягах (коефіцієнти оновлення складають на збиткових підприємствах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей від 0,1 до 0,2 відсотків відповідно).

Такий парадокс пояснюється тим, що в короткому періоді на розширене відтворення основних засобів спрямовується амортизація, яка нараховується на об'єкти, що експлуатуються. Однак у довготривалому періоді це зробити неможливо, бо рано чи пізно виникає потреба заміни наявних об'єктів внаслідок їх повного зносу і непридатності через це для дальшої експлуатації. Водночас циклічність заміщення зношених основних засобів виходить за межі календарного року і триває іноді кілька десятків років, що дає можливість упродовж такого періоду спрямовувати кошти, джерелом яких є амортизація, на розширене відтворення (рис.2.1).

I група – будівлі і споруди, їх структурні компоненти та передавальні пристрої;
 II група – автомобільний транспорт, меблі, прилади;
 III група – сільськогосподарські машини, робоча і продуктивна худоба;
 IV група – електронно-обчислювальні машини.

Рис. 2.1. Циклічність нагромадження і використання амортизації для відтворення основних засобів

Отже, розрив між нагромадженням суми амортизації, достатньої для відтворення основних засобів, та фактичним їх вибуттям внаслідок повного зносу досить значний: від трьох років – за об'єктами IV групи, до дванадцяти років – за приналежними до I групи. Таким чином, упродовж такого періоду кошти, які в кінцевому підсумку призначаються для простого відтворення основних засобів, можуть бути використані на інші цілі, в тому числі й для придбання чи будівництва нових основних засобів, що при наявності тих, на які нараховувалась амортизація, є нічим іншим, як розширеним відтворенням. Тим самим у певний період амортизація виступає як джерело ресурсів розширеного відтворення, причому необов'язково саме у вигляді капітальних вкладень в основні засоби, бо зараз вони не

розмежовуються за сферами діяльності підприємств, а обліковуються загальною сумою на рахунку в банку, що вважаємо недоліком у їх використанні, який спричинює іммобілізацію коштів.

Причому зараз це має, як правило, одновекторне спрямування, оскільки дефіцит ресурсів для здійснення виробничої діяльності змушує сільськогосподарські підприємства використовувати їх у першу чергу для придбання виробничих запасів (пально-мастильних матеріалів, запасних частин, мінеральних добрив тощо) без огляду на цільову приналежність до сфери капітальних інвестицій. Хоча протилежний вектор – використання ресурсів виробничої сфери для покриття витрат на капітальні інвестиції також має місце, особливо при будівництві об'єктів господарським способом, коли для цього залучається вантажний автотранспорт, використовується електроенергія, ремонтні матеріали та інше.

Слід мати на увазі, що у сільському господарстві амортизація має специфічну форму використання для відтворення основних засобів. Якщо за придбаними об'єктами розрахунки здійснюються зараз, як правило, грішми, тобто амортизація, використана для їх відтворення, матеріалізується через проходження грошової стадії, то при будівництві приміщень і споруд, особливо тоді, коли на сільськогосподарському підприємстві є власне виробництво будівельних матеріалів (цегли, вапна, дерев'яних конструкцій) чи видобування каміння, піску, процес відтворення основних засобів відбувається майже без проходження амортизації через грошову стадію кругообороту. Особливо високою є питома вага негрошової форми амортизації при відтворенні тварин основного стада, досягаючи нерідко 100 відсотків.

У сучасних умовах амортизація виконує дві функції: відтворювальну й регулюючу. За першою створюється амортизаційний фонд як джерело формування фінансових ресурсів простого відтворення основних засобів. Вона безпосередньо не пов'язана з регулюванням грошових потоків, оскільки вони виникають лише внаслідок реалізації продукції, робіт, послуг, незалежно від методу нарахування амортизації. Регулююча ж функція амортизаційного фонду, оскільки сума нарахованої амортизації відноситься на зменшення оподаткованого прибутку,

безпосередньо впливає на суму платежів у бюджет, правда, лише на тих сільськогосподарських підприємствах, що не сплачують фіксованого сільськогосподарського податку. Враховуючи, що в кожній з областей, сільськогосподарські підприємства, яких обрано в якості об'єктів дослідження, питома частка таких, які не сплачують фіксований сільськогосподарський податок, коливається в межах 25-28%, це суттєво впливає на формування ресурсів відтворення.

У зв'язку з цим варто зазначити, що за теперішньою нормативною базою є можливість розмежування економічної та податкової амортизації, яке в Україні поки що не здійснюється, хоч світовий досвід переконує у доцільності цього [18, с.58; 162, с.45], бо власне перша є джерелом формування ресурсів простого відтворення, у той час, як друга виконує лише регулюючу функцію щодо обчислення фіскальних платежів. Зважаючи на недосконалість податкового методу нарахування амортизації, оскільки в першій групі об'єднані основні засоби сільськогосподарського призначення, які мають досить велику варіацію строку служби: від 80 років – для одноповерхових будівель із залізобетонними і металевими каркасами зі стінами з кам'яних матеріалометалів, до 20 років – для водонапірних башт, а термін окупності об'єктів другої і третьої груп триває нескінченне число періодів, позаяк формула розрахунку є нелінійною функцією, а за безоплатно отриманими основними засобами амортизація взагалі не нараховується, це тим більше унеможливорює його обґрунтоване застосування для формування ресурсів простого відтворення. Податковий метод нарахування амортизації основних засобів найбільш віддалений від реального зносу об'єктів, а тому значною мірою є причиною уповільнення швидкості руху вартості основних засобів і зумовлює неспроможність забезпечити стійке збільшення ресурсів відтворення основних засобів та активізувати інвестиційний процес у сільському господарстві [18, с.60]. Економічна ж амортизація, що являє собою дійсні витрати підприємств на компенсацію авансованого капіталу [32, с.42] взагалі не визначається, проте розрив між ними від цього не зник. При цьому треба визнати, що перехід у 1997 році на податковий метод нарахування амортизації все ж таки зіграв певну позитивну роль у

порівнянні із застосовуваним до того лінійним методом, який відзначався великою кількістю груп, підгруп та видів основних засобів з індивідуальними (близько 2 тис.) нормами визначення [32, с.42], оскільки є простішим.

Але навіть у випадках зростання амортизації за абсолютними сумами, а також за питомою вагою у витратах виробництва не можна однозначно трактувати як збільшення джерела формування ресурсів, бо вплив інфляційного чинника досить суттєвий. Індексацію ж основних засобів підприємства в останній раз проводили станом на 1 квітня 1996 року, не зважаючи на те, що згідно Закону України „Про оподаткування прибутку підприємств” це можна здійснювати за умови, якщо індекс інфляції перевищує 10 відсотків, бо її проведення надто складне і трудомістке.

Визначення вартості вибулих об’єктів та джерел формування необхідних для простого відтворення ресурсів зараз ускладнюється тим, що лівова частка витрат на ремонти приєднується до балансової вартості основних засобів. Причому передбачена Законом України „Про оподаткування прибутку підприємств” методика розподілу витрат на ремонти, за якою сума, що перевищує 10-ти відсотковий рівень, розподіляється пропорційно до загальної залишкової вартості всіх основних засобів (за винятком будівель і споруд) застосовується на більшості сільськогосподарських підприємств, включно з тими, які сплачують фіксований податок. В результаті збільшується сукупна балансова вартість кожного з об’єктів, бо при ремонтах, приміром, тракторів, доводиться збільшувати залишкову вартість вантажних автомобілів, комбайнів, сільськогосподарських машин тощо, хоч у принципі підприємства можуть паралельно визначати й реальну вартість основних засобів. Але, не зважаючи на алогічність такої методики, вона є повсюдною, оскільки іншої нормативними документами не визначено.

До того ж у зв’язку з високими темпами інфляції протягом 1992-1996 років довелось проводити індексації основних засобів, причому це здійснювалось не за однаковим принципом. Приміром, станом на 1 травня 1992 року враховувалась класифікація основних засобів за галузями народного господарства, а в наступні роки це не враховувалось. Окрім того, амортизаційна політика не була стабільною: якщо раніше існували норми амортизації на капітальний ремонт, то починаючи з

1991 року вони були відмінені. Наслідком такого способу визначення залишкової вартості основних засобів є викривлення майбутніх амортизаційних відрахувань, оскільки вони здійснюються не від реальної вартості конкретних об'єктів, а практично від її умовних значень.

У контексті формування амортизаційного фонду й виходячи з реальних натурально-технічних характеристик та умов експлуатації основних засобів у сільському господарстві замість першої групи „Будівлі, споруди, їх структурні компоненти та передавальні пристрої, вартість капітального поліпшення землі” варто виділити чотири групи, бо об'єднання всіх будівель, споруд та передавальних пристроїв в одній групі не дозволяє створювати амортизаційний фонд у розмірі, адекватному до потреби формування ресурсів простого відтворення основних засобів. Водночас повернення до класифікації, яка була до 1997 року, коли налічувалось 42 групи з індивідуальними нормами амортизації недоцільне, зважаючи на її громіздкість, а також те, що в більшості країн виділяють тільки пріоритетні групи, приміром, у США – 6 груп [18, с.58; 162, с.45]. Так само слід розукрупнити другу групу на підгрупи 2.1 „Автотранспорт” та 2.2 „Меблі”, 2.3 „Побутові електронні, оптичні та електромеханічні прилади й інструменти”, 2.4 „Інше конторське (офісне) обладнання”. Третя група, яка є пріоритетною для сільського господарства, теж повинна бути диференційована, зважаючи на пропозиції вчених про необхідність виділення таких підгруп основних засобів, фактичні терміни служби яких більш як у 1,5 разу менші або більші від усереднених по групі [162, с.45]. Зокрема, тут необхідно виокремити трактори, робочу худобу, сільськогосподарські машини, оскільки усереднений відсоток амортизації, який за податковим методом складає 6%, не відповідає реальним потребам щодо формування такого ресурсу простого відтворення основних засобів.

Розглядаючи амортизацію як джерело формування ресурсів простого відтворення основних засобів, треба мати на увазі, що вона є таким лише за умови прибутковості, або хоча б нульової рентабельності виробництва. Якщо ж сільськогосподарське підприємство збиткове, відповідним чином зменшується його можливість сформувати необхідні ресурси простого відтворення, хоч сума

амортизації від цього не змінюється, бо вона нараховується в повному обсязі, незалежно від прибутковості виробництва. Однак номінальна сума амортизації в цьому випадку не може бути адекватною сумі ресурсів простого відтворення. Тому для визначення амортизаційного фонду як реального джерела формування ресурсів простого відтворення при збитковій діяльності підприємства можна застосувати запропоновану формулу коригування амортизації:

$$\text{Дф} = A \cdot [(100 - P) : 100], \text{ де:} \quad (2.1)$$

Дф – джерело формування ресурсів простого відтворення, грн.;

A – сума нарахованої амортизації, грн.;

P – рівень збитковості, %.

Розраховані за наведеною формулою значення реального джерела формування ресурсів простого відтворення засвідчують, що на більшості сільськогосподарських підприємств їх суми були значно меншими, ніж нарахована амортизація основних засобів, бо певна частина її у такому випадку не покривається отриманими доходами від реалізації виробленої продукції і практично проходить спрямування цього джерела простого відтворення на покриття збитковості операційної діяльності суб'єктів господарювання (табл.2.2).

Таблиця 2.2

Залежність реальної суми джерел простого відтворення від рівня збитковості сільськогосподарських підприємств Тернопільської області у 2005 році

Групи с.г. підприємств за рівнем збитковості, %	Кількість с.г. підприємств	Номінальна амортизація, тис.грн.	Скоригована на рівень збитковості, тис.грн.	Відхилення, тис.грн.
До 5%	25	1997,2	1907,3	– 89,9
Від 5,1 до 10,0	54	4134,4	3824,3	– 310,1
Більше 10,0	26	1104,6	694,1	– 410,5
Разом	105	7236,2	6425,7	– 810,5

Джерело: Статистичні групування сільськогосподарських підприємств. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 47с.

Зокрема, оскільки рівень збитковості підприємств, включених у групування, становив 11,2 відсотків, то коефіцієнт коригування вийшов 0,888 і загальна сума амортизації, яку можна визнавати як джерело формування ресурсів простого відтворення, виходить відповідно меншою від її номінальної суми на $(7236,2 \cdot 0,888)$

= 810,5 тис.грн. Причому з підвищенням рівня збитковості зростають відхилення від номінальної суми амортизації. Так, у групі з рівнем збитковості до 5 відсотків скоригована сума амортизації менша від номінальної на 89,9 тис.грн., або на 4,5 відсотка, у другій – з рівнем збитковості до 10 відсотків відповідно на 310,1 тис.грн. та 7,5 відсотка, а в третій, де рівень збитковості більший десяти відсотків, це відхилення становить 410,5 тис.грн., або 37,2 відсотка.

На формуванні цього джерела ресурсів простого відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей негативно позначається й те, що середній відсоток амортизації у структурі витрат тут ще нижчий, ніж в цілому по Україні, і становить відповідно 3,7; 3,4 та 4,0 відсотків. Причому на багатьох із них амортизація зараз взагалі не нараховується, оскільки тут експлуатуються повністю зношені основні засоби. У зв'язку з цим значна частка сільськогосподарських підприємств упродовж 1990-2004 рр. не змогла сформувати достатніх ресурсів для забезпечення хоч би їх простого відтворення, рівно ж як отримати більш-менш значиму масу прибутку – як джерела розширеного відтворення виробничого потенціалу суб'єктів господарювання (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Групування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за часткою амортизації у структурі витрат виробництва у 2005 році

Групи с.г. підприємств за питомою часткою амортизації, %	Кількість підприємств у групі	В них:		
		рівень рентабельності, %	маса прибутку, тис.грн.	
			всього	в середньому на одне підприємство
0,0	97	10,3	2975,3	30,7
від 0,1 до 2,0	161	19,3	66051,1	410,3
від 2,1 до 5,0	80	12,4	2941,8	36,8
Разом	338	14,6	71968,2	213,0

Джерело: Статистичні групування сільськогосподарських підприємств. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 47с.

Таким чином, більше 25 відсотків сільськогосподарських підприємств Тернопільської області не тільки не забезпечують формування амортизаційного фонду як джерела ресурсів простого відтворення, але не мають при цьому

достатньої маси прибутку, бо його сума за цією групою надто мізерна – становить в середньому 24,2 тис.грн у розрахунку на одне господарство. Це зумовлює тривалу дефляцію щодо відтворення спожитих предметів праці та робочої сили.

Навіть з урахуванням того, що повністю зношені основні засоби тут ще використовуються, неможливість формування необхідних ресурсів простого відтворення такого елемента кругообороту виробничих фондів незабаром призведе до втрати виробничого потенціалу. Але й на решті підприємств сума амортизації є недостатньою, тому з огляду на техніко-технологічну структуру діючих сільськогосподарських основних фондів вважаємо цілком обґрунтованою пропозицію встановити середню норму амортизаційних відрахувань на рівні не нижче 8% [33, с.58].

Водночас за умови включення у витрати виробництва амортизаційних відрахувань не від залишкової вартості основних засобів, а з урахуванням необхідності в такому джерелі формування ресурсів простого відтворення, собівартість продукції підвищиться. При цьому із-за цієї причини знижується маса прибутку або збільшується сума збитку (табл.2.4).

Таблиця 2.4

**Фактичні й розрахункові показники амортизації,
собівартості та прибутку ТОВ „Агрофірма „Нива”
Підволочиського району Тернопільської області за 2005 рік**

Показники	Фактичні	Розрахункові	Прибуток (збиток), тис.грн.	
			фактичний	розрахунковий
Амортизація, тис.грн.	301,1	607,0	- 208,7	- 514,6
Собівартість 1 ц,грн.:				
– зернових	36,29	37,65	356,6	322,5
– цукрових буряків	16,99	17,63	- 353,4	- 438,9
– м'яса ВРХ	697,70	723,84	- 215,0	- 245,6
– м'яса свиней	850,00	881,84	- 39,2	- 52,5
– молока	69,84	72,46	64,3	35,0

Джерело: Розраховано за даними аналітичного обліку ТОВ „Агрофірма „Нива” Підволочиського району Тернопільської області.

Виконані розрахунки показують, що за умови включення у собівартість продукції амортизаційних відрахувань у відповідності з потребою відтворення основних засобів при існуючих реалізаційних цінах сума збитку збільшується в 2,5

разу. Тобто, занижені суми амортизаційних відрахувань приховують наявність латентної збитковості, яка на поверхні не проявляється. Однак від цього дія економічного закону простого відтворення не зникає, а відображається у невідповідності руху грошових потоків щодо фінансових результатів на сільськогосподарських підприємствах, в тому числі й на тих, які мають досить високу рентабельність виробництва, однак їм бракує коштів навіть для простого відтворення основних засобів. Тому ми не поділяємо думки, що прискорена амортизація має застосовуватися тільки для фіскальних цілей, тобто для визначення розмірів податку на прибуток, а переваги від прискореної амортизації мають рентабельні підприємства, бо збиткові дістають від неї лише штучне завищення збитків і тому повинні мати право застосовувати неприскорену амортизацію [102, с.41], адже зменшення в останніх від'ємного фінансового результату буде лише ілюзорним.

Разом з тим навіть за умови, що сума збитку дорівнює нарахованій амортизації і за існуючими нормами визначення амортизаційного фонду як джерела формування ресурсів простого відтворення отримуємо нульовий результат, все ж таки на сільськогосподарських підприємствах відбувається просте відтворення, бо основні засоби, які певною мірою за цей виробничий цикл зношені, продовжують використовуватись в наступних циклах, а витрати на спожиті в процесі виробництва предмети праці (насіння, добрива, пально-мастильні матеріали тощо) та на оплату праці покриваються отриманими доходами. Лише в тих випадках, коли збиток підприємства перевищує нараховану суму амортизації, отриманих доходів недостатньо для покриття витрат на спожиті предмети праці та відтворення робочої сили. Тому в ракурсі проблеми формування ресурсів простого відтворення варто дещо уточнити економічний зміст точки беззбитковості, якою в економічних дослідженнях вважається межа, коли доходи від реалізації продукції дорівнюють загальній сумі змінних і постійних витрат. Оскільки амортизація відноситься до постійних витрат, то в короткотривалому періоді, який не перевищує терміну експлуатації тих чи інших об'єктів основних засобів, підприємство може вважати доцільним здійснення виробництва, позаяк отримані доходи будуть достатніми для

формування ресурсів простого відтворення спожитих в процесі виробництва предметів праці та робочої сили. Відсутність же упродовж такого періоду амортизаційного фонду як джерела формування ресурсів простого відтворення основних засобів не позначається на обсягах виробництва і воно далі може здійснюватись в незмінних масштабах, або завдяки залежності сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов при їх сприятливості – навіть зростати. Отже, з урахуванням наведеного точку беззбитковості можна визначати на дещо нижчому рівні, ніж це прийнято в економічній літературі.

Водночас на тих потужних сільськогосподарських підприємствах, де коефіцієнти оновлення основних засобів щороку вищі, ніж їх вибуття, амортизація має тенденцію до зростання. Коли ж ситуація протилежна, то виходить своєрідне замкнуте коло: потреба у ресурсах простого відтворення основних засобів зростає, але тут немає можливості сформувати навіть необхідні суми амортизації, зважаючи на низьку залишкову вартість об'єктів. Але в цілому ситуація з оновленням основних засобів незадовільна, оскільки вона далека від оптимальної – як вказує П. Стецюк, нормативний коефіцієнт оновлення мав би складати 15% [153, с.58], тому власними зусиллями сільськогосподарських підприємств цю проблему вирішити не можна.

2.2. Прибуток як джерело ресурсного забезпечення розширеного відтворення

Загальновідомо, що як на підприємствах інших галузей народного господарства, так і на сільськогосподарських підприємствах, прибуток є основним внутрішнім джерелом ресурсів. Причому капіталізований прибуток характеризує його суму, спрямовану на приріст активів підприємства, тобто розширене відтворення, а спожитий прибуток – частину, витрачену на виплати власникам (акціонерам), персоналу або на соціальні програми підприємства [41, с.59, 61]. Він формується головним чином за рахунок реалізації виробленої продукції, тому його маса тісно пов'язана з ефективністю сільськогосподарського виробництва і, зважаючи на суттєві коливання обсягів виробництва основних видів продукції за

тривалі періоди, можна з повним переконанням стверджувати, що такою ж є динаміка індивідуального відтворення підприємств (як і суспільного відтворення, бо прибуток являє собою грошову форму вартості ($v + m$) додаткового продукту), яке може бути позначене періодами значного зростання чи уповільнення виробництва, застою чи навіть депресії. Ці коливання називаються кон'юнктурними, оскільки мають певні циклічні повторення, тому їх в економічній науці позначають ще як кон'юнктурні цикли [106, с.230].

Дослідження академіка НАН О. Онищенко підтверджують, що навіть за короткий період такі коливання досить відчутні і виникають як внаслідок зміни обсягів реалізації продукції, так і цін продажу, а частка кожного фактора залежить від наближення графіка зміни цін до графіка обсягу товарної продукції. В результаті упродовж 2000-2003 років ситуація з формуванням грошових доходів від реалізації всіх основних видів сільськогосподарської продукції складалась по різному: у 2000 р., порівняно з 1999 роком у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь вони зросли на 88,8 % за рахунок цінового фактора і лише на 11,2 % – завдяки збільшенню обсягів реалізації продукції; у 2001 році основна маса приросту (75 %) грошових доходів у тваринництві була зумовлена підвищенням цін реалізації, у рослинництві ж ціни знизились, але за рахунок зростання обсягів реалізації продукції вони збільшилися проти попереднього року на 30,7 %; у 2002 році „недобір” грошових доходів зумовлений виключно зниженням цін реалізації, причому у тваринництві він не був перекритий збільшенням обсягу реалізації продукції; у 2003 році відбулось зменшення обсягів реалізації продукції рослинництва і тому грошові доходи зменшились на 77 грн. у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, але він був перекритий підвищенням цін реалізації і тому дещо збільшився проти минулого року, а в тваринництві приріст грошових доходів був на 56 % зумовлений збільшенням обсягів товарної продукції та на 44 % – підвищенням цін реалізації [100, с.60-61]. Подібні тенденції щодо формування доходів від реалізації спостерігались і на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей.

Водночас формування прибутку відбувається під впливом собівартості сільськогосподарської продукції і характерною ознакою сучасної динаміки, як і в минулому, є тенденція до її підвищення. Однак це відбувається, за розрахунками Б. Пасхавера, виключно внаслідок зміни цін на матеріальні засоби, оскільки їх витрати у натуральних вимірниках у розрахунку на 1000 грн. валової продукції скоротились: нафтопродуктів – зі 112 кг у 2000 році до 80 кг у 2002 році, електроенергії відповідно зі 180 до 112 кВт/год., кормів – з 27 до 21 ц корм.од. Лише витрачання мінеральних добрив збільшилось з 18 до 23 кг діючої речовини [108, с.77].

Саме внаслідок цінового фактора матеріальних засобів собівартість основних видів сільськогосподарської продукції в Україні у розрахунку на одну гривню зросла проти 1999 року на 31,4 відсотка, бо за рахунок підвищення середньомісячної оплати праці зі 102 грн. у 1999 році до 210 грн. у 2003 році – лише на 5,9 відсотка. Якби оцінити матеріальні і трудові складові витрат сільськогосподарських підприємств України за 2003 рік у цінах 1999 року, то на 1 грн. сумарної вартості основних видів продукції вони б склали 0,89 грн., у той час як за фактичними даними – 1,25 грн. [100, с.64].

Системний аналіз формування ресурсів відтворення передбачає, що дослідження цього процесу проводиться у взаємозв'язку, взаємозалежності й взаємозумовленості як єдиного цілого, єдиної системи і вивчення всіх його сторін з дотриманням принципу ієрархічності, тобто визначення системи пріоритетів з виокремленням її найсуттєвіших елементів [74, с.16]. Наявність у формуванні ресурсів відтворення різних взаємозв'язків виключає можливість використання однозначної причинної обумовленості (приміром, залежності їх лише від обсягів виробництва сільськогосподарської продукції). Оскільки на кожному підприємстві галузі існує складна система формування ресурсів відтворення, то причинно-наслідкові зв'язки, які зумовлюють залежність функціонування одних системоутворюючих елементів від інших, вимагають їх узгодження, як передумови цілісності і стійкості цієї системи. Водночас система формування ресурсів не ізольована від загальної системи функціонування підприємства, а тому, за визначенням класиків економічної теорії, те, що уявляється кризою на грошовому

ринку, в дійсності виражає аномалії в самому процесі виробництва і відтворення [87, с.358]. Вивчення тенденцій, своєчасне виявлення причин протиріч та диспропорцій у формуванні ресурсів відтворення дозволяє сформулювати новий якісний рівень цієї системи, уникнути довготривалих негативних наслідків їх прояву.

У сучасних умовах, коли однією з тенденцій на сільськогосподарських підприємствах є продовження фінансової кризи, не вдається забезпечити навіть стану рівноваги між списанням і введенням в дію основних засобів. Формування ж достатньої маси прибутку для розширеного відтворення, забезпечуючи інвестиційне піднесення, заодно зумовило би збільшення амортизації в результаті введення в експлуатацію нових основних засобів із 100%-ною залишковою вартістю. Оскільки підприємства направляють амортизаційні кошти на розвиток виробництва, то об'єктивно вони слугують економічному зростанню, збільшенню прибутку [162, с.47].

З урахуванням цього варто звернути увагу на недостатнє врахування у вітчизняній практиці взаємного впливу на формування прибутку норм нарахування амортизації, які змінюються без урахування фактичного рівня зносу основних засобів, що передається як їхня вартість на витрати виробництва, відтак, на собівартість сільськогосподарської продукції, потім зумовлює абсолютні значення фінансових результатів підприємств. Так, проведені станом на 1 травня 1992 року, 1 серпня 1993 року, 1 січня 1995 року, 1 квітня 1996 року індексації основних засобів у зв'язку з інфляційними процесами, які надалі вплинули на суми амортизації об'єктів, відтак собівартість продукції та фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств, здійснювались за різними принципами: у 1992 році враховувалась належність основних засобів до галузей народного господарства, а тому коефіцієнти індексації однотипних будівель складали від 11 до 17 разів, а за машинами й обладнанням різниця була взагалі невиправдано різною – від 9 до 841 разів. Надалі галузеву приналежність основних засобів до уваги не брали, але початкова нелогічність застосування різних коефіцієнтів індексації основних засобів однієї і тієї ж групи зумовила кратність викривлень їх дійсної первісної і залишкової

вартості з урахуванням наступних коефіцієнтів індексації: у 1993 році – 37,6 разу; у 1995 році – 44 рази; у 1996 році – 7,5 разу. Тому відбувся глибокий розрив між амортизацією та відновними вартостями основних засобів [162, с.41], який проявився як неадекватні зміни тенденції формування фінансових результатів сільськогосподарських підприємств через вплив на них зниження питомої частки амортизації у структурі витрат виробництва (рис.2.2).

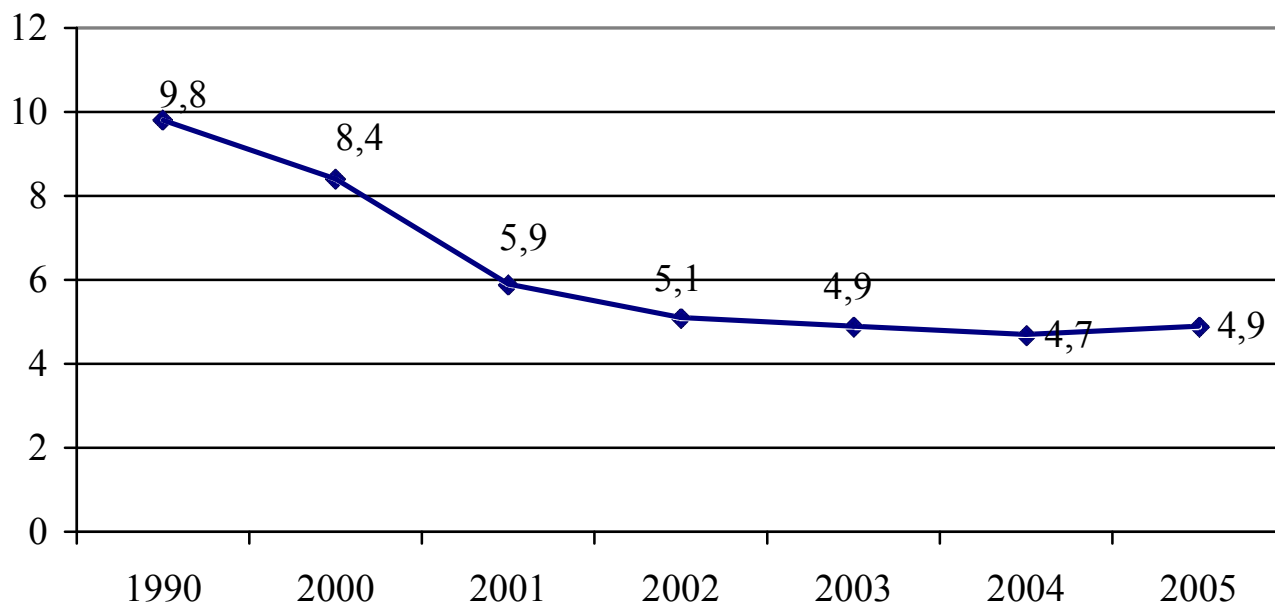

Рис. 2.2. Динаміка амортизації на сільськогосподарських підприємствах, %

Зважаючи на те, що частка амортизації у собівартості сільськогосподарської продукції за період 1990-2005 років зменшилась у 2 рази, треба погодитись з думкою окремих вчених про її незначну роль у формуванні ресурсів відтворення основних засобів [162, с.41] і саме податковий метод її нарахування, не дивлячись на значне збільшення річних норм (приміром, у 1991 році за будівлями вони склали 2,5%, з 1997р. – 5%, а зараз – 8%), став причиною цього, оскільки якщо раніше вона нараховувалась від первісної вартості об'єктів, а тепер від залишкової. Звісно, що це зумовило певне зростання прибутку, хоч і незначне, при загальній тенденції його зменшення проти рівня 1990 р., але вже внаслідок інших причин.

Особливостями формування прибутку як джерела ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах є нерівномірність, зумовлена специфікою виробництва, оскільки його сезонність зумовлює те, що його визначення тут

можливе лише після завершення виробничого циклу, у той час як ресурси, тобто кошти від реалізації отриманої продукції, а в сучасних умовах – також і готова продукція, надходять у процесі його здійснення. Особливо це стосується рослинництва, де упродовж усіх кварталів поточного року відбувається зростання витрат виробництва, а надходження продукції відбувається лише у третьому і частково четвертому кварталі. Таким чином, оскільки продукція рослинництва відразу ж реалізується, виникає тривалий розрив між реальним формуванням ресурсів – надходженням коштів від покупців та обчисленням маси отриманого прибутку, що можливе лише після завершення календарного року. Водночас треба зважити на іншу особливість, яка полягає в тому, що значна частина продукції рослинництва та частково й тваринницької – молоко, використовується безпосередньо в господарстві, не проходячи грошової фази кругообороту засобів, що зумовлює здійснення відтворення за рахунок натурального обороту, адже між товарно-матеріальними запасами та грішми, як підкреслив ще у 1952 р. американський економіст В. Баумоль, існує подібність [44, с.266]. При цьому не визначається прибуток, оскільки витрачена власна продукція (корми, насіння, молоко на годівлю телят і порослят, гній) списується за собівартістю.

Отже, на поверхні це виглядає як відсутність джерела відтворення. Причому тут проходить змішування часток такої продукції, спрямованої на просте чи розширене відтворення, що виглядає певним протиріччям у контексті того, що прибуток за класичним визначенням є винятково джерелом розширеного відтворення. Оскільки витрачена в процесі натурального обороту сільськогосподарська продукція може бути поділена на дві частини, відповідно до того, на яке відтворення вона спрямовується: просте чи розширене, то логічно можна припустити, що певна її частка є джерелом розширеного відтворення. Таке припущення ґрунтується на тому, що собівартість одиниці продукції обчислюється шляхом ділення загальної суми витрат виробництва на валову кількість продукції, отже і та її частина, яка не пройшла грошової фази кругообороту все ж таки впливає на визначення маси прибутку нарівні із реалізованою продукцією. Причому чим більша частка виробленої сільськогосподарської продукції не проходить грошової

фази кругообороту, тим більший її вплив на формування прибутку від реалізації продукції, що зумовлює викривлення реальної суми джерел розширеного відтворення на підприємствах галузі. Правда, відсутність надходження коштів на рахунки підприємства в результаті натурального обороту значної частки виробленої сільськогосподарської продукції нівелюється зменшенням потреби в них для придбання насіння, кормів, добрив.

Теперішнє визначення прибутку як суми, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати означає, що при цьому враховується дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), податок на додану вартість, акцизний збір, інші вирахування з доходу, собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), інші операційні доходи, адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати, доходи від участі в капіталі, інші фінансові доходи, інші доходи, фінансові витрати, втрати від участі в капіталі, інші витрати, надзвичайні доходи та витрати [112]. При цьому спочатку визначається валовий прибуток як різниця між доходом (виручкою) від реалізації сільськогосподарської продукції, виконаних допоміжними підприємствами робіт і послуг, зменшена на суми податку на додану вартість, акцизного збору, інших вирахувань з доходу та виробничу собівартість такої продукції, робіт і послуг.

Але значна частина продукції, робіт та послуг на сільськогосподарських підприємствах не проходить стадії реалізації (витрачена у процесі внутрігосподарського натурального обороту (насіння, корми, гній), роботи й послуги для капітального будівництва, виконаного господарським способом) і, таким чином, виникає розбіжність між виробленим чистим доходом і його реалізованою частиною – прибутком. Причому якщо тією частиною чистого доходу, яка матеріалізована у виробничих запасах, що витрачаються в рослинництві і тваринництві внаслідок внутрігосподарського натурального обороту з позицій формування ресурсів відтворення можна знехтувати, оскільки створений чистий дохід тут навіть за умови відображення його як прибутку жодного впливу на це не справляє, то стосовно будівництва господарським способом або закладення багаторічних насаджень фінансовий результат варто визначати, зважаючи на

тривалість періоду відтворення основних засобів. Адже не завжди при цьому вийде прибуток, а тому у випадку збитковості (тобто, перевищення кошторисної вартості об'єктів) відповідно зменшуються джерела формування ресурсів відтворення.

На більшості сільськогосподарських підприємств прибуток може розглядатись як маржинальний дохід, бо за сучасних рівнів реалізаційних цін вони покривають лише частину змінних витрат. Причому змінні витрати в них не завжди оптимальні з позицій відтворення, особливо робочої сили, бо, приміром, середньомісячна оплата праці за 2005 рік становила на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської – 253,50, Львівської – 228,09, Тернопільської областей – 215,32 грн., що значно нижче офіційно затвердженого мінімуму. Якщо перерахувати собівартість продукції, включивши у статтю „Оплата праці” її за таким мінімумом та в статтю „Інші витрати” – відповідну суму відрахувань на соціальні заходи, то прибуток зменшиться і буде таким (табл.2.5).

Таблиця 2.5

Фактичні й розрахункові показники собівартості продукції та прибутку від її реалізації на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області за 2005 рік

Види продукції	Собівартість одиниці, грн.		Прибуток (збиток) на одиницю, грн.	
	фактична	розрахункова	фактичний	розрахунковий
Зернові	43,94	45,67	7,93	6,20
Цукрові буряки	15,22	15,93	2,55	1,84
Молоко	91,42	93,18	17,33	15,77
М'ясо ВРХ	741,49	756,84	- 227,04	- 242,39

Джерело: Статистичний збірник „Сільське господарство Тернопільської області” за 2005 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 146с. – С.23.

Зокрема, розрахункові показники собівартості продукції за умови включення у витрати виробництва оплати праці на затвердженому мінімальному рівні підвищуються в середньому на 1,9-4,7 відсотки, а прибуток із-за цього знижується на 9,1-27,8 відсотків (збиток збільшується на 6,8) – в залежності від видів продукції. Отже, низький рівень оплати праці в сільському господарстві практично зумовлює відсутність можливостей навіть для простого відтворення робочої сили. І хоч для підприємств зазначених областей це поки що не є загрозливою проблемою, оскільки тут є надлишок трудових ресурсів на селі, це не може бути тривалою тенденцією, бо

інакше навіть за умови зростання фондозабезпеченості підприємств може статись так, що використовувати ці фонди буде нікому.

На сільськогосподарських підприємствах з огляду на особливості використання сформованих за рахунок прибутку тих ресурсів відтворення, які не проходять грошової стадії, а матеріалізуються в готовій продукції, проявляється негативна дія чинника „лаг запізнення”. Адже тут доводиться перетримувати такий вид ресурсів, як тварини на вирощуванні і відгодівлі, що досягли оптимального реалізаційного віку та вагових кондицій і перевитрачати у зв'язку з цим корми, бо як відомо інтенсивність приросту тварин з віком знижується. Оскільки із збільшенням віку тварин різко зростає питома частка підтримуючого корму та зменшується продуктивного, це неминуче призводить до збільшення витрат кормів на одиницю приросту, отже і собівартості продукції. Уникнути цього можна було б за умови своєчасної реалізації тварин при досягненні ними оптимальних вікових і вагових кондицій, якби не протидія інфляційних процесів, які знецінюють вільні кошти підприємств при їх зберіганні на поточних рахунках, а недостатні суми унеможливають депонування. Відсотки ж, що нараховуються за зберігання коштів на поточному рахунку, надто мізерні, аби могли згладжувати вплив інфляційного чинника. Тому сільськогосподарські підприємства намагаються реалізовувати вироблену готову продукцію лише в обсягах, адекватних потребі в коштах для забезпечення відтворення на даний момент, або застосовують бартерну форму розрахунків з постачальниками та підрядниками, уникаючи таким чином ризику знецінення коштів, хоч при цьому й відбувається певна втрата маси можливого прибутку.

Цією ж причиною зумовлене притримування значних запасів іншої товарної продукції, відтак збільшуються витрати та непродуктивні втрати через надто тривале зберігання, що теж негативно впливає на прибуток сільськогосподарських підприємств. Підтвердженням висловленої тези є, зокрема, динаміка продажу такого виду швидколіквідних активів, як зерно, котре зараз виконує роль фінансового ресурсу відтворення, де чітко повторюються сезонні тенденції реалізації за місяцями року, пік якої припадає на липень-вересень, коли сільськогосподарські підприємства

продають його 50% (до кінця року ще 40%). Станом на 1 листопада 2005 року перехідні залишки зерна становили 17,2 млн.т і на 16% перевищували показник минулого року [4, с.109]. В результаті зі збільшенням пропозиції зерна відбувається зниження цін його реалізації (рис. 2.3).

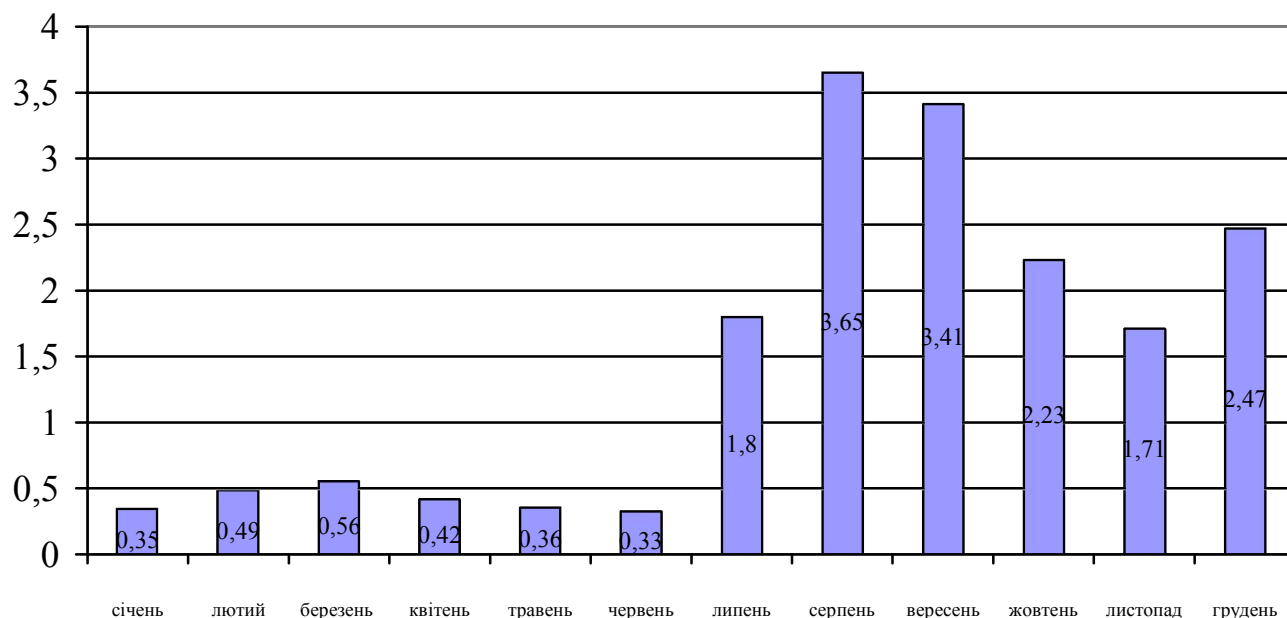

Рис. 2.3.Обсяги реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами України, млн.т

Отже, якщо раніше зерно реалізовувалось в основному у липні-серпні, то зараз цей процес практично неперервний, причому тенденція стосовно щомісячних обсягів його реалізації щороку майже ідентична. Водночас ціни корелюють обернено пропорційно до пропозиції зерна на ринку і сезонне коливання їх амплітуди становить від максимального рівня в березні-травні до мінімального – в липні-грудні 1,4-1,7 разу [4, с.110].

Зниження цін після нового урожаю зумовлює те, що значна маса зерна обмінюється на пальне, мінодобрива тощо, за бартерними розрахунками, тобто цей вид ресурсів відтворення не проходить грошової стадії. Лише ті види продукції, які зберігати на сільськогосподарських підприємствах неможливо, реалізуються відразу: приміром, овочі, цукрові буряки. Причому щодо останніх, то вони теж здебільшого не проходять грошової стадії кругообороту засобів, а в якості ресурсу відтворення використовується вироблений з них цукор на давальницьких умовах,

який знову ж притримується в господарстві і використовується для розрахунків з постачальниками чи підрядниками в міру потреби, і за цим видом готової продукції теж виникають додаткові витрати та втрати внаслідок тривалого зберігання на складах сільськогосподарських підприємств, адекватно зменшуючи масу прибутку.

Не зважаючи на деяке збільшення виробництва сільськогосподарської продукції у 2000-2005 рр., фінансовий стан підприємств аграрного сектору не покращився і негативна стійка тенденція зниження прибутковості тут продовжується. На перший погляд це виглядає нелогічним на фоні того, що товаровиробники цієї галузі в першу чергу позбулися нерентабельних культур, вибракували низькопродуктивних тварин через збитковість виробництва молока і м'яса. Зокрема, зросло виробництво зерна, картоплі та яєць, які були рентабельними у 2000 році, і зменшилось виробництво овочів, м'яса у забійній вазі й молока, оскільки ці види продукції були збитковими (табл.2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка виробництва продукції та її рентабельності у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області за 1990-2005 рр.

Види продукції	2000 р.		2005 р.		2005р. до 2000р., + ; -	
	Обсяг, тис.т	Рента- бельність, %	Обсяг, тис.т	Рента- бельність, %	Обсяг, тис.т	Рента- бельність, %
Зернові культури	517,3	67,0	704,9	3,0	187,6	- 64
Цукрові буряки	730,2	- 4,3	839,9	22,9	109,7	18,6
Картопля	15,2	8,8	25,0	21,5	9,8	12,7
Овочі	7,8	26,1	7,4	28,6	- 0,4	2,5
М'ясо у забійній вазі:						
– ВРХ	11,0	- 45,5	4,4	- 23,9	- 6,6	21,6
– свиней	0,9	- 58,7	1,0	0,5	0,1	58,2
Молоко	72,9	- 9,7	35,6	24,2	- 37,3	14,5
Яйця, млн.шт.	21,1	4,1	73,2	16,1	52,1	12,0

Джерело: Статистичний щорічник Тернопільської області за 2005 рік. – Тернопіль, 2006. – 472с. – С. 116, 125, 133.

Однак жодного парадоксу тут немає, бо дослідження впливу інших чинників на формування фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств підтверджує, що в сучасних умовах годі сподіватись на інші тенденції щодо прибутковості галузі, оскільки аграрна реформа, за словами академіка УААН П.

Саблука, здійснювалася в умовах функціонування переважно викривлених попередньою системою економічних законів. В результаті аграрний сектор економіки увійшов у третє тисячоліття маючи 12 млрд. грн. боргу, хоч тут виробляється більше 15% валового продукту держави та створюється майже 16% доданої вартості [123, с.40; 128, с.5, 11].

Це сталося тому, що співвідношення цін на сільськогосподарську і промислову продукцію було не на користь аграрного сектору: в цілому за 1991-2001 рр. стабільно спостерігався п'ятикратний розрив, і такі „ножиці цін” не ліквідовані в подальшому, бо за 2004 рік ціни на продукцію сільського господарства зросли на 5,7, а на промислову продукцію – на 24,1 відсотка [149, с.53, 56; 182, с.301]. Це стало основною причиною зростання собівартості продукції, яку не могли покрити дещо збільшені ціни її реалізації, а тому доходи не покривали навіть втрати товаровиробників від інфляції (табл.2.7).

Таблиця 2.7

Реалізаційні ціни і собівартість одиниці продукції на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області за 2000-2005 рр.

Види продукції	Середня реалізаційна ціна 1 ц, грн.				Собівартість 1 ц, грн.			
	2000р.	2002р.	2004р.	2005р.	2000р.	2002р.	2004р.	2005р.
Зерно	50,68	35,54	48,21	34,39	30,34	31,14	41,57	43,94
Цукрові буряки	11,57	12,17	14,05	13,77	12,08	15,33	13,43	15,22
Картопля	43,89	47,31	48,09	54,24	40,34	34,65	45,27	53,86
Овочі	38,81	52,04	36,66	115,71	30,78	37,02	40,08	53,21
Плоди	17,39	18,15	34,64	51,04	19,78	16,98	38,15	43,72
М'ясо:								
– ВРХ	197,92	245,51	454,29	704,07	363,40	478,67	621,92	741,49
– свиней	321,66	623,21	675,22	710,86	778,19	889,42	895,36	979,37
– овець і кіз	294,12	280,00	400,00	714,28	529,41	1620,0	600,00	714,28
– птиці	275,86	488,60	394,39	662,37	425,29	835,40	1082,52	961,19
Молоко	54,07	54,33	81,06	90,27	59,76	63,38	71,30	91,42
Яйця	220,28	169,71	233,38	270,55	211,56	138,80	191,52	213,77

Джерело: Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2004 рік / Держкомстат України. – К., 2005. – 43с.- с.21.; Статистичний збірник „Сільське господарство Тернопільської області” за 2005 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 146с.- С.23.

Хоч середні реалізаційні ціни проти рівня 2000 року підвищились, однак темпи їх росту були недостатніми, аби забезпечити оптимальний рівень рентабельності, оскільки собівартість продукції теж зростала. В результаті рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в Україні за 2005 рік дорівнює всього 14,6 відсотка і в розрізі областей не надто відрізняється. Водночас значною залишається частка збиткових сільськогосподарських підприємств – 36,2% в цілому по Україні. Це зумовлює нагальність пошуку шляхів підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств.

В контексті формування прибутку сільськогосподарських підприємств як джерела ресурсів треба мати на увазі, що це відбувається у тісному взаємозв'язку з витратами виробництва, а, точніше, собівартістю продукції (робіт, послуг), які можна регулювати, змінюючи норми нарахування амортизації та вибираючи метод оцінки спожитих виробничих запасів. Адже за Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 „Основні засоби” підприємство самостійно вибирає один із п'яти передбачених тут методів, або визначає її за податковим законодавством, тому може активно впливати на формування прибутку, оскільки це можна описати у загальному вигляді формулою:

$$P = D - B - A, \text{ де:} \quad (2.2)$$

P – маса прибутку;

D – дохід від реалізації;

B – витрати виробництва;

A – амортизація основних засобів.

Аналогічним чином формування прибутку можна регулювати шляхом застосування оцінки спожитих виробничих запасів за різними методами. Зокрема, Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 9 „Запаси” передбачено застосування методів FIFO, середньозваженої собівартості, ідентифікованої собівартості, кожний з яких зумовлює врешті-решт різні суми прибутку, бо вплив оцінки виробничих запасів на фінансові результати сільськогосподарських підприємств досить суттєвий, оскільки вони займають домінуючу позицію в структурі витрат виробництва [24, с.381]. Розбіжності між фактичною собівартістю

основних видів продукції і їх прибутковістю та цими ж показниками, розрахованими з оцінкою пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, отрутохімікатів, комбікормів за методом FIFO, зумовлені тим, що в умовах інфляції собівартість перших за часом надходження запасів завжди є номінально меншою, ніж наступних. Це, зокрема, підтверджують виконані розрахунки собівартості одиниці окремих видів продукції на одному із сільськогосподарських підприємств Тернопільської області (табл.2.8).

Таблиця 2.8

Залежність собівартості сільськогосподарської продукції та її прибутковості від способів оцінки спожитих виробничих запасів у ТОВ „Агрофірма „Нива” Підволочиського району Тернопільської області за 2005 рік

Види продукції	Собівартість одиниці, грн.		Прибуток на одиницю, грн.	
	Фактична – за середньозваженою собівартістю	За методом FIFO	Фактичний – за середньозваженою собівартістю	За методом FIFO
Озима пшениця	36,29	35,17	14,19	15,31
Цукрові буряки	16,99	16,03	– 2,64	– 1,68
М'ясо ВРХ	697,70	604,86	– 183,76	– 90,92
М'ясо свиней	850,00	749,17	– 93,33	7,50
Молоко	69,84	65,83	5,74	9,75

Джерело: Розраховано за даними аналітичного обліку ТОВ „Агрофірма „Нива” Підволочиського району Тернопільської області.

Таким чином, змінюючи застосування методів оцінки спожитих виробничих запасів, можна регулювати собівартість сільськогосподарської продукції, відтак фінансових результатів, причому за окремими видами досить відчутно. Приміром, застосування методу FIFO зумовлює зниження збитковості м'яса ВРХ на цьому підприємстві у два рази, а м'ясо свиней стає прибутковим – замість 93,33 грн. збитку, застосування цього методу оцінки кормів, інших виробничих запасів забезпечує отримання у розрахунку на 1 ц 7,50 грн. прибутку.

Зауважимо, що формування прибутку сільськогосподарських підприємств далі перебуває під значним впливом інфляційних процесів, який традиційно посилюється диспропорціями ціноутворення в підгалузях агропромислового комплексу. Зокрема, за даними Б. Пасхавера, за 1991-1996 рр. ціни в промисловості збільшились в 300

тис. разів, в т.ч. у першій сфері АПК – майже в 360 тис. разів, у третій сфері – майже у 180 тис. разів, а на продукцію сільського господарства – лише у 66 тис. разів [108, с.73-82]. Проте диспропорції в ціноутворенні продовжуються й зараз, і співвідношення індексів цін упродовж 2000-2005 років на продукцію підгалузей агропромислового комплексу було таким (табл.2.9).

Таблиця 2.9

Індекси цін у сферах агропромислового комплексу за 2000-2005 роки

Сфери АПК	Роки					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
I сфера – виробництво матеріально-технічних ресурсів	120,8	100,9	105,7	111,1	124,1	109,5
II сфера – виробництво продукції сільського господарства	155,8	105,0	87,4	120,6	105,7	108,1
III сфера – виробництво продукції харчової промисловості	128,4	107,9	97,7	110,9	115,3	110,7

Джерело: Україна у цифрах у 2005 році / Державний комітет статистики України: За редакцією О.Г. Осауленка. – К.: Видавництво „Консультант”, 2006. – 247с. – С.48.

Зокрема, за винятком 2000 і 2003 років, індекси цін на сільськогосподарську продукцію були набагато нижчими, ніж у першій та другій сфері АПК, причому, не дивлячись на те, що в цілому тенденція динаміки цін є однаковою, все ж таки на фоні досить суттєвого зростання їх на продукцію харчової промисловості, вартість сільськогосподарської сировини, яка є основою її виробництва, адекватно не збільшується. Тому й зараз спостерігається диспропорція щодо еквівалентності взаємовідносин підприємств агропромислового комплексу, яка негативно позначається на формуванні прибутку саме сільськогосподарських підприємств. В результаті маса прибутку у сільському господарстві, яка тут визначається в кінці року, не відображає реальних можливостей підприємств щодо формування необхідних ресурсів розширеного відтворення, бо як зазначає Б. Пасхавер, навіть невеликий часовий лаг між поточними оцінками реалізації і витрат створює ілюзію перевищення доходів над затратами [108, с.73].

Разом з тим зростання цін на засоби виробництва, як це не парадоксально звучить, об'єктивно зумовлює зменшення потреби у ресурсах відтворення. Це відбувається тому, що сільськогосподарські підприємства з двох діаметрально

протилежних принципів: максимуму, суть якого полягає у прагненні отримати максимальний результат, використовуючи наявний ресурсний потенціал та мінімуму – прагнення отримати певні результати при мінімальному використанні ресурсів, змушені зараз обирати другий [36, с.35; 108, с.71], а це об'єктивно спонукає економне витрачання засобів.

У той же час, не зважаючи на це, неможливо уникнути значних витрат на ремонти і модернізацію основних засобів – за розрахунками спеціалістів щорічна потреба в коштах для своєчасної підготовки парку тракторів, ґрунтообробної і посівної техніки, зернозбиральних комбайнів становить щонайменше 2 млрд.грн. [123, с.45], оскільки навіть найновіші зразки основних засобів, особливо стосовно техніки, досить часто виходять з ладу, або й стають застарілими у зв'язку з розвитком машинобудування на основі досягнень науково-технічного прогресу. Це позначається на рівні витрат виробництва, отже собівартості продукції, відтак і прибутку. Тому варто повернутись до колишнього способу формування ресурсів простого відтворення, коли амортизація нараховувалась на повне відновлення основних засобів та їх капітальний ремонт.

Можна заперечити, що це різко збільшить навантаження цього ресурсу на собівартість продукції, а тому рівень її збитковості зросте. Але треба враховувати, що низькі норми амортизаційних відрахувань лише створюють ілюзію віртуально нижчої собівартості продукції, бо реальні витрати від цього не змінюються. Приміром, до 1990 року існували доволі низькі норми амортизаційних відрахувань, і її питома вага у структурі собівартості сільськогосподарської продукції справді була мізерною. Однак фактичні витрати на функціонування тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів від цього не зменшувались і загальновідомо, що часто-густо вартість ремонтів у 2-3 рази перевищувала витрати на заміну таких основних засобів. Проте низькі норми амортизації призводили до штучного подовження термінів, упродовж яких не можна було списати жоден з об'єктів, які нерідко половину цього строку тільки рахувались на балансі господарств, оскільки експлуатація їх була неможлива. Водночас амортизація інших об'єктів теж не покриває фактичних витрат на ремонти, які впродовж останніх років значно

перевищують її суму. Разом з тим сказане стосується головно технічної частини основних засобів, бо чинні норми амортизації будівель і споруд цілком прийнятні за умови, що їх проекти відповідають функціональному призначенню і не буде здійснюватись волюнтаристська зміна напряму спеціалізації, яка особливо була розповсюджена в роки так званого „застою”, коли добротні тваринницькі приміщення реконструювались з телятників на корівники, вівчарні, свинарники, а потім – навпаки (табл.2.10).

Таблиця 2.10

**Амортизація й витрати на ремонти основних засобів
на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області**

(тис.грн.)

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Сума амортизації, всього	20502,0	13189,0	13643,7	12604,8	15567,0	22405,0
в т.ч. за об'єктами:						
– рослинництва	11284,0	7860,0	8759,0	9778,5	13126,0	19241,0
– тваринництва	5813,0	3413,0	3094,1	2826,3	2441,0	3164,0
Витрати на запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту, всього	34944,0	33501,0	27339,1	24521,9	27746,0	30712,0
в т.ч. за об'єктами:						
– рослинництва	18649,0	21567,0	17969,3	20267,5	23832,0	25828,0
– тваринництва	6578,0	5807,0	5050,7	4254,4	3914,0	4884,0

Джерело: Зведені „Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств” Тернопільської області за 2000-2005 рр.

Таким чином, навіть без оплати праці та відрахувань на соціальні заходи, загальна сума витрат на запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту систематично більша від амортизаційних відрахувань у 1,4-1,8 разу, в тому числі у рослинництві – 1,3-1,8 і тваринництві – 1,5-1,6 разу. Отже, така невідповідність джерела формування ресурсів простого відтворення та фактичної потреби в коштах для покриття витрат на ремонти зумовлює переливання на цю мету тих джерел, які призначені для розширеного відтворення основних засобів.

Загалом же дія чинників, які тут розглянуті, є системною і взаємопереплетеною, особливо стосовно діаметрально протилежного впливу амортизації і прибутку як джерел формування ресурсів відтворення, а тому виявити

їх у чистому вигляді неможливо, оскільки вони приховані у підводній частині айсберга відтворювальних процесів. Тим не менше, взаємозалежність цих двох складових джерел власних ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах зумовлює необхідність взаємоузгодженого підходу, який, на наш погляд, може базуватись на викладених тут міркуваннях.

2.3. Резерви ресурсного забезпечення простого і розширеного відтворення

Вирішальним напрямом подолання кризової ситуації на сільськогосподарських підприємствах щодо формування ресурсів простого й розширеного відтворення на найближчу перспективу, зважаючи на загальноекономічну ситуацію в Україні, може бути лише вишукування додаткових резервів. Зокрема, в першу чергу необхідно здійснити такі заходи, які дозволять порівняно швидко наростити абсолютні обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в поєднанні з відносним зниженням витрат матеріальних засобів як основи забезпечення збільшення маси прибутку.

Зокрема підвищення прибутковості сільськогосподарського виробництва можливе за умови удосконалення його структури у напрямі заміни реалізації менш рентабельної продукції на прибутковішу. Однак тут потрібний глибокий маркетинговий аналіз перспективної кон'юнктури ринку, аби не допустити прорахунків на тривалу перспективу, особливо у випадках необхідності технічного переоснащення виробництва, маючи на увазі, що ринковому середовищу притаманні значні коливання попиту і пропозиції на ті чи інші види продукції. Механізм конкуренції спонукає підприємства виробляти таку продукцію, на яку склався високий попит, а тому вона збувається за порівняно вищими цінами, ніж інша. Однак при насиченні ринку цією продукцією закономірно знижуються ціни реалізації на неї, що може обернутись збитком для тих підприємств, які надмірно захопились її виробництвом. Тому структура виробництва і реалізації продукції на сільськогосподарських підприємствах у жодному разі не може бути зведена до мінімуму її видів.

На сільськогосподарських підприємствах усіх трьох областей одним із швидкоздійснених напрямів підвищення прибутковості є уведення в оборот вилучених внаслідок кризи площ ріллі, яка придатна для використання без шкоди для екології, що дасть можливість значно збільшити виробництво сільськогосподарської продукції як основного чинника збільшення доходів від її реалізації, а за умови, що це відбуватиметься з досягненням певного рівня рентабельності, також маси прибутку – головного джерела формування власних ресурсів розширеного відтворення. Водночас при цьому треба враховувати ситуацію, яка склалася на ринку сільськогосподарської продукції, оскільки не за всіма її видами є незабезпечений попит. Тому в умовах фінансової кризи спрямування доволі обмежених ресурсів на збільшення виробництва продукції повинно здійснюватись лише за тими напрямами, які не спричинять обвалу цін на ринку внаслідок перевищення пропозиції, бо інакше замість позитивного ефекту кризові явища посиляться.

З урахуванням сучасної ситуації на ринку сільськогосподарської продукції перспективним напрямом є збільшення виробництва молока, зважаючи на незадоволений попит на молокопродукти як в Україні, так і можливості експорту, адже забезпечення населення у світі ними зменшилось, в тому числі в ЄС – на 82 кг, Східній Європі – на 68 кг [35, с.288], що цілком реальне на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей, оскільки продуктивність корів тут може бути суттєво підвищена в результаті нарощування кормової бази і завдяки цьому забезпеченню їх повноцінної годівлі за збалансованими раціонами відповідно до їх фізіологічного стану, бо при забезпеченні підвищення рівня годівлі тварин досягається випереджаючий приріст їхньої продуктивності, що одночасно позитивно впливає на зниження собівартості виробництва молока, отже, на підвищення його прибутковості. Адже, позаяк рослинництво і тваринництво є взаємозалежними галузями, то розвиток першого загальмувався паралельно із зниженням поголів'я тварин. Відтак зменшення виробництва органічних добрив зумовило виведення із використання значних площ ріллі під товарними і ще в більшій мірі – під кормовими культурами. Зокрема, при

зменшенні загальної посівної площі в Україні на 17,4 відсотка, зайнята кормовими культурами скорочена в 2,8 разу. Такою ж є тенденція зміни посівних площ і зайнята товарними культурами в Тернопільській області скоротилась на 24,3 відсотка, а під кормовими – у 3 рази (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Взаємозв'язок динаміки поголів'я тварин і посівних площ та витрат кормів на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

Показники	Роки			2005р. до 1990р.	
	1990	2000	2005	+,-	%
Посівна площа всього, тис.га	835,4	577,4	411,6	- 423,8	49,27
в т.ч. кормові культури	298,2	216,0	398,4	100,2	133,60
Внесено на 1 га органічних добрив, т	12,3	1,5	0,7	- 11,6	5,7
Поголів'я ВРХ всього, тис.гол.	644,1	132,4	41,0	- 603,1	6,4
в т.ч. корів	165,4	37,9	12,6	- 152,8	7,6
Витрати кормів всього, тис.т корм.од.	2240	447	273	- 1967	12,19
в т.ч. концентрованих	532	68	47	- 485	8,8
Витрати кормів на одну умовну голову, ц корм.од.	36,44	29,33	31,42	- 5,02	86,2

Джерело: Сільське господарство в Тернопільській області. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2005, 148с. – С.40, 46, 54.; Статистичний щорічник Тернопільської області за 2005 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006, 472 с. – С. 122.

Оскільки зменшення посівної площі сільськогосподарських культур супроводжувалось адекватними змінами площі, зайнятої кормовими культурами, то, в кінцевому підсумку, навіть при скороченні поголів'я великої рогатої худоби майже у шістнадцять разів, відбулось зниження рівня годівлі тварин на 13,8% проти 1990 року. Алогічним на цьому фоні виглядає підвищення їхньої продуктивності з 2930 до 3237 кг на 1 корову, бо по 2004 рік тенденція була іншою – продуктивність тварин знижувалась адекватно зі зміною рівня їх годівлі.

Адже продуктивність тварин, якщо абстрагуватись від впливу їх породних якостей, який упродовж 1991-2005 рр. на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області був незначним, прямо залежить від рівня годівлі. Зокрема, при підвищенні рівня годівлі корів із 26,5 до 36,4 ц кормових одиниць за даними крайніх груп, тобто, на 37,4%, їх продуктивність зростає у 2,7 разу (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Залежність продуктивності корів на сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області від витрат кормів на одну голову у 2005 році**

Показники	Групи сільськогосподарських підприємств за витратами кормів на одну корову, ц корм.од.				
	до 28,0	28,1-30,0	30,1-32,0	32,1-35,0	більше 35,1
Кількість підприємств	81	65	76	67	49
Витрати кормів на одну корову, ц корм.од.:					
- всього	26,5	29,2	31,4	33,6	36,4
- в т.ч. концкормів	3,2	4,5	5,1	5,7	6,3
Питома вага концкормів у структурі витрат кормів, %	12,0	15,4	16,2	17,0	17,3
Середньорічна продуктивність корів, кг	1265	1454	1603	2160	3458
Витрати кормів на 1ц молока, ц корм.од.	2,09	2,01	1,96	1,55	1,05

Джерело: Групування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2005 рік. / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 23с. – С.12.

Звичайно, досягнутий ефект від більш інтенсивної годівлі тварин може бути втрачений при нехтуванні іншими чинниками, які формують продуктивність корів: породність, репродукція, вік. Однак особливість ефекту інтенсифікації годівлі корів полягає в тому, що внаслідок біології тварин загальні витрати кормів мовби розпадаються на дві частини. Перша – необхідна кількість кормів для підтримання життєдіяльності організму, а друга – для забезпечення продуктивності тварини, яка являє собою різницю між їхньою загальною витратою і тією частиною, що необхідна для підтримання життєдіяльності організму тварини (рис.2.4).

Підвищення продуктивності корів залежить від перевищення рівня годівлі над підтримуючими кормами. Чим більше таке перевищення, тим вищий умовно кажучи „коефіцієнт корисної дії тварини”. Практично це означає вищу оплату спожитих кормів продукцією. Якщо зобразити загальні витрати кормів графічно, то підтримуючі корми будуть збільшуватись паралельно до кількості поголів'я, без взаємозв'язку з їхньою продуктивністю. Лише при перевищенні лінії А–Б, яка відокремлює необхідну кількість кормів для підтримання життєдіяльності тварин,

можна розрахувати на їх певну продуктивність. Теоретично лінія А–В теж мала би бути прямою і кут її нахилу повинен залежати лише від рівня перевищення загальної витрати кормів над продуктивними, що спонукає забезпечувати якомога інтенсивнішу годівлю тварин.

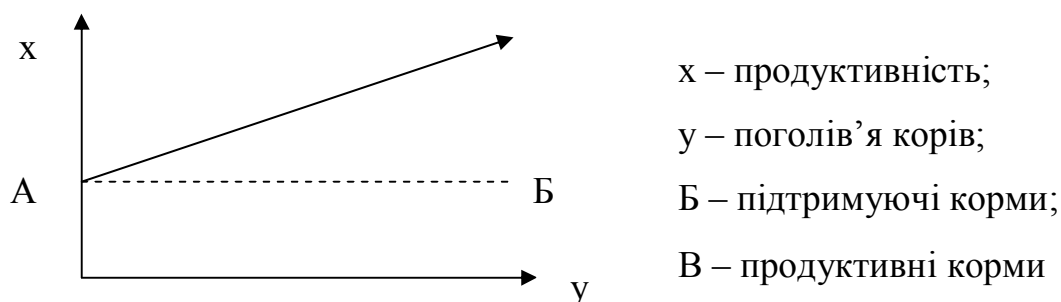

Рис.2.4. Залежність між підтримуючими і продуктивними кормами

Однак на практиці такої прямолінійної залежності протидіють інші чинники, насамперед породні якості тварин, вікові категорії, що зумовлює можливість інтенсифікації їхнього рівня годівлі лише до певної межі, після чого нарощування обсягу витрачання кормів у розрахунку на одну корову не тільки не супроводжуються підвищенням продуктивності, але й нерідко зумовлює протилежну динаміку, коли корови надто вгодовані і втрачають свій генетичний потенціал продуктивності.

До того ж так само, як існує нижня межа рівня годівлі – підтримуючі корми, таким же обмеженням є верхній максимально можливий для продуктивного засвоєння тваринами даної породи, репродукції та віку, що необхідно враховувати на практиці. Але з урахуванням зазначених обмежень, зокрема, біологічних особливостей тварин, при однаково сприятливій взаємодії інших чинників їх продуктивності загальний обсяг виробництва молока залежить від кількості спожитих тваринами кормів понад підтримуючий рівень.

Отже, збільшивши раціони годівлі тварин до верхнього максимально можливого рівня споживання кормів тваринами, теоретично можна забезпечити повне використання генетичного потенціалу продуктивності корів, який для чорно-

рябої породи, яка домінує в Тернопільській області, знаходиться в межах 6-7 тис. літрів на корову.

Тому першочерговим напрямом підвищення прибутковості виробництва молока є удосконалення раціонів годівлі, що за сучасної ситуації, коли поголів'я корів на сільськогосподарських підприємствах мінімізувалось, є цілком реальним. Лише за умови забезпечення наявного поголів'я в достатній мірі кормами, збалансованими за структурою, можна йти на його нарощування, забезпечуючи, однак, випереджаюче збільшення виробництва кормів, щоб не допустити зменшення раціонів годівлі. Адже практика 80-х років, коли поголів'я корів щороку збільшувалось, бо директивні органи спонукали до цього сільськогосподарські підприємства жорсткими методами диктату, переконливо довела хибність поглядів щодо можливості екстенсивного розвитку виробництва молока.

В реальності цього переконують дані, на жаль, поки що поодиноких сільськогосподарських підприємств: ТОВ „Агрофірма „Нива” та „Україна” Підволочиського району, ПОП „Іванівське” Тереховлянського району, де оптимізація поголів'я і підвищення завдяки цьому рівня годівлі тварин дали можливість забезпечити продуктивність корів на рівні 4800-5600 літрів молока за рік.

Відразу зазначимо, що, поряд зі збільшенням витрати кормів на одну голову, приріст продуктивності тварин можливий за умови досягнення повної збалансованості раціонів годівлі і підвищення у їх структурі насамперед високоенергетичних концентрованих кормів, бо існуюча, коли такі корми складають за питомою вагою від 12% до 15,4% у переважній більшості господарств в загальних витратах (перша та друга групи), є недосконалою і призводить до перевитрат кормів на одиницю продукції. Це знову ж таки засвідчують наведені вище дані групування сільськогосподарських підприємств за залежністю продуктивності кормів від рівня їхньої годівлі, згідно з якими господарства з найнижчою питомою вагою в раціоні концентрованих кормів (перша та друга групи) витрачають у 2 рази більше кормових одиниць на один центнер молока.

Збільшення виробництва кормів на сільськогосподарських підприємствах є цілком реальним, якщо врахувати те, що при сучасній ситуації на ринку зерна, цукрових буряків, овочів, використати ріллю, яка не обробляється, можна лише зайнявши посівні площі кормовими культурами. Окрім того, значну площу вилучених з активного обробітку малопродуктивних орних земель передбачається залужити [123, с.40].

Тому навіть при тій мінімальній продуктивності кормових угідь, яка є зараз, це дає можливість виробити додатково значну їх кількість та спрямувати на виробництво продукції тваринництва, в тому числі й молока. Причому таку можливість мають всі райони Тернопільської області, адже тенденція щодо виведення ріллі з господарського обороту була повсюдною, включаючи сусідні області та Україну загалом.

З метою визначення потенційних можливостей збільшення виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області за рахунок відведення для виробництва кормів площ ріллі, які в даний час не використовуються, та визначення впливу цього чинника на формування фінансових результатів було вирішено на ЕОМ математичну задачу, оскільки вона є багатофакторною, бо тут доводиться враховувати не тільки площу залученої додатково ріллі, але й структуру та потенційну врожайність кормових культур, їхню поживність, питому вагу можливих витрат кормів на виробництво молока.

У загальному вигляді приріст виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах можна описати рівнянням:

$$\Delta M_{1,2...n} = (\Delta S_1 \cdot P_1^{k1} + \Delta S_2 \cdot P_2^{k2} + \dots \Delta S_n \cdot P_n^{kn}) \cdot \frac{F_{1,2...n}}{N_{1,2...n}^k}, \text{ де:} \quad (2.3)$$

$\Delta M_{1,2...n}$ – приріст виробництва молока, тонн;

$\Delta S_{1,2...n}$ – додаткова площа посіву кормових культур, га;

$P_{1,2...n}^{k1,2...n}$ – продуктивність гектара кормових площ за видами, ц корм.од.;

k – вміст кормопротейнових одиниць;

$F_{1,2...n}$ – питома вага кормів, призначених для виробництва молока;

$N_{1,2...n}$ – норми витрати кормів на одиницю продукції, ц корм.од.

При цьому існує ряд обмежень, які необхідно враховувати при обчисленні потенціальних можливостей підприємств щодо збільшення виробництва кормів. Це, зокрема, питома вага кожної кормової культури у структурі посівів: кукурудзи на силос – x_1 ; кормових коренеплодів – x_2 ; однорічних трав на зелений корм – x_3 ; багаторічних трав на зелений корм – x_4 ; багаторічних трав на сінаж – x_5 ; багаторічних трав на сіно – x_6 , тобто, $x_j = (j \geq 1,2...6)$.

Звідки верхня і нижня межа посівної площі 1,2...6-тої кормової культури у 1,2... n -му господарстві (ΔS) буде:

$$\Delta S = \sum \Delta S_{1,2...6} \quad (2.4)$$

Так само існує обмеження щодо продуктивності (ΔP) гектара кормових угідь 1,2...6-тої культури у 1,2... n -му господарстві, ц корм.од.:

$$\Delta P_{1,2...6} = {}^j \max \sqrt[n]{P_{j1,2...6}^k} \quad (2.5)$$

Далі треба врахувати обмеження щодо витрати кормів на одиницю (N^k) продукції, ц корм.од.:

$$N_k = {}^j \max \sqrt[n]{P_{j1,2...6}^k} \quad (2.6)$$

$$N_{j \min} \leq x_j^k \leq N_{j \max} \quad (2.7)$$

Таким чином, цільова функція задачі вирішується за таким алгоритмом:

$$\sum_{1,2...n} \Delta M_{1,2...n} = \sum_{1,2...n} E \Delta S_{1,2...n} \cdot {}^j \sqrt[n]{\frac{P_{1,2...6}^k}{N_j^k}} \quad (2.8)$$

Для вирішення цієї задачі використано фактичні середні дані господарств Тернопільської області за 2001-2005 рр., оскільки за згаданими показниками у цьому періоді спостерігалась відносна стабілізація у порівнянні з динамікою за попередні 1991-2000 роки, коли на сільськогосподарських підприємствах відбувалось стрімке скорочення поголів'я худоби, зменшення посівних площ, зниження урожайності культур та продуктивності тварин, оскільки цей період характеризувався наростанням кризових явищ в аграрній економіці.

Виконані розрахунки свідчать, що у кожному районі Тернопільської області є значні резерви збільшення виробництва кормів, відтак тваринницької продукції, що позитивно вплинуло б на формування фінансових результатів не тільки сільськогосподарських підприємств, але й переробної галузі, адже в кожній області відчувається нестача такої сировини для промислової переробки. Тому збільшення виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах дає можливість значно збільшити масу прибутку від його реалізації, що підтверджують отримані дані в результаті обчислень за допомогою персонального комп'ютера, які в розрізі районів виглядають так (табл.2.13).

Таблиця 2.13

**Потенційні можливості сільськогосподарських підприємств
Тернопільської області для виробництва молока за рахунок збільшення кормів**

Райони	Площа ріллі, тис.га	Посівна площа, тис.га	Різниця між площею ріллі та посівною площею, тис.га	Можливий обсяг додаткового виробництва кормів, тис. ц корм.од.		Потенційний додатковий обсяг виробництва молока, т
				всього	в т.ч. для корів	
Бережанський	26,1	23,7	-2,4	39,1	10,2	649,7
Борщівський	61,7	58,1	-3,6	59,4	16,4	630,8
Бучацький	49,5	47,3	-2,2	36,0	11,6	674,4
Густинський	66,2	64,5	-1,7	36,1	7,4	279,2
Заліщицький	41,6	39,2	-2,4	36,2	10,3	425,6
Збараський	58,0	53,9	-4,1	77,4	22,2	940,7
Зборівський	59,2	52,6	-6,6	103,9	18,1	822,7
Козівський	50,0	46,0	-4,0	75,5	20,2	1134,8
Кременецький	50,9	47,1	-3,8	52,4	14,8	649,1
Лановецький	45,4	41,9	-3,5	75,5	23,9	1975,2
Монастирський	26,1	22,1	-4,0	63,0	23,2	825,6
Підволочиський	60,4	58,4	-2,0	47,4	12,8	984,6
Підгаєцький	28,6	22,9	-5,7	69,5	19,9	703,2
Теребовлянський	80,0	65,8	-14,2	234,3	66,5	3022,7
Тернопільський	51,9	51,4	-0,5	10,2	29,4	2164,8
Чортківський	61,0	59,1	-1,9	44,0	9,9	582,3
Шумський	43,4	40,0	-3,4	65,2	21,3	819,2
Всього	860,0	793,9	-52,1	1125,1	338,1	17281,6

Джерело: Власні розрахунки.

Отже, за рахунок уведення в кормові сівозміни площ ріллі, які зараз не використовуються, можна додатково отримати більше 17 тис. тонн молока навіть при тих завищених витратах кормів (в середньому по області 1,95 ц корм.од.), що склались за останні роки. За умови реалізації цієї кількості молока можна додатково отримати близько 11 млн. грн. доходу, що навіть при мінімальній рентабельності 5-6% забезпечило б 0,5-0,6 млн. грн. прибутку.

Одним із напрямів зростання прибутковості сільськогосподарських підприємств є підвищення рівня товарності виробленого молока, бо при зменшенні його виробництва в Тернопільській області проти рівня 1990 року у 13,9 разу, кількість молока, заготовленого молокопереробними підприємствами для переробки у 2005 році була меншою в 17,8 разу. Невідповідність обсягів виробленого й заготовленого для промислової переробки молока зумовлена руйнацією партнерських взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками і молокопереробними підприємствами. В багатьох випадках це стало незворотним, оскільки втрата довір'я в основному через неплатежі за заготовлене молоко, безпідставне заниження його якості, отже, закупівельних цін, зумовило спочатку зменшення обсягу заготівель молока, а потім взагалі припинення продажу його на окремі молокопереробні підприємства в першу чергу населенням, потім сільськогосподарськими підприємствами. Як закономірний наслідок – в ринкових умовах окремі молокопереробні підприємства зупинили виробництво. При цьому сільськогосподарські товаровиробники не завжди змогли налагодити збут виробленого молока на інші молокопереробні підприємства, що й зумовило тенденцію до зменшення його виробництва. Тому навіть у тих випадках, коли вдалось налагодити зв'язки з іншими підприємствами і зберегти, або й наростити обсяг виробництва та продажу молока, прибутковість реалізації молока все ж таки знижувалась внаслідок різкого зростання транспортних витрат через збільшення віддалі перевезень. Через розглянуті причини, наприклад, припинив виробництво продукції Тербовлянський завод сухого молока, який упродовж 1991-1998 років був одним із кращих підприємств Тернопільської області. В результаті відстань доставки молока для переробки на підприємствах району зростає: на 40 км –

Чортківський сирзавод; 35 км – Тернопільський міськмолзавод. Окремі підприємства цього району, як і інших, продають молоко навіть на Львівський міськмолзавод – відстань близько 200 км, Бродівський завод сухого молока – відстань близько 150 км.

У той же час досягнення рівня товарності молока, який існував у 1990 році – 62,5%, попри зменшення його виробництва, забезпечило б значне підвищення прибутковості його реалізації за рахунок зменшення питомих збутових витрат на одиницю продукції, оскільки заготівлі молока можна було збільшити в Тернопільській області на 127,2 тис.т, або у 1,7 разу проти фактичного рівня 2005 року.

У зв'язку з цим необхідне забезпечення подолання негативних наслідків дезінтеграції сільськогосподарських товаровиробників та переробних підприємств, яка в деяких районах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей дійшла до абсолюту, коли місцеві молокопереробні, м'ясопереробні підприємства, хлібозаготівельні комбінати, цукрозаводи, втративши довір'я в перших, згорнули свою діяльність, або працюють на завізній сировині з радіусом її доставки 150-200 км чи навіть більше. Не розглядаючи негативних наслідків цього для самих переробників, зрозуміло, що це негативно позначається на прибутковості сільськогосподарських підприємств, скорочуючи їх можливості для формування ресурсів розширеного відтворення.

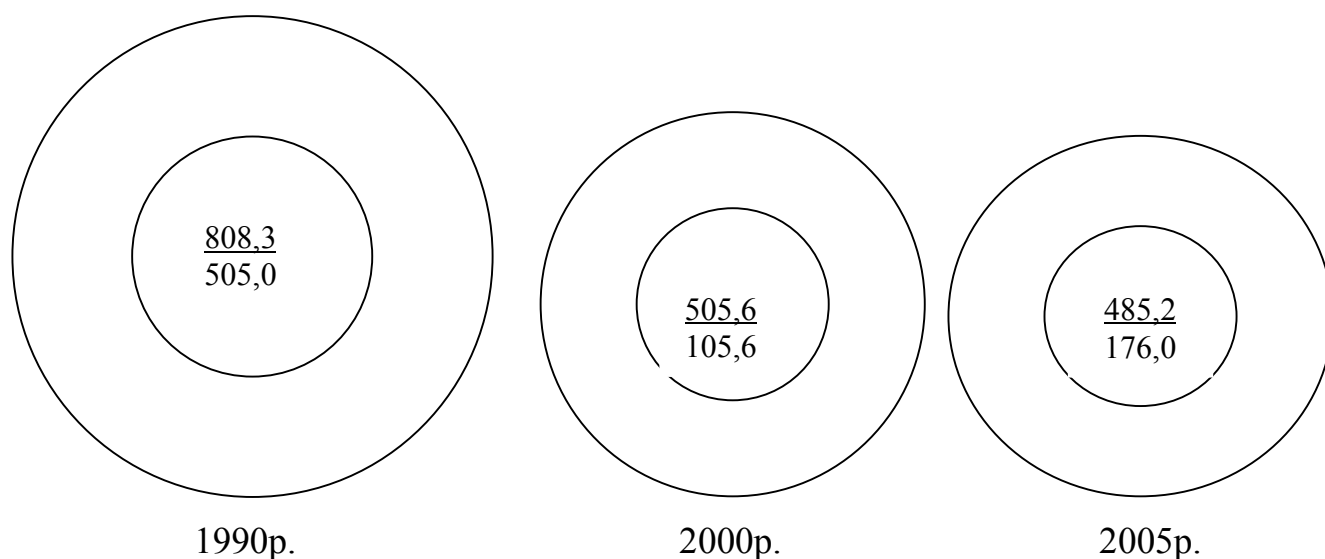
Тому цілком резонним є висновок вчених про необхідність максимального усунення елементів економічного відокремлення різних ланок АПК, посилення їх економічної єдності і зацікавленості у високих кінцевих результатах господарської діяльності, а між всіма агропромисловими товаровиробниками мають існувати не антагоністичні, а партнерські й економічно збалансовані взаємовідносини [33, с.58]. За сучасних умов це може бути важливим резервом зростання прибутковості виробництва і, в кінцевому підсумку, формування ресурсів розширеного відтворення. Бо, як резонно зауважив Б. Панасюк, внутрішні ресурси для сільського господарства, як сировинного сектора агропромислового комплексу, можливо

одержати лише в тому випадку, коли виробництво сільськогосподарської продукції буде пов'язано з результатами кінцевої продукції споживання [107, с.676].

Таким чином, вже зараз можна здійснити першочергові заходи, які навіть при сучасному рівні забезпечення сільськогосподарських підприємств фінансовими і матеріальними ресурсами можуть позитивно вплинути на їх прибутковість, і одним із них є вдосконалення взаємовідносин партнерів агропромислового комплексу, адже формування фінансових результатів тут відбувається під взаємним впливом сільськогосподарських товаровиробників і переробної галузі. Тому проблема підвищення їх прибутковості знаходиться у площині націленості їхньої діяльності на високий кінцевий результат, якого не можна досягти, як показав тривалий минулий досвід, при розрізненості інтересів, що найбільше помітно у молокопродуктовому підкомплексі і проявляється стосовно закупівельних цін: сільськогосподарські підприємства постійно невдоволені їх низьким рівнем, а молокопереробні вважають надто високими, які зумовлюють високу собівартість молокопродуктів і, як наслідок, високі оптові, відтак, роздрібні ціни на них, отже, низький попит на внутрішньому і зовнішньому ринках. В результаті виникає своєрідне замкнуте коло проблем, які не дають можливості підвищити прибутковість діяльності підприємств молокопродуктового підкомплексу, оскільки загальна зацікавленість у високих фінансових результатах відсутня. Як наслідок, це призвело до критичного зменшення виробництва і заготівель молока на сільськогосподарських підприємствах і часткового переміщення його обсягів в особисті господарства населення, що, проте, не забезпечило збереження вже досягнутих у минулому рівнів (рис.2.5).

Зниження обсягів виробництва і заготівель молока виявилось одним з головних руйнівних чинників, бо одночасно зумовило низьку прибутковість як сільськогосподарських підприємств, так і молокопереробних, оскільки незавантаженість потужностей зумовила різке зростання питомих постійних витрат у розрахунку на одиницю продукції та її загальну високу собівартість. Тому головним напрямом підвищення прибутковості молокопродуктового підкомплексу

на найближчу перспективу в першу чергу слід вважати нарощування виробництва, а на цій основі – його заготівель на молокопереробні підприємства.

Умовні позначення: $\frac{\text{Виробництво, тис.т}}{\text{Заготівлі для переробки, тис.т}}$

Рис.2.5. Динаміка виробництва молока і його заготівель для промислової переробки за всіма категоріями господарств Тернопільської області

Оскільки в сучасних умовах більшу частку молока виробляють особисті господарства населення, а меншу – сільськогосподарські підприємства, то на перспективу суттєвого збільшення заготівель молока на молокопереробні підприємства можна досягти за умови ефективного використання потенціалу обох категорій господарств.

Разом з тим, як свідчить аналіз, потенціал особистих підсобних господарств на даному етапі їхнього розвитку щодо нарощування обсягів виробництва молока вичерпується (якщо проти рівня 1990 року приріст у 2000 році складав 37,3 відсотка, або 3,7 відсотка у розрахунку на рік, то у 2004 році збільшення склало всього 0,4 відсотка, а в 2005 році виробництво вже навіть зменшилось на 1,7 відсотка), а тому суттєвого зростання в найближчій перспективі можна досягти лише на сільськогосподарських підприємствах. Таке переконання ґрунтується на повній залежності обсягів виробництва молока від головного чинника – забезпеченості тварин кормами. Саме на сільськогосподарських підприємствах є реальні можливості порівняно швидкого прориву у напрямі розвитку кормової бази і

суттєвого збільшення виробництва молока вже зараз, оскільки покращення, наприклад, племінної роботи може суттєво подіяти тільки у віддаленому періоді.

Вагомим резервом формування власних ресурсів простого відтворення може стати депонування коштів, джерелом яких є амортизаційний фонд. Це тим більш актуально, що практично після 1996 року на сільськогосподарських підприємствах ресурси навіть простого відтворення довелось створювати з нульової відмітки, а тому, не зважаючи на ступінь зносу наявних основних засобів, при їх ліквідації амортизація була лише ілюзорним джерелом. Але й зараз, оскільки інфляційні процеси не подолані, амортизаційний фонд неминуче знецінюється і його сума на момент виникнення необхідності щодо заміни повністю зношених основних засобів не відображає реальної потреби в такому джерелі простого відтворення навіть без урахування того, що придбання нових об'єктів обходиться дорожче внаслідок їх вищих якісних характеристик завдяки вдосконаленню. Тому необхідно вишукувати резерви для нівелювання негативного впливу інфляції на реальні суми цього ресурсу простого відтворення.

Якщо, приміром, забезпечити збереження коштів, сформованих за рахунок амортизації, на депозитному рахунку в банку, то виявиться, що вони, як ресурси простого відтворення, будуть перевищувати після певного періоду суму джерела, за рахунок якого вони створені (табл.2.14).

Таким чином, за умови збереження коштів на депозитному рахунку в банку ТОВ „Агрофірма „Нива” змогло б додатково нагромадити упродовж 2000-2005 років 553,6 тис.грн. для забезпечення простого відтворення основних засобів, що достатнє для придбання, приміром, зернозбирального комбайна „Славутич” КЗС-9-1 чи двох тракторів колісних загального призначення ХТЗ-17221 тощо.

Звичайно, кардинальні зрушення в позитивному напрямі щодо збільшення власних ресурсів простого і розширеного відтворення можливі за умови комплексного вирішення проблем, які дістались у спадок від адміністративно-командної системи, бо розрізнені заходи, що здійснювались у 1991-2005 рр., як засвідчує об'єктивний аналіз, не дали бажаних результатів. Також зрозуміло, що

таке вирішення буде тривалим і поступовим, воно вимагає значних інвестицій в галузь, отож ефект від цього можна очікувати лише в перспективі.

Таблиця 2.14

Порівняння номінальної та можливої суми амортизації ТОВ „Агрофірма „Нива” Підволочиського району Тернопільської області за умови зберігання коштів на депозитному рахунку в банку

Сума амортизації	Квартали року				Усього за рік, тис.грн.
	I	II	III	IV	
Номінальна у 2000 р.	99,3	95,8	91,9	88,6	375,6
Можлива у 2005 р.	167,3	157,5	147,4	138,1	610,3
Номінальна у 2001 р.	86,4	83,4	80,0	77,1	326,9
Можлива у 2005 р.	131,2	123,4	115,4	108,3	478,3
Номінальна у 2002 р.	75,2	72,6	69,6	67,1	284,5
Можлива у 2005 р.	102,9	96,9	90,5	84,9	375,2
Номінальна у 2003 р.	78,3	75,6	72,5	69,9	296,3
Можлива у 2005 р.	96,5	90,8	84,9	79,7	351,9
Номінальна у 2004 р.	79,5	76,8	73,7	71,1	301,1
Можлива у 2005 р.	88,3	83,1	77,8	73,1	322,3
Номінальна за 2000-2004 рр.	418,7	404,2	387,7	373,8	1584,4
Можлива за 2000-2005 рр.	586,2	551,7	516,0	484,1	2138,0

Джерело: Розраховано за формулою² $A\Phi = \sum_{i=1}^T A_i(1 + E_n)^{(T-i)}$ [165, с.39] та „Основними економічними показниками роботи сільгосп підприємств за 2004 рік” ТОВ „Агрофірма „Нива” Підволочиського району Тернопільської області.

Опосередкованим резервом формування ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах у перспективі може слугувати й те, що віддача інвестицій і виробничих фондів у цій галузі вища, ніж у промисловості, завдяки меншій в декілька разів фондомісткості й капіталомісткості, матеріаломісткості і енергомісткості продукції [39, с.17]. Таким чином, при оптимальному мінімумі інвестицій в галузь сільського господарства можна сподіватись в майбутньому значного приросту прибутку як основи формування ресурсів відтворення.

Одним із резервів ресурсів в агропромисловому виробництві досліджуваного регіону може бути залучення приватного капіталу. Причому мова йде не тільки про зарубіжні фінансові інвестиції, хоч можливості для їх залучення тут далеко не

² У розрахунках прийнято депозитну ставку на рівні 11%.

використані. Зважаючи на історичні обставини, з вихідців цих областей як це не парадоксально, утворилась потужна національна діаспора в західних країнах у результаті вимушених еміграцій, ностальгія в якій спонукає до здійснення добродійних заходів на прабатьківських землях і, при створенні надійного правового поля в Україні, це могло б стати вагомим джерелом ресурсів для відродження сільськогосподарського виробництва, переробних галузей [169, с.56-58]. Тим більше, що рівень іноземних інвестицій в українську економіку в цілому надто низький: 77,6 дол. на одного жителя, в той час, як в Угорщині – 1000 дол., Чехії – 400, Естонії – 320 дол. [39, с.190]. В обґрунтованості тези про можливість ширшого залучення іноземних інвестицій переконує їх динаміка в останні роки (рис. 2.6).

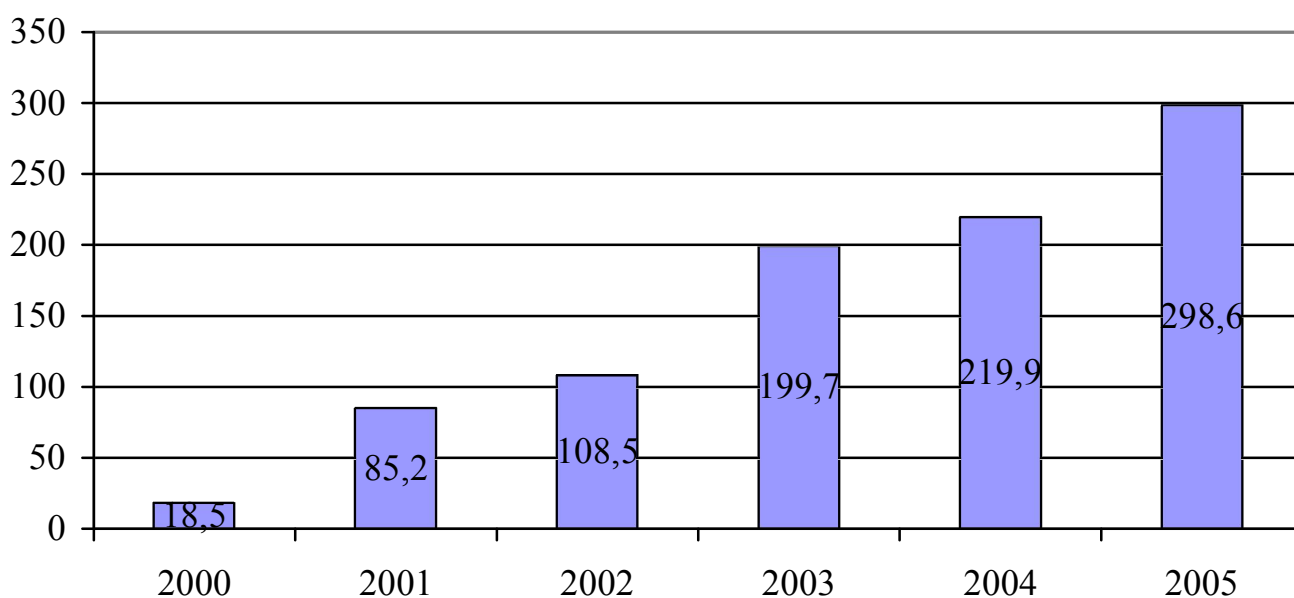

Рис. 2.6. Прямі іноземні інвестиції в аграрний сектор економіки України (млн. \$ США)

Джерело: Аграрна реформа в Україні / За ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с. – С.316.; Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С. 37.

Таким чином, не зважаючи на те, що, як стверджують експерти Європейського центру досліджень, ризик для іноземних вкладень досягає 80 відсотків [177, с.124], динаміка тут є позитивною, хоча недостатньо високою для того, аби відігравати суттєву роль у формуванні ресурсів відтворення. Тому одним з головних заходів у

цьому напрямі має бути створення такого правового поля, яке б зводило до мінімуму зазначений ризик.

Значним резервом формування ресурсів відтворення може бути ширше залучення внутрішніх приватних інвестицій, що особливо реальне саме в умовах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей, зважаючи на наявність значних валютних коштів в населення. Причому суми щороку зростають, збільшившись, наприклад, у Тернопільській області проти рівня 2000 року лише на депозитних рахунках з 45,1 млн.грн. до 623,0 млн.грн., з яких частка вкладів в іноземній валюті є стабільною, перевищуючи 62 відсотки [143, с.36]. Зараз депозитні вклади в банках області перевищують кредити, надані підприємствам Тернопільської області. Зважаючи на те, що банківські відділення (їх кількість близько 200) є філіями центральних банків, які активно використовують надлишок коштів для подальшого кредитування суб'єктів інших регіонів, Тернопільська область практично є донором для них. Тому це питання особливо актуальне, зважаючи, що, наприклад, у Польщі інвестиційна активність приватного сектора істотно вища порівняно з державним – відповідні коефіцієнти дорівнюють 1,3 і 0,75 [39, с.41].

Важливим резервом формування власних ресурсів простого і розширеного відтворення може стати прискорення кругообороту оборотних засобів, який на сільськогосподарських підприємствах, на відміну від інших галузей народного господарства, найбільш тривалий. Хоч можливості для скорочення тривалості періоду кругообороту на сільськогосподарських підприємствах не надто великі, бо із трьох стадій його здійснення: 1) придбання виробничих запасів; 2) період виробництва; 3) стадія реалізації виробленої продукції, реальний позитивний вплив можна здійснювати лише на першій та третій стадіях, адже прискорити процес виробництва, зважаючи на специфічні умови галузі, неможливо. Водночас за сучасних умов саме на стадії створення виробничих запасів досить часто здійснюється вибір між дилемою забезпечення їх на достатньому рівні заздалегідь, чи йти на ризик виникнення дефіциту в момент необхідності витрачання [39, с.96].

Це ж саме можна сказати і щодо прискорення оборотності на стадії реалізації, оскільки сучасна кон'юнктура на ринку не завжди дає можливість реалізувати

продукцію відразу після її оприбуткування за найвигіднішими цінами, що особливо відчутне стосовно зерна. Притримування ж товарного зерна, окрім того, що воно уповільнює оборотність засобів, не завжди супроводжується вибором оптимального моменту щодо величини реалізаційних цін і може статись так, що замість додаткової виручки підприємство отримує її менше, що особливо характерне стосовно цін на нього в останні роки, коли вони мали чітку тенденцію сезонних пікових і мінімальних амплітуд [4, с.110].

Характерним для сільськогосподарських підприємств є зростання дебіторської заборгованості покупців в період масової реалізації сільськогосподарської продукції. Водночас, чим менша дебіторська заборгованість, тим швидше можна залучити отримані від покупців кошти у процес відтворення. Тому одним із резервів формування ресурсів відтворення є скорочення періоду інкасації дебіторської заборгованості, який на практиці в сільськогосподарських підприємствах досить часто надто великий, хоч його теоретичне значення – частка від ділення дебіторської заборгованості на одноденну виручку від реалізації, – набагато менший від нормативного терміну – 30 днів [39, с.100]. Приміром, у ТЗОВ „Колос” Тербовлянського району Тернопільської області станом на кінець 2004 року сума дебіторської заборгованості за товари, роботи та послуги становила 18,0 тис.грн. при 1639 тис.грн. доходу (виручки) від реалізації. Таким чином, теоретичне значення періоду інкасації дебіторської заборгованості тут дорівнює $(\frac{18,0}{1639,0 : 365})$ 4 дні. Насправді ж розрахунки покупців із сільгосппідприємством здійснюються зі значним перевищенням цього терміну, особливо при реалізації зерна, цукрових буряків, досягаючи за останніми двох і більше місяців. Тому скорочення термінів розрахунків із покупцями слід вважати рівноцінним додатковому надходженню коштів, зважаючи на інфляцію, а також те, що хронічний брак їх на більшості підприємств змушує використовувати для оплати постачальникам кредити банків, сплачуючи при цьому певну суму відсотків.

Висновки до другого розділу

Часто вживане словосполучення „амортизаційний фонд” може бути вірним лише щодо розуміння амортизації як джерела формування ресурсів простого відтворення, але в жодному разі не стосовно коштів, які спрямовуються на цю мету, бо активи можна придбати у тому разі, коли у підприємства є в достатньому обсязі кошти, а не тому, що створено якийсь фонд.

Відмінності амортизації як джерела простого відтворення та сформованих внаслідок її нарахування коштів як ресурсу для цього особливо помітні, коли підприємство є збитковим, а тому певна частка нарахованої амортизації теж не покривається цими коштами, отже вона не перетворюється у ресурс відтворення.

Розрив між нагромадженням суми амортизації, достатньої для відтворення основних засобів, та фактичним їх вибуттям внаслідок повного зносу досить значний: від трьох років – за об’єктами IV групи, до дванадцяти років – за приналежними до I групи. Таким чином, упродовж такого періоду кошти, які в кінцевому підсумку призначаються для простого відтворення основних засобів, можуть бути використані на інші цілі, в тому числі й для придбання чи будівництва нових основних засобів, що при наявності тих, на які нараховувалась амортизація, є нічим іншим, як розширеним відтворенням. Проте це не означає, що амортизація в цьому випадку стає джерелом розширеного відтворення, адже мова може йти лише про тимчасове використання цих коштів, бо рано чи пізно виникає необхідність їх спрямування для простого відтворення основних засобів.

Знос основних засобів не ідентичний їх амортизації, оскільки втрата об’єктами своїх первинних якостей відбувається незалежно від нарахування амортизації. Не до всіх об’єктів основних засобів підприємства можна обґрунтовано застосовувати лише один обраний метод нарахування амортизації, зважаючи на те, що особливості використання навіть однакових об’єктів досить суттєво впливають на рівень їх зносу (приміром, знос автотранспорту буде неоднаковим на складі та фермі, оскільки в останньому випадку на його рівні позначиться агресивність середовища

експлуатації, яка, до речі, враховувалась раніше в нормах амортизації шляхом застосування коригуючих коефіцієнтів.

У сільському господарстві амортизація має специфічну форму використання для відтворення основних засобів. Якщо за придбаними об'єктами розрахунки здійснюються зараз, як правило, грішми, тобто амортизація, використана для їх відтворення, матеріалізується через проходження грошової стадії, то при будівництві приміщень і споруд, особливо тоді, коли на сільськогосподарському підприємстві є власне виробництво будівельних матеріалів (цегли, вапна, дерев'яних конструкцій) чи видобування каміння, піску, процес відтворення основних засобів відбувається майже без проходження грошової стадії кругообороту.

Наявність у формуванні ресурсів відтворення різних взаємозв'язків виключає можливість використання однозначної причинної обумовленості (приміром, залежності їх лише від обсягів виробництва сільськогосподарської продукції). Вивчення тенденцій, своєчасне виявлення причин протиріч та диспропорцій у формуванні ресурсів відтворення дозволяє уникнути довготривалих негативних наслідків їх прояву.

Особливостями формування ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах є нерівномірність, оскільки сезонність виробництва зумовлює те, що визначення прибутку тут можливе лише після завершення виробничого циклу, у той час як ресурси, тобто кошти від реалізації отриманої продукції, а в сучасних умовах – також і готова продукція, – надходять у процесі його здійснення.

Резервом збільшення такого джерела фінансових ресурсів розширеного відтворення як прибуток на сільськогосподарських підприємствах усіх трьох областей є введення в оборот вилучених внаслідок кризи площ ріллі та збільшення виробництва продукції, відтак доходів від її реалізації, а за умови, що це відбуватиметься з досягненням певного рівня рентабельності, також маси прибутку.

РОЗДІЛ 3

ОПТИМІЗАЦІЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОСТІ РЕСУРСІВ ВІДТВОРЕННЯ

3.1. Оптимізація структури ресурсів простого й розширеного відтворення

Для виконання завдань Комплексної програми розвитку українського села на 2006-2010 роки і на період до 2015 року, серед інших важливіших проблем, які вимагають наукового вирішення, як зазначає академік УААН П. Саблук, є обґрунтування умов і фінансових параметрів розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва для різних моделей господарських структур [129, с.22], бо зараз формування ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах проходить за залишковим принципом, оскільки їх визначення проводиться щороку лише з урахуванням поточної маси прибутку, амортизації, виручки від ліквідації основних засобів, які є власними джерелами. Відтак як різниця між доходами й витратами, визначається потреба в залучених ресурсах, насамперед, кредитах. У зв'язку з цим заслуговує на увагу пропозиція, що навіть при обмеженні можливостей, доцільно на кожному сільськогосподарському підприємстві сформувати спеціальний фонд розвитку його матеріальної бази, одним із джерел поповнення якого мають бути відрахування до 7–10 % коштів від усіх грошових надходжень у процесі господарської діяльності [177, с.119-120].

В цілому такий підхід обґрунтований, за винятком того, що відсотки відрахувань не можуть бути стабільними, адже ефективність виробництва галузі значним чином залежить від природно-кліматичних умов, які зумовлюють відчутні коливання прибутку за ряд років, а тому й можливості щодо формування ресурсів відтворення теж мають доволі широку амплітуду, хоч потреба в них має стабільну тенденцію до зростання. Але все ж таки постійний дефіцит власних джерел ресурсів для здійснення розширеного відтворення на кожному сільськогосподарському підприємстві можна згладити за умови, що їх формування буде здійснюватись з дотриманням певного визначеного нормативу, враховуючи якомога тривалішу

перспективу. Мається на увазі те, що для забезпечення відтворення виробничих фондів на кожному сільськогосподарському підприємстві можна визначити оптимум ресурсів, який є достатнім, або вимагає мінімального залучення коштів для цієї мети зі сторони, і схематично він може бути зображений у вигляді прямої лінії з невеликим висхідним градусом, у той час, як джерела для формування ресурсів відтворення завжди виглядатимуть ламаною лінією внаслідок суттєвих коливань у динаміці (рис. 3.1).

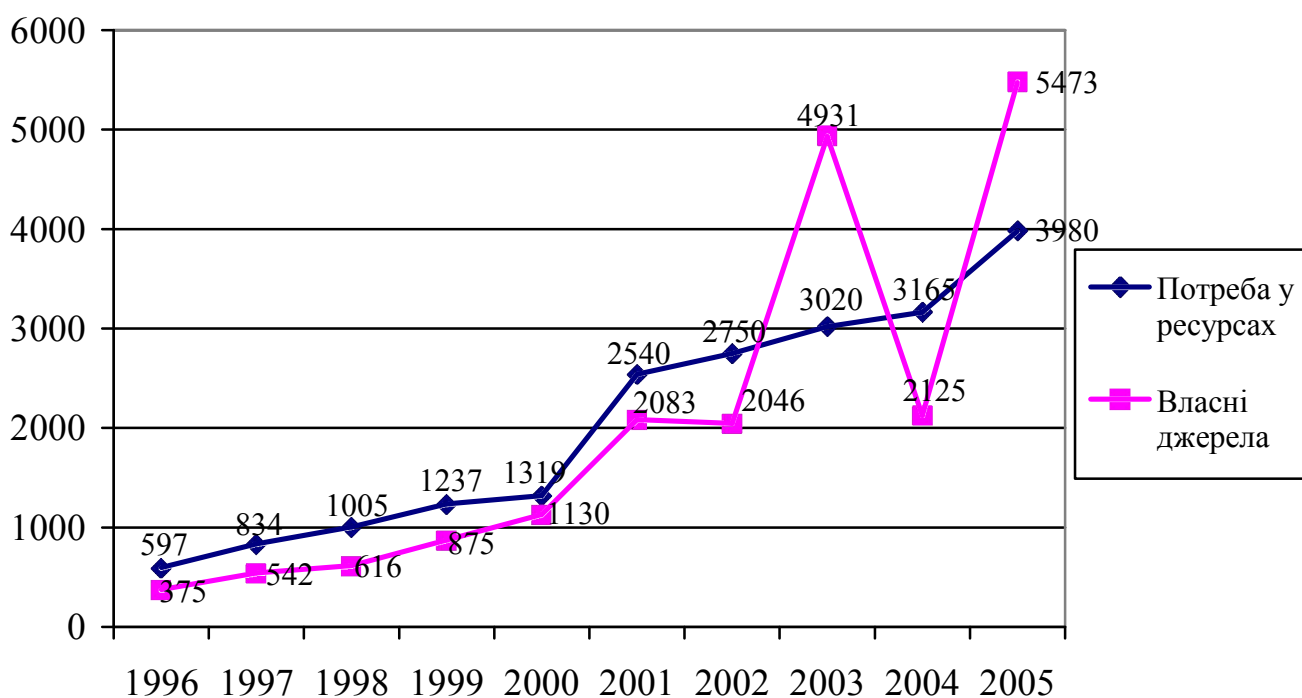

Рис. 3.1. Динаміка потреби у ресурсах та наявності власних джерел їх формування на ПОП „Іванівське” Теревовлянського району Тернопільської області, тис.грн.

Зокрема, навіть на цьому підприємстві, яке є одним із найпотужніших в Тернопільській області та стабільно прибуткове, динаміка власних джерел формування ресурсів відтворення була неадекватною визначеній потребі в них упродовж усіх років, за винятком 2003 року, коли кон'юнктура на ринку сільськогосподарської продукції була найбільш сприятливою і рентабельність виробництва під впливом цін, сформованих за законами попиту-пропозиції значно підвищилась, досягнувши 62 відсотків, у той час, як за 2001-2002 роки її рівень складав 33–42 відсотки. Тим то й прибуток – як головне джерело формування

власних ресурсів відтворення, в цьому році перевищив потребу в них, визначену за бізнес-планом, а з урахуванням амортизації загальна сума перевищення становила $(4931 - 3020) = 1911$ тис.грн. Однак вже у 2004 році співвідношення було негативним $(2125 - 3165) = -1040$ тис.грн. Проте в цілому за 2004-2005 роки співвідношення власних ресурсів та потреби в них було позитивним і перевищення складало $(7598 - 7145) = 453$ тис.грн. Таким чином, якби формування ресурсів відтворення на цьому підприємстві проводилось не за існуючим принципом, коли розподіл прибутку здійснюється щороку, а з урахуванням тривалішого періоду, це можна було б здійснювати більш раціонально, згладжуючи негативні наслідки таких коливань прибутку.

Тим більшою є амплітуда коливання джерел формування ресурсів відтворення на тих сільськогосподарських підприємствах, де залежність від природно-кліматичних умов зумовлює значну строкатість виробничих показників, на що накладається несприятлива кон'юнктура на ринку, яка посилює нееластичність маси прибутку щодо досягнутих обсягів реалізації зерна, цукрових буряків та інших видів продукції у динаміці за тривалий період.

Окрім того, слід враховувати ще одну специфічну особливість, на яку вказує М. Кондратьєв [75] – прояву довгих хвиль в економіці, причому понижувально-депресивна хвиля охоплює все народне господарство, але охоплює нерівномірно. Як правило, вона сильніше виражена в сільському господарстві, у всякому випадку в певній частині періоду після перелому. Зазначені особливості прояву понижувальної хвилі довгих циклів кон'юнктури в сільськогосподарському виробництві в повній мірі співпадають із тенденціями, властивими розвитку галузі в кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. в Україні, коли диспаритет цін (або, застосовуючи термінологію М. Кондратьєва, купівельна спроможність сільськогосподарських товарів) погіршився не на користь сільського господарства приблизно у шість разів, але у той же час стрімко розквітла банківська сфера та торгівля.

Тому оптимізація структури власних ресурсів простого і розширеного відтворення можлива за умови, що при цьому будуть повною мірою враховані циклічні коливання формування прибутку сільськогосподарських підприємств,

оскільки на основі вивчення їх закономірностей можна, звичайно, лише з певним рівнем наближення, визначати перспективні обсяги цього джерела.

Циклічні ж коливання динаміки урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин зумовлюють такі ж коливання обсягів виробництва валової й товарної продукції, що в свою чергу призводить до відповідних періодичних коливань показників: розміру прибутків, рівня платоспроможності, фінансової стійкості, темпів відтворення основних засобів [98, С.29, 30, 96, 156].

Цю циклічність у першу чергу можна продемонструвати динамікою обсягу виробленої валової продукції та його взаємозв'язком з фінансовими результатами сільськогосподарських підприємств, не зважаючи на те, що залежність між масою прибутку та обсягом валової продукції на сільськогосподарських підприємствах не прямолінійна, а кореляційна, бо при зменшенні виробництва зерна, цукрових буряків, молока, м'яса тощо такий взаємозв'язок опосередковувався певним зростанням реалізаційних цін під дією закону попиту-пропозиції внаслідок дефіциту цих видів продукції (рис. 3.2).

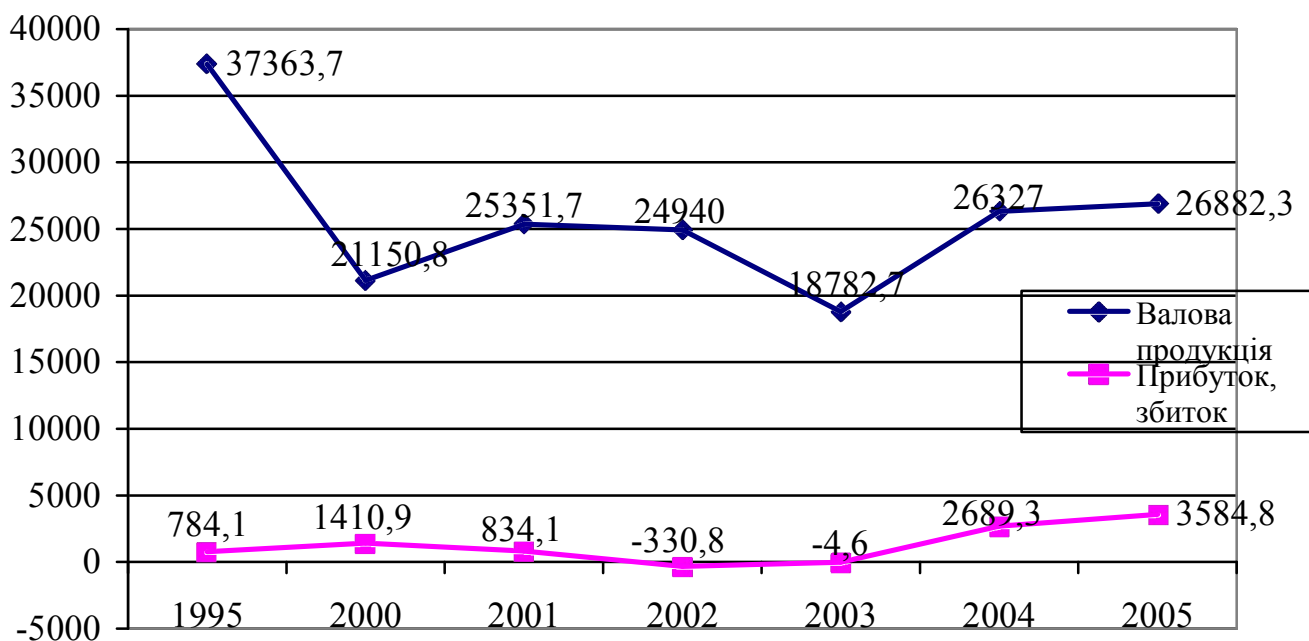

Рис. 3.2. Взаємозв'язок обсягу виробленої валової продукції та фінансових результатів на сільськогосподарських підприємствах України за 1995-2005 роки, млн.грн.

Однак він не був абсолютно знівельований і тому у 2002-2003 роках виробництво сільськогосподарської продукції було збитковим, причому не

дивлячись на те, що у 2003 році її загальний обсяг був набагато меншим, отже, ціни дещо вищими, ніж у попередні роки. Водночас у 2005 році прибуток сільськогосподарських підприємств був більшим від отриманого в середньому за 2000-2001 роки у 3,2 разу, хоч виробництво валової продукції зросло лише у 1,2 разу.

Таким чином, тактичні кроки щодо формування ресурсів відтворення за рахунок такого джерела як прибуток, повинні витікати із стратегічного підходу, який полягає в тому, що на споживання використовується мінімальна його сума за кожен рік (вона повинна бути оптимально можливою щодо забезпечення потреб фінансування об'єктивних витрат, пов'язаних із споживанням), не зважаючи на різке збільшення у сприятливий, а все перевищення цього мінімального рівня має спрямовуватись на формування ресурсів розширеного відтворення. Зокрема, якщо прийняти середню масу прибутку за 2000-2001 роки як зазначений мінімум, необхідний для споживання, то його перевищення у 2005 році $(3584,8 - 1122,5) = 2462,3$ млн.грн. цілком обґрунтовано, на нашу думку, можна було б спрямувати на формування ресурсів розширеного відтворення сільськогосподарських підприємств.

Тому на кожному сільськогосподарському підприємстві при формуванні ресурсів відтворення треба виходити не тільки з наявних джерел поточного року, а враховувати якомога довшу перспективу із застосуванням прогнозних розрахунків щодо можливостей для цього, адже формування ресурсів розширеного відтворення може бути оптимальним за умови, що відрахування від прибутку для цієї мети здійснюється за глобальним перспективним планом на якомога довший період, а не лише тільки за поточними балансами доходів і витрат, як це зараз практикується на більшості сільськогосподарських підприємств. Застосування глобального перспективного планування зумовлюється циклічністю сільськогосподарського виробництва, яка стосовно формування ресурсів розширеного відтворення проявляється як їх нестача відносно потреби – в несприятливі роки, та відносний надлишок в ті роки, коли сприятливі умови позначились на обсягах виробленої продукції, відтак – на прибутковості діяльності підприємств.

Тобто, розподіл отриманого прибутку повинен здійснюватись за формулою:

$$\text{ДРВ} = \text{Р} - \text{Сопт}, \text{ де} \quad (3.1)$$

ДРВ – джерело формування ресурсів розширеного відтворення;

Р – маса прибутку;

Сопт – оптимальна сума фінансування витрат споживання.

Такий підхід передбачає, що формування ресурсів відтворення здійснюється за максимальним наближенням до оптимальної потреби в них, яку визначено у бізнес-плані підприємства. Перспективний період, за який треба би було враховувати можливі абсолютні значення прибутку для визначення його частки, що буде спрямовуватись на формування ресурсів розширеного відтворення, на нашу думку, мав би складати 10-15 років, що дозволило би повніше врахувати потреби оновлення в першу чергу активної частини основних засобів. В результаті кожного року спрямування грошових потоків для фінансування відтворення повинно відбуватись не за стохастичним принципом прив'язування їх лише до фактичної маси джерел формування ресурсів поточного року, а за вирівняними значеннями такого прогнозного періоду (рис.3.3).

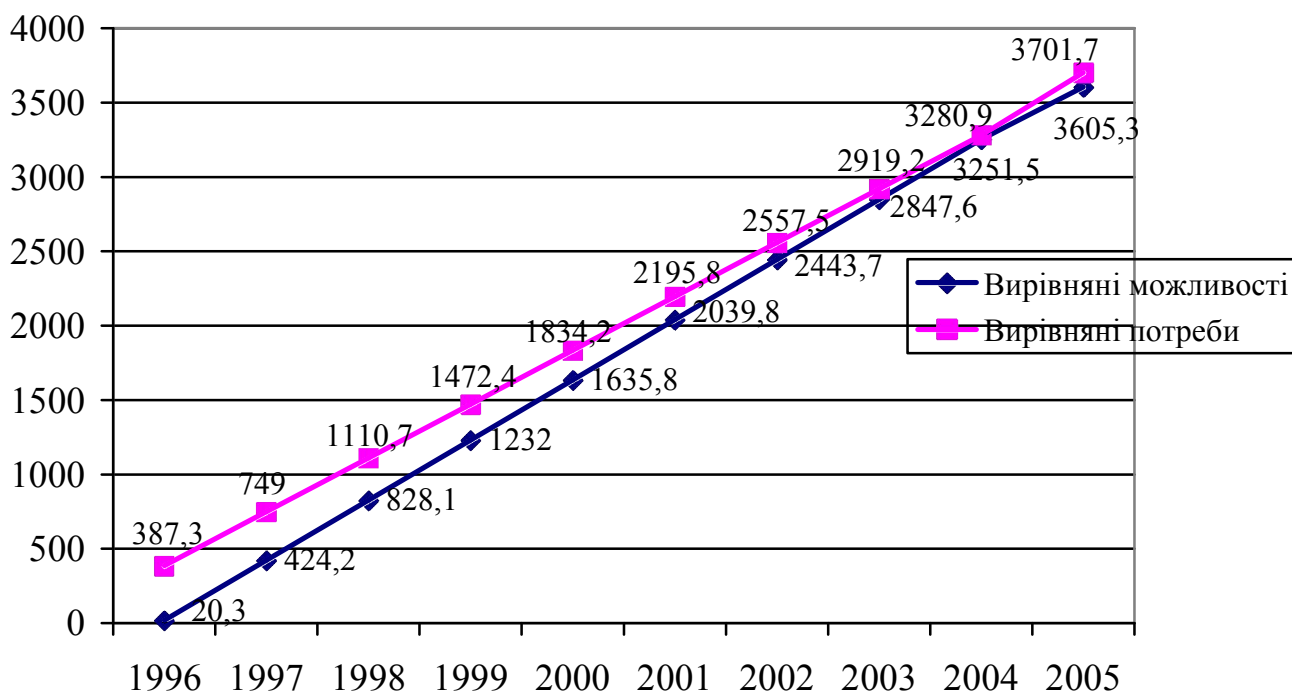

Рис.3.3. Вирівняні значення потреб і можливостей формування власних ресурсів відтворення у ПОП „Іванівське” Теревовлянського району Тернопільської області, тис.грн.

Виконані розрахунки за допомогою рівняння прямої (додаток Д) підтверджують, що на згаданому підприємстві можна забезпечити оптимальніше формування власних ресурсів відтворення, хоч у цілому їх маса все ж таки є недостатньою.

Отже, вирівняні значення показників засвідчують, що на ПОП „Іванівське” можна було уникнути надмірних коливань співвідношень між потребами і можливостями формування власних ресурсів у довготривалому періоді – упродовж 1996-2005 років, хоч загальне співвідношення тут все ж таки негативне, оскільки становить $(18328,3 - 20208,7) = - 1880,4$ тис.грн., а тому лише власними коштами забезпечити розширене відтворення навіть на цьому підприємстві неможливо і для цього необхідне використання інших джерел: кредитів банку чи бюджетних асигнувань.

Проте незалежно від того, яким є загальне співвідношення між потребами та можливостями конкретних сільськогосподарських підприємств за будь-який період, доцільно застосовувати запропонований метод формування власних ресурсів на кожному з них, бо нормативи відрахувань від прибутку на капіталовкладення дають підприємствам стабільну базу для перспективного планування розширеного відтворення [179, с.128].

Доцільно при цьому врахувати думку провідних вчених ННЦ „Інститут аграрної економіки”, що сільськогосподарським підприємствам треба не тільки надавати повну свободу в резервуванні ресурсів, а й стимулювати цей процес з боку держави [153, с.5], тому для таких, які здійснюють систематичні відрахування від прибутку для формування ресурсів відтворення, варто передбачити в директивному порядку пільги в оподаткуванні. Заслуговує на увагу також пропозиція щодо виокремлення коштів, сформованих за рахунок нерозподіленого прибутку, з кругообороту і зберігання їх на окремих депозитних рахунках з нарахуванням диференційованих процентів [179, с.127]. Правда, застосування такого підходу щодо формування ресурсів відтворення можливе за умови наявності на сільськогосподарському підприємстві упродовж певного періоду вільних коштів для цієї мети.

Водночас у такому випадку з урахуванням сучасних реалій на фінансовому ринку необхідно виробити механізм збереження коштів, призначених для забезпечення відтворення виробничих фондів, оскільки змішування їх із використовуваними для поточних потреб, не сприяє накопиченню для оплати одноразових витрат у значних обсягах. Бо, не дивлячись на те, що однією з головних функцій грошей є забезпечення нагромадження (поряд з іншими їх функціями: міра вартості, засіб платежу), у сучасних умовах без застосування протиінфляційних заходів може статись так, що нагромаджені кошти підприємства втратять значну частину вартості і замість оздоровлення фінансового стану відбудеться його погіршення, а процес відтворення знову загальмується через відсутність дійового механізму збереження реальної вартості коштів, які нагромадило сільськогосподарське підприємство.

Окремі дослідники, посилаючись на зарубіжний досвід, пропонують застосовувати для цього депозитні рахунки [40, с.10]. Однак вітчизняна практика поки що не дозволяє використати такі можливості накопичення коштів для забезпечення відтворення внаслідок можливих інфляційних втрат, не дивлячись на привабливі дисконтні ставки, бо за тривалий період вартість коштів, вкладених на рахунки в банках, у співвідношенні з матеріальними чинниками відтворення, насамперед, технічними засобами виробництва, знижується. Тому виходом із цієї ситуації в наших умовах, як зазначає академік УААН П. Саблук, може бути створення за рахунок усіх джерел фінансування сучасних корпоративних і великих промислово-фінансових об'єднань для концентрації капіталу їхніх структур [130, С.10]. Структура цих об'єднань може бути такою (рис.3.4).

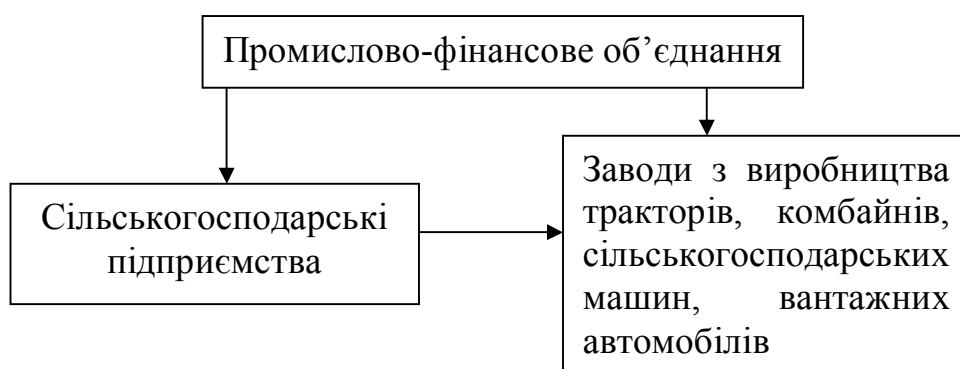

Рис. 3.4. Пропонована структура промислово-фінансового об'єднання

Створення таких об'єднань за схемою: сільськогосподарські підприємства + заводи з виробництва техніки (тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів) та акумулювання вільних коштів перших на банківських рахунках других на добровільних засадах реально за умови дотримання паритетності взаємовідносин учасників і застосуванні таких самих умов депонування коштів, як і в банках. Це дозволить одночасно вирішувати двояку мету: поступове нагромадження коштів окремими сільськогосподарськими підприємствами для здійснення їх разових витрат у значних обсягах для придбання вартісних основних засобів – з одного боку, та формування ресурсів підприємств сільськогосподарського машинобудування – з іншого, бо кризова ситуація негативно позначилась також на розвитку вітчизняної сільськогосподарської машинобудівної промисловості, спричинивши значне скорочення випуску тракторів, сільськогосподарських машин і знарядь. Якщо в 1990 році на заводах України було вироблено 60 тис.тракторів та самохідних шасі, 89,2 тис.тракторних плугів, 35,8 тис.тракторних сівалок, 8,6 тис.бурякозбиральних машин, то в 2004 році їх виробництво становило відповідно 3,8; 3,4; 9,4; і 0,2 тис.штук [60, с.3].

Такий механізм накопичення коштів сільськогосподарських підприємств дозволяє обійтись без посередників при розрахунках, а тому вигідніший, ніж використання депонентських рахунків у банках. Якщо його об'єднати з існуючим порядком бюджетного фінансування придбання складної сільськогосподарської техніки, виробленої вітчизняною промисловістю, то переваги його застосування незаперечні. Адже для того, аби скористатись бюджетною компенсацією у розмірі 70 відсотків вартості придбаних тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів сільськогосподарським підприємствам все ж таки спочатку треба перерахувати машинобудівному заводу 30 відсотків їхньої вартості, що для більшості з них, без нагромадження відповідних коштів упродовж декількох років, нереальне. Тому, незважаючи на наявні можливості отримання такої бюджетної компенсації для будь-якого сільськогосподарського підприємства, в Тернопільській області такі випадки

зараз поодинокі, приміром у 2005 році їх було всього 11, а сума компенсації склала 470,2 тис.грн. (додаток Е).

Незначна кількість сільськогосподарських підприємств (всього 3 відсотки від їх загальної кількості в Тернопільській області), які змогли скористатись бюджетною компенсацією, окрім зазначеної вище причини, пояснюється ще й тим, що обсяг бюджетних асигнувань загалом поки що теж надто мізерний: в середньому за 2002-2005 роки становив усього 75 млн.грн. [37, с.46] при тому, що ємкість ринку технічних засобів для забезпечення технологічної потреби аграрного виробництва на найближчі десять років обчислюється на рівні 200-250 млрд.грн. [130, с.10].

Не вирішує цієї проблеми й те, що законодавством передбачено для сільськогосподарських підприємств часткову компенсацію довгострокових кредитів на придбання основних засобів сільськогосподарського призначення, в тому числі сільськогосподарської та зрошувальної техніки – 14% річних у національній валюті, 9% – в іноземній; будівництва і реконструкції виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення та систем зрошення, придбання обладнання для переробки сільськогосподарської продукції і здійснення платежів фінансового лізингу – 12% у національній валюті, 8% – в іноземній [138, с.153].

Звичайно, що навіть при створенні промислово-фінансових об'єднань певні втрати купівельної вартості коштів, які нагромаджуватимуться сільськогосподарськими підприємствами, все одно відбуватимуться внаслідок дії інфляційних чинників. Однак у цілому це може бути знівельоване внаслідок того, що промислові підприємства отримають у цьому випадку додаткове джерело коштів для виробництва сільськогосподарської техніки на вигідніших умовах, ніж кредити банків, а тому зможуть дещо знизити її вартість. Якщо поєднати це із передбаченим у Законі України „Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу” щорічним виділенням у бюджеті одного відсотка коштів від суми загальних видатків, то це може стати вагомим чинником прискорення розширеного відтворення на сільськогосподарських підприємствах. До того ж можна здійснити інші заходи щодо забезпечення еквівалентності взаємовідносин учасників таких промислово-фінансових об'єднань, приміром,

застосування для сільськогосподарських підприємств-учасників фіксованих цін на трактори, комбайни, вантажні автомобілі.

При цьому варто згадати досвід створення в окремих регіонах фінансово-розрахункових центрів, які забезпечували організацію безготівкових розрахунків між сільськогосподарськими і переробними підприємствами відповідних агрокомбінатів. Приміром, у Тернопільському районі такий ФРЦ обслуговував 26 сільськогосподарських підприємств, молокозавод та м'ясокомбінат. Хоч ця ідея не дістала в той час (кінець вісімдесятих років минулого століття) належного розвитку через ряд об'єктивних причин, пов'язаних із загальноекономічною ситуацією в країні, насамперед галопуючою інфляцією, певний позитивний результат їх функціонування, який полягав в тому, що об'єднання коштів учасників дозволяло ефективніше здійснювати взаєморозрахунки, насамперед із постачальниками, все ж таки заслуговує на увагу при створенні промислово-фінансових об'єднань.

Необхідно підкреслити, що джерелом ресурсів розширеного відтворення є не вся маса отриманого прибутку, оскільки його певний мінімум є необхідним для фінансування споживання, тобто використовується на сільськогосподарському підприємстві для преміювання працівників, виплати дивідендів акціонерам, покриття платежів у бюджет за податком на прибуток, списання непродуктивних втрат. Лише при перевищенні цього мінімуму виникає джерело формування ресурсів розширеного відтворення. Тому важливим є обґрунтування стратегії і тактики формування ресурсів при розподілі прибутку, причому не щороку за рівнянням „маса прибутку = використані ресурси”, а резервування останніх з урахуванням коливань прибутку у сприятливі і несприятливі роки.

На збалансованість формування ресурсів простого відтворення впливає також частина виручки від реалізації основних засобів, оскільки за існуючою методикою відображення таких операцій їх залишкова вартість відноситься на зменшення отриманого доходу. Таким чином, джерело формування ресурсів простого відтворення в цьому випадку виникає лише за умови перевищення отриманої виручки (доходу) від реалізації основних засобів над їх залишковою вартістю. Якщо ж недоамортизована вартість реалізованих основних засобів перевищує отриману

виручку виходить, що такого джерела не існує, у той час, коли на рахунок підприємства зараховуються значні суми коштів. Навіть у тому випадку, коли фінансовий результат від реалізації основних засобів, які були в експлуатації позитивний, сума коштів, отриманих від покупців, завжди його перевищує. Це відбувається тому, що об'єкти основних засобів обліковуються за первісною вартістю, частина якої списується за рахунок нарахованого зносу за період їх експлуатації, а реалізуються вони за сучасними ринковими цінами з податком на додану вартість, який потім необхідно перерахувати до бюджету. Таким чином, як прибуток від реалізації основних засобів – джерело формування ресурсів простого відтворення, так і адекватна йому сума коштів зменшується через вилучення отриманого у виручці за реалізовані основні засоби податку на додану вартість. Зважаючи на значимість таких сум, доцільно розповсюдити на операції з реалізації основних засобів пільговий порядок оподаткування податком на додану вартість, який встановлений для реалізації продукції рослинництва, тобто залишати його суми в розпорядженні сільськогосподарських підприємств.

Водночас існуючий порядок відображення прибутку від реалізації основних засобів викривлює загальну суму фінансових результатів сільськогосподарських підприємств, отже й збалансованість формування ресурсів відтворення через те, що нарахована амортизація відображається упродовж декількох років експлуатації об'єктів, а списання їх первісної вартості здійснюється двома частинами: за рахунок зносу – амортизована вартість, та виручки (доходу) – залишкова вартість. Приміром, якщо сільськогосподарське підприємство вирішить реалізувати комбайн „Славутич”, то можливі такі варіанти (табл.3.1).

Отже у кожному окремому випадку відхилення реальної маси прибутку буде іншим: у даному прикладі воно становить від 3 (4474,2 тис.грн./ 4324,0 тис.грн. · 100) до 10,8% (4792,4 тис.грн./ 4324,0 тис.грн. · 100), залежно від того, наскільки амортизований комбайн, а тому на це треба зважати при аналізі формування ресурсів відтворення, оскільки цей умовний приклад показує тісний взаємозв'язок загального фінансового результату підприємства від прибутку, обчисленого за реалізованим об'єктом основних засобів. Найвищим фінансовий результат

підприємства – 4792,4 тис.грн. є за умови, що об'єкт амортизований майже повністю, хоч зрозуміло: позаяк на підприємство в кожному випадку надходила однакова виручка, то й реальна сума джерел ресурсів не може змінюватись, а зазначене викривлення відбувається внаслідок того, що амортизація нараховується поступово, в минулих звітних періодах, у той час як списання об'єкта проводиться в поточному році.

Таблиця 3.1

Вплив амортизації при реалізації зернозбирального комбайна „Славутич” КЗС-9,1 на формування фінансових результатів
(тис.грн.)

Варіанти	Первісна вартість	Залишко-ва вартість	Виручка від ліквідації	Прибуток за об'єктом	Загальний фінансовий результат	
					за „Звітом про фінансові результати” ф.№2	скоригований на суму амортизації
I – термін експлуатації 2 роки	520,5	370,3	407,0	36,7	4324,0	4474,2
II – термін експлуатації 5 років	520,5	130,2	143,2	13,0	4324,0	4714,3
III – термін експлуатації 6 років	520,5	52,1	57,3	5,2	4324,0	4792,4

Джерело: розрахунки автора.

При оптимізації джерел формування ресурсів відтворення логічно виглядає, що при незмінних нормах нарахування амортизації вона повинна бути однаковою упродовж всього періоду експлуатації основних засобів, або мати тенденцію до збільшення за умови зростання фондозабезпеченості сільськогосподарських підприємств. Такий однозначний висновок міг би бути об'єктивним лише тоді, коли на сільськогосподарському підприємстві використовуються не повністю амортизовані основні засоби. Насправді ж сучасна ситуація в галузі така, що значна частина основних засобів відслужила нормативний термін експлуатації, у зв'язку з чим амортизація на такі об'єкти не нараховується і тому динаміка цього джерела

формування ресурсів відтворення має тенденцію до скорочення. Зокрема, упродовж 1990-2005 років питома частка амортизації у витратах виробництва сільськогосподарських підприємств України зменшилась у 2 рази – з 9,8 до 4,9%, що в перерахунку на сумарні витрати виробництва 2005 року означає втрату одного мільярда гривень $[20412642,7 \text{ тис.грн.} \cdot (9,8 - 4,9) : 100]$ цього джерела формування ресурсів простого відтворення. Аналогічно зменшилась маса такого джерела формування ресурсів простого відтворення на сільськогосподарських підприємствах досліджуваних областей (рис.3.5).

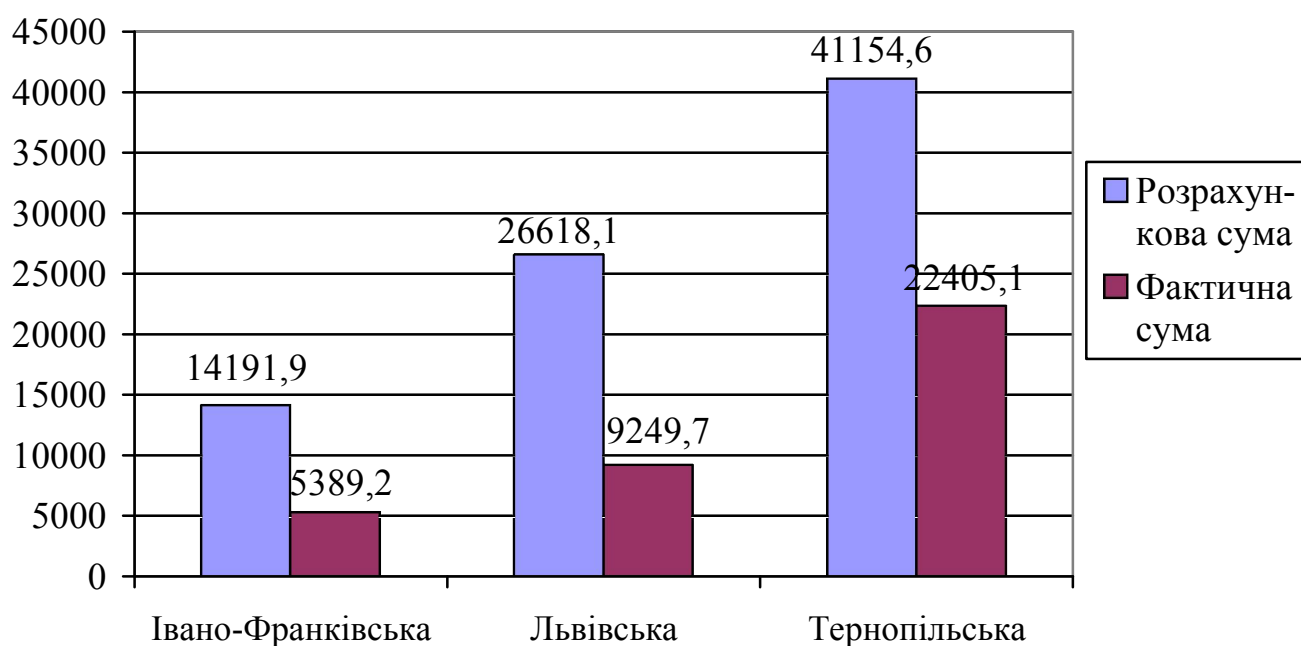

Рис.3.5. Порівняння фактичних і розрахункових сум амортизації

Зокрема, лише у 2005 році втрати амортизації внаслідок зменшення її питомої частки проти рівня 1990 року становили на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області – $(14191,9 - 5389,2) = 8802,7$ тис.грн., Львівської – $(26618,1 - 9249,7) = 17368,4$ тис. грн., Тернопільської – $(41154,6 - 22405,1) = 18749,5$ тис.грн.

Звичайно, що це не означає такої ж втрати власних джерел ресурсів, зважаючи на взаємно протилежну залежність між амортизацією та прибутком, адже за сучасних економічних умов збільшення першої означає автоматичне зменшення другого, оскільки акумульована в основних засобах вартість переноситься на

собівартість виробленої продукції і визначає рівень її рентабельності. Тобто, діаметральна протилежність впливу амортизації на формування прибутку зумовлює те, що в сучасних умовах його сума завищена майже на всіх сільськогосподарських підприємствах, бо більшість об'єктів основних засобів тут повністю зношені і нарахування амортизації за ними не проводиться. Це зумовлює зменшення витрат виробництва, яке є ілюзорним, хоч базується на точних даних бухгалтерського обліку. Але в цілому це викривлює витрати виробництва, відтак собівартість сільськогосподарської продукції і не дозволяє запровадити об'єктивну фінансово-економічну політику держави щодо ціноутворення.

Бо за існуючого рівня цих показників рентабельність галузі у сприятливі роки на багатьох підприємствах виглядає не такою вже і низькою. Тому включення у витрати виробництва амортизації у відповідності з потребою формування такого джерела ресурсів простого відтворення сприятиме вирівнюванню паритетності взаємовідносин на користь сільськогосподарських підприємств, зважаючи на те, що за класифікацією видатного вченого А. Маршалла, чинники відтворення основних засобів поділяються на ендогенні – тобто такі, на які підприємство може впливати (ендогенний – викликаний причинами внутрішнього походження) та екзогенні – підприємство на них не може вплинути (екзогенний – зумовлений зовнішніми причинами) [88, с.17]. Забезпечення ж збалансованості формування ресурсів відтворення означає, що амортизація має співвідноситись з прибутком, оскільки завищені норми її нарахування можуть зумовити збитковість підприємства, а це неприйнятне з погляду менеджерів сільськогосподарського виробництва. Інша крайність – занижені норми амортизації, створюючи приємні ілюзії для виробничників, неприйнятні для фінансистів, оскільки при цьому викривлюються пропорції джерел формування ресурсів простого і розширеного відтворення.

Проте слід підкреслити, що за сучасних умов саме методика нарахування амортизації від залишкової вартості основних засобів зумовлює дисбаланс формування ресурсів простого відтворення, бо вона забезпечує відтворення зношених об'єктів лише на 15-20 %. Мізерні суми такого джерела формування ресурсів простого відтворення зумовлені тим, що в угоду фіскальній політиці в

Україні її нараховують від залишкової вартості тих чи інших об'єктів, визначеної на основі їх колишньої первісної і за податковим методом нарахування амортизації в умовах надзвичайно високого зносу основних засобів її сума не дорівнює сучасній вартості аналогічних об'єктів, які підприємство змушене відтворювати зараз. Тому для простого відтворення об'єктів використовується прибуток чи інші джерела, чим викривлюється їх співвідносність з грошовими потоками, а тому забезпечити оптимальну збалансованість ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах не вдається.

У зв'язку з цим з урахуванням сучасних реалій заслуговують на увагу альтернативні методи нарахування амортизації, запропоновані вітчизняними вченими, або такі, що застосовуються в інших країнах, хоч вони не передбачені вітчизняними нормативними документами. Мова йде про визначення амортизації за нормативами на одиницю посівної площі за технологічними картами, незалежно від ступеня зносу основних засобів [97, с.24].

Саме останній метод доцільно, на наш погляд, застосовувати зараз на сільськогосподарських підприємствах, враховуючи, що внаслідок інфляційних процесів, нееквівалентності взаємовідносин, а також низької ефективності виробництва, на більшості з них виникла парадоксальна ситуація: при майже повному зносі основних засобів, тут немає в наявності амортизаційного фонду, оскільки кошти, в яких він уособлювався як джерело формування ресурсів простого відтворення, були вилучені з їхнього обороту.

Застосування ж зазначеного методу нарахування амортизації дозволить сформувати таке джерело власних ресурсів простого відтворення на оптимальному рівні, який достатній для забезпечення підтримання експлуатаційних властивостей виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств у відповідності з визначеними потребами.

3.2. Забезпечення збалансованості власних і залучених ресурсів розширеного відтворення

Досягнення високої ефективності виробництва у сільському господарстві залежить від комплексу чинників, головними з яких є земля, праця, виробничі фонди. Причому в сучасних умовах неможливий екстенсивний шлях зростання виробництва, який полягає у збільшенні обсягу інвестицій при збереженні існуючого рівня технології, зростання кількості зайнятих робітників, збільшення обсягів споживання сировини, матеріалів і палива та додаткового введення в оборот землі, хоч подекуди саме так можна ще тривалий період здійснювати розширене відтворення. Але, зважаючи на екологію, цей шлях обмежений. Тому реально розширене відтворення можливе за умови інтенсифікації, яка теж супроводжується збільшенням залучення ресурсів, але на якісно іншій основі.

До інтенсивних факторів належать: прискорення науково-технічного прогресу (впровадження нової техніки і технології шляхом оновлення основних фондів); підвищення кваліфікації робітників; поліпшення використання основних і оборотних засобів; підвищення ефективності виробництва за рахунок кращої його організації, адже треба зважати на те, що в умовах інтенсивного зростання виробничого потенціалу праця буде продуктивнішою, якщо використовуватиметься сучасніше устаткування і найновіші матеріали. В умовах екстенсивного зростання зміна співвідношення між його факторами відбувається порівняно рівномірно і досягнення максимуму виробництва продукції залежить переважно від стану економічних ресурсів, поєднання затрат або взаємозамінності праці та капіталу і лише певною мірою – від технічного прогресу [36, с.34-36]. Тому виникає потреба забезпечення як достатньої маси ресурсів, так і їх збалансованості, бо, як підкреслює академік УААН М. Дем'яненко, через ігнорування принципу збалансованості вони втратили зв'язок з реальним виробництвом та його ефективністю, внаслідок чого перестали виконувати регулюючу роль у господарській діяльності [1, с.241].

Домінантність забезпечення збалансованості власних ресурсів простого і розширеного відтворення витікає з макроекономічних пропорцій, визначених

класичною економічною теорією, за якою сукупний суспільний продукт має двоякий поділ: за натуральною формою і за вартістю. Саме останнє зумовлює необхідність збалансованості ресурсів відтворення, оскільки за вартістю весь сукупний суспільний продукт, як і продукт окремого підприємства, ділиться на три частини – постійний капітал (c), змінний капітал (v) і додаткову вартість (m). За натуральною формою він складається з двох частин – засобів виробництва (створюються в I підрозділі) і предметів споживання (виробляються в II підрозділі). Два підрозділи (I та II) відрізняються перш за все за характером споживання їх продуктів: продукція I підрозділу служить для виробників, а продукція II – для особистого споживання [87, с.394-596].

В процесі реалізації одна частина продукції реалізується в рамках свого підрозділу, а друга – шляхом обміну між ними. Причому, головною умовою реалізації суспільного продукту при простому відтворенні є $I(v + m) = IIc$, тобто рівність суми змінного капіталу і додаткової вартості I підрозділу сумі спожитого постійного капіталу II підрозділу; $I T = Ic + IIc$, тобто рівність вартості річного продукту I підрозділу сумі постійного капіталу обох підрозділів; $II T = I(v + m) + II(v + m)$, тобто рівність вартості річного продукту II підрозділу сумі доходів працівників обох підрозділів. Отже, для нормального ходу відтворення необхідна пропорційність між обома підрозділами та між різними галузями виробництва всередині кожного підрозділу. Обмін товарами між підрозділами і всередині них здійснюється при допомозі грошей і при цьому закономірності розширеного відтворення відбувається за такими схемами:

$$1\text{-й рік: } \left. \begin{array}{l} I. 4000c + 1000v + 1000m = 6000 \\ II. 1500c + 750v + 750m = 3000 \end{array} \right\} 9000$$

Вихідні величини схеми розширеного відтворення відрізняються від схеми простого відтворення тим, що $I T > Ic + IIc$, разом з тим $I(v+m) > IIc$. Це є необхідною передумовою розширеного відтворення, оскільки воно можливе лише тоді, коли вартість засобів виробництва за рік буде достатньою не тільки для заміщення витрат засобів виробництва, але й для розширеного виробництва. Зокрема, при $c : v = 4 : 1$ пропорції обміну за другий рік будуть такими:

$$\left. \begin{array}{l} I. 4400 c + 1100 v + 1100 m = 6600 \\ II. 1600 c + 800 v + 800 m = 3200 \end{array} \right\} 9800$$

Тобто, за умови збереження вказаної органічної будови капіталу у I підрозділі реалізується 4400 одиниць продукту, а 1600 одиниць мусить реалізовуватись у II підрозділі [87, с.394-596]. Аналогічними будуть схеми і в наступні роки за умови, що половина додаткової вартості капіталізується у I підрозділі – 500 одиниць, а половина споживається особисто підприємцем.

Проте досягнення класичних пропорцій відтворення стримується через відсутність необхідної маси ресурсів. Адже, як зазначає академік УААН П. Саблук, лише для підтримання цін на сільськогосподарську продукцію необхідно 15 млрд.грн. і стільки ж – для придбання машин і обладнання щорічно, у той час, як у розвиток галузі вкладається 8 млрд.грн., а витрати на придбання технічних засобів становлять не більше 2 млрд.грн. [130, с.7, 9]. За відсутності ж доступу для більшості сільськогосподарських підприємств до фінансово-кредитних ресурсів навантаження на власні ресурси товаровиробників зростає, внаслідок чого виникає дефіцит оборотних коштів, погіршується їх фінансовий стан [153, с. 150].

Отож одним із головних шляхів забезпечення оптимальної збалансованості ресурсів та потреб розширеного відтворення на сільськогосподарських підприємствах у сучасних умовах є кредитування, бо навіть на тих, де баланс надходжень і витрат коштів у цілому за рік позитивний, як підкреслює П. Стецюк, виникає негативне сальдо між притоками і відтоками грошових коштів в окремі періоди. Тому в більшості сільськогосподарських підприємств відсутні достатні обсяги власних ресурсів, які б забезпечували покриття касового дефіциту грошових коштів у пікові періоди виробництва продукції [145, с.112]. Тим більшою є потреба в кредитуванні для решти сільськогосподарських підприємств, зважаючи на відсутність можливостей на більшості з них сформувати власні ресурси для забезпечення хоч би простого відтворення.

При цьому, зважаючи на високу вартість кредитів, одним із важливіших завдань є обґрунтування мінімальних потреб в них, виходячи із визначених на підприємстві пропорцій розширеного відтворення з урахуванням наявності власних

ресурсів. У принципі загальна сума кредитів, зважаючи на те, що надаються вони на зворотній основі, не може перевищувати маси власних ресурсів відтворення кожного окремого підприємства. Водночас, враховуючи, що в сучасних умовах сільськогосподарським підприємствам надається фінансова підтримка з бюджету, сума кредитів має зменшуватись на такі асигнування, оскільки як перші, так і другі покривають нестачу власних ресурсів відтворення. Тому схематично модель збалансованості ресурсів відтворення можна зобразити так (рис. 3.6).

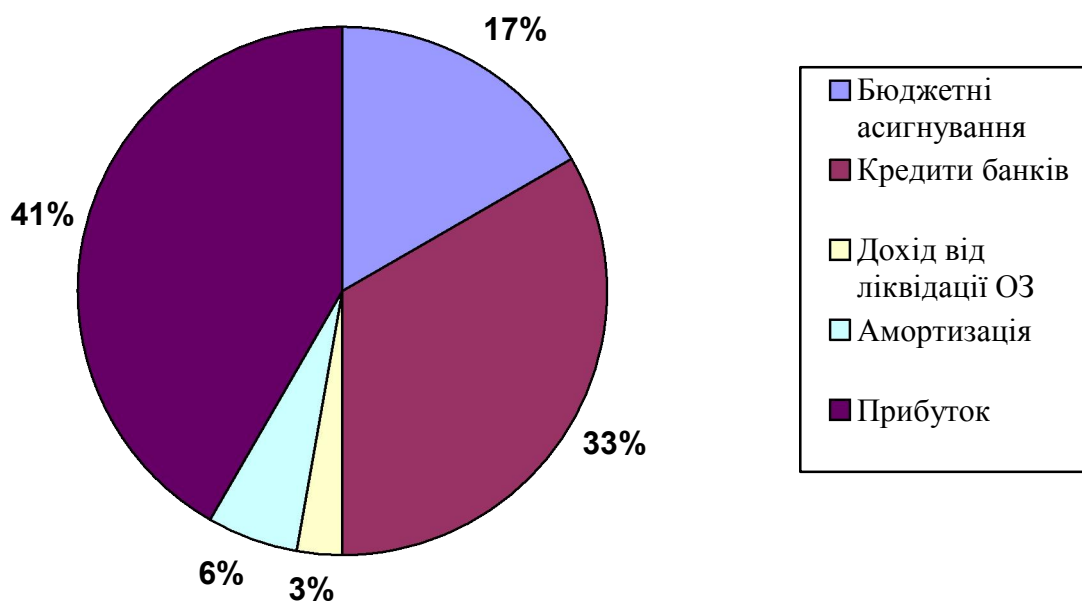

Рис.3.6. Модель збалансованості ресурсів відтворення

Таким чином, можна вважати, що збалансованими ресурси відтворення є у випадках, коли сума власних джерел – прибутку, амортизації, виручки від ліквідації основних засобів дорівнює бюджетним асигнуванням та кредитам банку. Однак це не означає, що такий принцип повинен застосовуватись щороку, бо власне необхідність кредитування виникає у зв'язку з розглянутою у § 3.1 циклічністю ефективності сільськогосподарського виробництва, яка спричинює коливання прибутку підприємств у тривалому періоді. Тому при складанні „Балансу надходжень і витрат коштів” бізнес-плану в окремі поточні роки можливе відхилення від такої рівності, однак воно не може бути довготривалим і в цілому за певний період (5-10 років) має забезпечуватись дотримання цього принципу збалансованості ресурсів відтворення, незалежно від того, що на конкретних

підприємствах числові значення показників будуть різноваріантними, адже вони корелюють з обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, її собівартістю, наявністю і ступенем зносу основних засобів тощо.

Разом з тим, поряд із забезпеченням збалансованості ресурсів відтворення на довготривалу перспективу, це необхідне також в кожному поточному періоді, не зважаючи на пропорції співвідношень між власними і залученими коштами, що зумовлює необхідність розробки, поряд із бізнес-планом, детальніших платіжних календарів, які на думку Г. Кірейцева повинні складатись на короткі періоди: п'ятиденку, декаду, 15-ть днів, місяць і враховувати як наявні суми коштів на рахунках підприємства, дебіторську заборгованість та надходження коштів від покупців за графіком відвантаження їм продукції, так і зобов'язання перед постачальниками, бюджетом і позабюджетними фондами [154, с.230]. Саме на основі таких календарів є можливість визначити мінімальну суму кредитів банку, яка забезпечує оптимальну збалансованість власних і залучених ресурсів розширеного відтворення. Такі платіжні календарі, які по суті є фінансовими бюджетами на визначений період, дозволяють мати оперативну інформацію про наявність та напрями використання ресурсів відтворення, а тому, не дивлячись на трудомісткість їх складання, вони повинні застосовуватись на кожному сільськогосподарському підприємстві як доповнення до таблиці бізнес-плану „Баланс надходжень і витрат коштів”, де наводяться узагальнені показники, оскільки кошторисна система збалансованості ресурсів можлива за умови, що вона є складовою загального фінансового плану на поточний рік та глобального – на якомога довшу перспективу.

Водночас варто мати на увазі, що існуюча форма згаданої таблиці не відображає всіх можливостей сільськогосподарського підприємства щодо забезпечення його потреби у ресурсах відтворення, бо в ній не розмежовано джерела надходження і витрати грошових коштів за сферами діяльності підприємства, а також не враховуються такі швидколіквідні активи як готова продукція (додаток Є).

Не заперечуючи, що головним власним джерелом формування ресурсів відтворення є прибуток та амортизація, зазначимо, що їх маса у сільському

господарстві не завжди матеріалізується в останніх. Це є і було головною причиною іммобілізації коштів у випадках, коли не вся товарна продукція, вироблена у поточному році, в ньому ж і реалізується, бо навіть при її збитковості перехідні залишки товарної продукції містять частину амортизації, яка як джерело формування ресурсів простого відтворення вже відображена, але адекватна їй маса грошових потоків на сільськогосподарське підприємство в цьому ж періоді не надійшла.

Водночас за існуючою формою таблиці бізнес-плану (додаток Є) неможливо застосувати загальнобалансовий метод порівняння доходів і витрат стосовно ресурсів простого і розширеного відтворення, зважаючи на її неповноту. У той же час раніше в річному звіті сільськогосподарського підприємства використовувалась досконаліша форма 22-сг „Рух коштів фонду на капітальні вкладення і капітальний ремонт”, де наводився баланс джерел і витрат цього фонду, яка дозволяла збалансовано відображати як потреби у ресурсах відтворення, так і їх забезпечення за всіма складовими. Зокрема, як джерела тут відображалась амортизація, відрахування від прибутку, виручка від ліквідації основних засобів, вартість худоби основного стада, вибракунної для продажу та відгодівлі, страхові відшкодування за загиблих тварин основного стада, кредити банку, кредиторська заборгованість господарства за капіталовкладеннями. Витрати відображались в розрізі будівництва приміщень і споруд, закладки й вирощування багаторічних насаджень, формування основного стада, придбання основних засобів, капітальний ремонт основних засобів тощо. Це давало можливість визначати недонесені кошти, призначені на капітальні вкладення, або їх перевитрату. За теперішніми ж формами фінансової звітності іммобілізація коштів не відображається, що не дозволяє здійснювати контроль за збалансованістю ресурсів відтворення.

Звичайно, зважаючи на відмінність тодішніх економічних умов, розробка бюджетів повинна базуватись не на копіюванні колишньої практики, а на її творчому використанні у поєднанні з сучасними реаліями, тому зараз необхідно враховувати також швидколіквідні активи. Окрім того будь-який бюджет, в тому числі й за формою п'ятиденного платіжного календаря, має бути конкретизований

за датами, бо мінливість грошових потоків настільки динамічна, що кожного дня можуть виникати як надлишки коштів, так і їх дефіцит. Останній за своїми негативними наслідками інколи надто відчутний навіть у межах п'ятиденного періоду, особливо коли мова йде про розрахунки з бюджетом, бо при запізненні оплати податкових зобов'язань навіть на один день до підприємства застосовуються суворі санкції.

Приміром, сільськогосподарські підприємства, поряд із пільговим оподаткуванням податком на додану вартість за власною продукцією та продуктами її переробки (його сума залишається в розпорядженні підприємства), зобов'язані сплачувати до 20 числа наступного за звітним місяця заборгованість за таким податком, визначеним у загальній декларації, де відображається його нарахування у зв'язку з продажем раніше придбаних матеріалів. Але навіть за умови, що сільськогосподарське підприємство має на рахунку в банку певну суму коштів, їх не можна використати для погашення таких податкових зобов'язань, оскільки стосовно пільгових сум податку на додану вартість існують обмеження щодо їх цільового використання лише на придбання матеріально-технічних ресурсів виробничого призначення чи на розвиток тваринництва – за сумами дотацій, отриманих від переробних підприємств у зв'язку з продажем їм молока або живої маси тварин із застосуванням нульової ставки ПДВ. Бо інакше сума нецільового використання таких коштів стягується у бюджет у безспірному порядку.

Отже, враховуючи, що затримка розрахунків із постачальниками чи підрядниками на нетривалий період не тягне за собою таких фінансових санкцій, для уникнення штрафів податкової інспекції доцільно допустити деяке зволікання з оплатою за отримані від них матеріали (роботи, послуги), сплативши в першу чергу платежі у бюджет. Однак маневрування наявними коштами можливе за умови, що на сільськогосподарському підприємстві, поряд із фінансовим бюджетуванням на п'ятиденку, декаду, 15-ть днів, місяць, буде використовуватись податковий календар, у якому вказані конкретні дати сплати податку на додану вартість, фіксованого сільськогосподарського податку, внесків до пенсійного фонду, фондів соціального страхування та необхідні для цього суми коштів. При цьому зрозуміло,

що навіть при використанні податкового календаря забезпечити всі платежі сільськогосподарського підприємства за рахунок власних коштів шляхом маневрування неможливо, однак він допоможе зорієнтуватись щодо тимчасової потреби у кредитах банку, оскільки поєднуюватиметься зі складеними бюджетами на визначені відповідні періоди.

Проте й за умови бюджетування доходів і витрат та застосування податкових календарів використання кредитів для покриття тимчасового дефіциту коштів можливе, якщо механізм кредитування сільськогосподарських підприємств буде суттєво удосконалений, оскільки зараз він не враховує низки специфічних рис аграрного сектора економіки, серед яких В. Алексійчук виділяє:

- неможливість (за окремими винятками) організації виробництва лише за рахунок власних коштів, що потребує значних обсягів кредитів з різними термінами погашення;

- наявність сезонного розриву між вкладенням коштів та їх надходженням від реалізації виробленої продукції, що потребує подовження терміну погашення короткострокових кредитів до півтора року;

- безперервність процесів відтворення в агропромисловому виробництві, які не можуть бути зупинені і тому потребують постійного та своєчасного вкладення коштів і своєчасного надання кредитів;

- необхідність мати в обороті значний запас сировини та матеріалів, що уповільнює швидкість обігу коштів і потребує відповідних форм кредитного забезпечення нормативного обсягу оборотних засобів;

- використання значної частини продукції як сировини для продовження процесу виробництва, що потребує специфічного кредитного забезпечення як за формою, так і терміном;

- потребу в швидкій переробці або реалізації виробленої продукції, яка не може зберігатись тривалий час, що потребує гарантованих видів оплати, або відповідного кредитного забезпечення [153, с.87].

Тому, поряд із застосуванням довготермінових і середньострокових кредитів, яке, не дивлячись на значну потребу в них: за розрахунками спеціалістів їх

потребують 80% сільськогосподарських підприємств, поки що обмежене і не перевищує 15%, а в абсолютних сумах потреба в кредитних ресурсах сільськогосподарських товаровиробників сягає 10 млрд.грн. (близько 20 відсотків оборотних коштів, що складає 2 млрд.грн., та близько 10 відсотків основних фондів, або 8 млрд.грн.) [45, с.88; 153, с.144], має бути спрощений порядок отримання короткотермінових позик. Відповідний досвід прямого банківського кредитування, який застосовувався до 1990 року, коли на сільськогосподарських підприємствах використовувались спецпозичкові рахунки в банках, на які зараховувалась вся виручка від реалізації продукції і з нього ж погашалась заборгованість за короткотерміновими позиками цілком може бути узгоджений із фінансовим бюджетуванням, оскільки він дозволяє практично в автоматичному режимі покривати тимчасовий дефіцит власних ресурсів відтворення.

Забезпечення збалансованості ресурсів відтворення можливе за умови стабільності власних джерел. Зважаючи на ризикованість сільськогосподарського виробництва, забезпечити таку стабільність можна шляхом згладжування наслідків негативних природно-кліматичних умов ширшим застосуванням страхування діяльності підприємств. Але на даний час утворилось своєрідне замкнуте коло, і страхування виробничої діяльності на більшості сільськогосподарських підприємств неможливе із-за недостатчі власних ресурсів. Тому розірвати це коло знову ж таки можна за умови хоча б тимчасової допомоги держави через відповідні асигнування з бюджету.

При забезпеченні збалансованості ресурсів відтворення треба мати на увазі, що до джерел залучених ресурсів дослідники традиційно відносять кредиторську заборгованість [49, с.51]. що, на наш погляд, вимагає певних уточнень, бо кредиторська заборгованість за своєю сутністю неоднорідна. Стосовно формування ресурсів відтворення лише кредиторська заборгованість перед постачальниками чи підрядниками може в певній мірі розглядатись як їх джерело, оскільки упродовж нетривалого періоду ще неоплачені предмети чи засоби праці вже використовуються в обороті підприємства (це ж саме стосується заборгованості перед працівниками підприємства з оплати праці). Зобов'язання ж за податками

перед бюджетом і платежами до пенсійного фонду, фондів соціального страхування не супроводжуються появою на підприємстві жодних коштів чи матеріальних цінностей, оскільки вона відображається за методом нарахування як витрати підприємства. Навпаки, для їх погашення необхідні відповідні кошти чи інші швидколіквідні активи, тому заборгованість за такими зобов'язаннями призводить до адекватного зменшення ресурсів відтворення.

При цьому слід враховувати, що кредиторська заборгованість перед постачальниками чи підрядниками є лише тимчасовим джерелом формування ресурсів відтворення, причому не завжди винятково лише розширеного. Це зумовлено тим, що номінальна вартість вже отриманих від постачальників чи підрядників засобів і предметів праці і належної до погашення суми кредиторської заборгованості, зважаючи на часовий лаг запізнення, не співпадають. Особливо це помітне у випадках, коли підприємство імпортує засоби чи предмети праці і збільшує кредиторську заборгованість в іноземній валюті на суму курсової різниці. Наприклад, підприємство імпортувало засоби захисту рослин на суму 1000 доларів за курсом 5,05 грн., тобто їх вартість складе в національній валюті 5050 грн. Якщо на дату погашення курс зросте до 5,30 грн., то реальна сума кредиторської заборгованості буде складати 5300 грн. і тимчасове використання її як джерела формування ресурсів відтворення зумовить додаткову витрату коштів, тобто, різниця у 250 грн. зумовлює зменшення можливостей щодо фінансування розширеного відтворення. Аналогічною є ситуація щодо кредиторської заборгованості з оплати праці працівників підприємства, оскільки в інфляційному середовищі, як зазначають дослідники існує пряма залежність „ціни” фінансових зобов'язань підприємства, які воно має на даний момент, від темпів майбутньої інфляції, а тому стосовно формування ресурсів відтворення необхідно досліджувати не номінальну кредиторську заборгованість, як, зрештою, й дебіторську, а аналізувати їх з позицій „нетто-кредитор” та „нетто-дебітор” відповідно [74, с.96]. Правда, в умовах ревальвації національної валюти, яка відбулась в Україні у 2005 році, викладена вище залежність кредиторської заборгованості і реальної вартості отриманих активів є протилежною, тому курсові різниці в таких випадках можна

вважати додатковим джерелом формування ресурсів розширеного відтворення, оскільки реальна сума необхідних для її погашення коштів підприємства буде меншою від номінальної вартості отриманих предметів чи засобів праці.

Викладене повною мірою відноситься до позик банку, оскільки при кредитуванні сільськогосподарських підприємств, не зважаючи на те, що воно здійснюється в національній валюті, застосовується перерахунок заборгованості за позиками з урахуванням її курсу.

Водночас забезпечення збалансованості власних і позичених ресурсів розширеного відтворення не обмежується лише обґрунтуванням отримання кредитів навіть під найефективніші проекти оновлення виробничих фондів, а включає також оптимальне поєднання з цим способів повернення позичених коштів. Тут можливі, як зазначають вчені, декілька варіантів:

- щороку сплачуються тільки проценти, а основний борг погашається в останній рік існування проекту;
- щороку сплачуються незмінні частки основного боргу та згасаючі суми процентів. У цьому випадку щорічні платежі зменшуються внаслідок зменшення процентів за непогашену величину боргу;
- кожного року сплачується постійна сума щорічних процентів і погашення основного боргу;
- проценти і основний борг сплачуються в кінці здійснення проекту [171, с.29].

Безперечно, найбільш вигідним з урахуванням сучасної ситуації на сільськогосподарських підприємствах міг би бути останній варіант, не дивлячись на деяке збільшення при цьому загальної суми відсотків за користування кредитами, бо, якщо вкладення кредитів буде ефективним, такий спосіб кредитування забезпечує нагромадження необхідних для їх погашення коштів, але тільки за умови цільового їх розмежування і депонування призначених для погашення кредитів на спеціальних рахунках у банку.

Це одночасно зумовлює необхідність чіткої збалансованості грошових потоків як за надходженнями, так і за витратами, причому із забезпеченням постійної різниці між першими та другими на рівні, який достатній для нагромадження

коштів, що дорівнюють сумі заборгованості за кредитом та відсотками. Інакше може статись так, що навіть при високій окупності проекту, здійсненого за рахунок кредиту, при настанні терміну його погашення для цього не буде коштів. Таким чином, збалансованість власних і залучених ресурсів має забезпечуватись не тільки з огляду на поточний період, але й на тривалу перспективу, що стосовно кредитів дорівнює кінцевому терміну їх погашення.

Депонування коштів доцільно застосовувати не тільки тоді, коли кредитний договір укладений на зазначених вище умовах, оскільки у будь-якому випадку для вчасного погашення заборгованості за кредитами необхідно мати на точно визначену дату обумовлену суму вільних коштів, що можливе тільки завдяки збалансованості грошових потоків за надходженнями і витратами і накопиченням різниці між першими і другими, досягти чого можна, якщо кошти будуть відокремлені за цільовою ознакою, а не змішані на поточному рахунку в банку.

Звичайно, що поряд із застосуванням раціонального формування ресурсів відтворення безпосередньо на підприємствах, забезпечення їх збалансованості можливе за умови, що державне економічне регулювання, яке включає бюджетну та кредитно-фінансову підтримку, податкову політику, інвестиційну політику, товарні закупівельні інтервенції, митно-тарифне регулювання [29, с.57] буде цьому сприяти. При цьому, попри важливість всіх цих напрямів державного економічного регулювання, у сучасних умовах саме бюджетування використовується недостатньо: оскільки пряма бюджетна підтримка була меншою 0,5% від валового внутрішнього продукту і становила всього 3,3 долара в розрахунку на душу населення, а на 1 га сільськогосподарських угідь бюджетна підтримка становила лише 33 долари, або у 5-6 разів менше, ніж у Польщі чи Чехії [3, с.233; 68, с.67], хоч динаміка державного фінансування упродовж 2000-2004 років була позитивною (рис.3.7).

Але хоч обсяги бюджетної підтримки зросли в 2005 році проти рівня 2000 року у 8,2 разу, це не забезпечило суттєвого впливу на вирішення проблеми формування ресурсів відтворення на більшості сільськогосподарських підприємств не тільки через недостатність таких коштів загалом, а також у зв'язку з тим, що, як зазначає академік УААН П. Гайдуцький, державна підтримка

сільськогосподарських підприємств розподіляється нерівномірно і 40% підприємств її не мали, 30% отримали лише 3% загальної суми підтримки, і це становило менше 1% до реалізованої ними продукції. Навіть у тих 6 відсотків підприємств, які отримали 74% суми державної підтримки, вона становила всього 10% до реалізованої ними продукції [37, с.44].

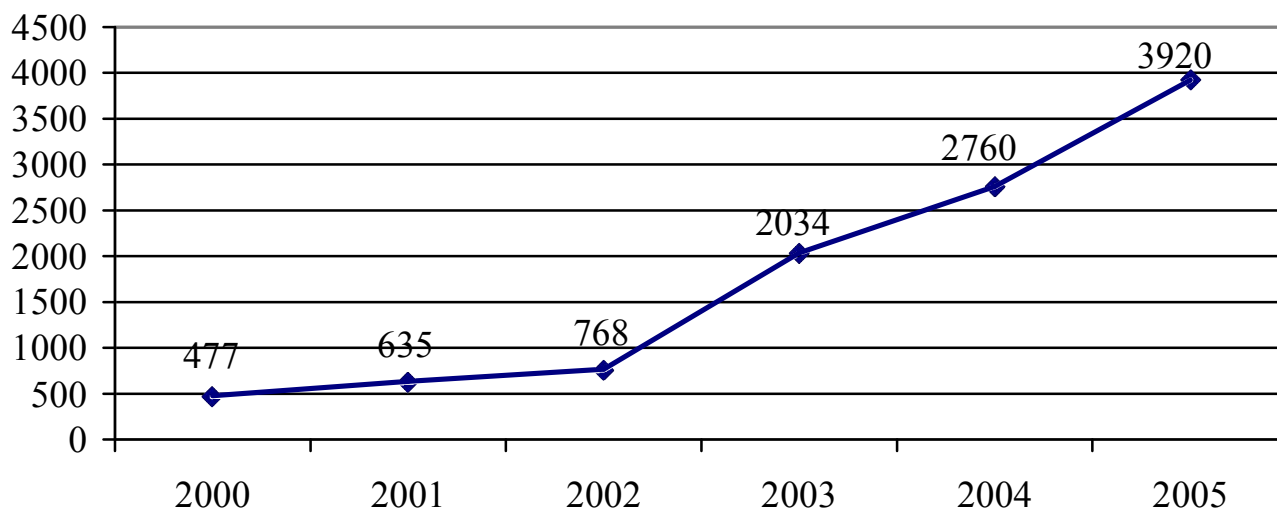

Рис. 3.7. Державне фінансування сільськогосподарських підприємств України у 2000-2005 роках, млн.грн.

Окрім того, існує надмірна диференціація напрямів бюджетної підтримки аграрної сфери, яка призводить, з одного боку, до розпорошення таких коштів, ускладнення оформлення їх отримання, отже, недоступності для більшості сільськогосподарських підприємств, з іншого ж – слабо позначається на стимулюванні досягнення позитивних зрушень у формуванні ресурсів відтворення (табл. 3.2).

Так, поряд із тим, що сума бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств Тернопільської області ще менша, ніж у середньому по Україні, за окремими напрямами вона взагалі символічна, складаючи у розрахунку на одну гривню прибутку 1-2 копійки, що не справляє відчутного впливу на формування такого джерела ресурсів відтворення. Тому думка академіка УААН П. Гайдуцького про перехід від підтримки виробництва окремих видів продукції до комплексної підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників шляхом виплати

фіксованих сум у розрахунку на гектар землі в обробітку та на умовну голову худоби [37, с.45] уявляється слушною.

Таблиця 3.2

**Фінансова підтримка сільськогосподарських підприємств
Тернопільської області за 2005 рік**

Напрями фінансової підтримки	Сума всього, тис.грн.	У розрахунку на:	
		1 га с/г угідь,грн.	1 тис.грн. прибутку,грн.
Компенсація:			
– за посіви ярої пшениці	5128,0	15,86	0,07
– за посіви льону-довгунця	121,5	0,38	0,00
– вартості мінеральних добрив	3469,8	10,73	0,05
Фінансова допомога господарствам, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах	5220,0	16,15	0,07
Закладка і догляд за молодими садами	1319,8	4,08	0,02
Докорінне покращення земель	1140,0	3,53	0,02
Селекція в рослинництві	1884,8	5,83	0,03
Селекція в тваринництві	825,0	2,55	0,01
Доплата за підвищені вагові кондиції тварин	8289,2	25,64	0,12
Компенсація:			
– за відсотками по кредитах	5611,2	17,35	0,08
– вартості складної сільськогосподарської техніки	470,2	1,45	0,01
Разом	33479,5	103,55	0,48

Джерело: Звіт Головного управління сільського господарства і продовольства Тернопільської обласної держадміністрації за 2005 р.

Оскільки бюджетні асигнування відіграють важливу роль у забезпеченні розширеного відтворення (це засвідчують показники економічно розвинутих країн, бо, наприклад, у США субсидії складають 20%, у Канаді 25%, Швеції – 50%, Фінляндії – 65%, Норвегії – 75%, Японії – 80% у вартості валової продукції сільського господарства, а в країнах Євросоюзу майже половина витрат виробництва покривається за рахунок державних бюджетів (у розрахунку на 1 гектар угідь виділяється із бюджету більше тисячі доларів США [38, с.44; 133, с.38], необхідно суттєво збільшити їх обсяги на підтримку галузі, тим більше, що за дослідженнями вітчизняних вчених зростання дотацій на 3,37 млн.грн. приводить до

збільшення виробництва сільськогосподарської продукції на 80,7 млн.грн. [50, с.78], тобто, окупність бюджетних асигнувань більш ніж 20-кратна. Тому з огляду на роль бюджетного фінансування у забезпеченні процесу розширеного відтворення варто, на наш погляд, переглянути порядок його виділення для сільськогосподарських підприємств і замість розпорошення таких коштів за різними напрямками, сконцентрувати на двох-трьох вирішальних. Зокрема, як зазначає академік УААН В. Трегобчук, оскільки Україна ще перебуває в стані глибокої економічної кризи і її інвестиційні можливості надзвичайно обмежені, а освоєння й застосування прогресивних видів техніки і технологій у вітчизняному АПК потребують великих додаткових затрат, вкрай актуальним є удосконалення та істотне розширення застосування ефективних економічних механізмів часткової компенсації витрат аграрних товаровиробників на придбання сучасної складної й високопродуктивної сільськогосподарської техніки і технологічних комплексів та їх лізингу [33, с.57].

Загалом ресурси підприємств аграрної сфери навіть з урахуванням деякого збільшення бюджетних асигнувань, обсягу залучення кредитів зараз все ж таки не дозволяють здійснювати не те що розширене, але й навіть просте відтворення спожитих ресурсів виробництва. Причому з позицій абстрактної економіки вільного підприємництва все відбувається нібито справедливо, адже ринок визнає тільки один критерій, відповідно до якого здійснюється розподіл доходів – ефективність факторів виробництва: праці, землі, капіталу тощо [105, с.403]. Однак з урахуванням реалій сільськогосподарського виробництва в Україні розрахунок лише на ринковий механізм стимулювання виробничої діяльності не дозволяє забезпечити товаровиробників аграрної сфери потрібною кількістю ресурсів, оскільки можливості самофінансування в сільському господарстві вичерпані [119, с.4-5, 9], бо диспаритет цін не тільки не згладжений, а він навіть посилюється (табл. 3.3).

Основною причиною того, що за шість років догровневого періоду (1991-1996 рр.) ціни збільшились у перерахунку на еквівалент у гривнях (1:100 тис.) у першій сфері АПК майже в 3,6 тис. разу, у третій сфері АПК – майже в 1,8, а на продукцію другої, тобто, аграрної сфери – лише у 0,66 тис. Б. Пасхавер вважає припинення державної підтримки. Тому стався розрив у 5,45 разу не на користь сільського

господарства, і це потягло обвал обсягу виробництва не тільки у цій галузі, але ще в більшій мірі у промисловості, яка виробляла засоби і предмети праці для нього і за цей період сільськогосподарська продукція зменшилась в 1,7 разу; випуск міндобрив – у 2 рази; рідкого палива – у 3 рази; продукції сільськогосподарського машинобудування – у 7 разів; продукції молочної промисловості – в 3 рази; м'ясної промисловості – у 4 рази [108, с.74]. Адже тут відбулась своєрідна ланцюгова реакція, оскільки між всіма трьома сферами АПК існує тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість ефективності виробництва, причому кратність негативних наслідків зумовлена, поряд з припиненням державної підтримки, недооцінкою ролі сільськогосподарського виробництва, і це за принципом еха відлунює в результатах інших двох сфер АПК.

Таблиця 3.3

**Співвідношення індексів цін на продукцію
першої та другої сфери АПК за 1990 – 2005 роки**

Показники	1990	1995	2000	2004	2005
Реалізована сільськогосподарська продукція	1,92	4,33	1,558	1,057	1,081
Промислова продукція, яка реалізована сільському господарству	1,83	5,69	1,370	1,241	1,095
Співвідношення індексів цін на сільськогосподарську і промислову продукцію	1,04	0,76	1,14	1,17	1,01

Джерело: Ринок сільськогосподарської техніки: проблеми становлення / За ред. Підлісецького Г.М. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 214с. – С.157; Україна у цифрах у 2005 році / Державний комітет статистики України: За редакцією О.Г. Осауленка. – К.: Видавництво „Консультант”, 2006. – 247с. – С.48, 55.

Викривлення економічних взаємовідносин сільськогосподарських підприємств зумовлено, як зазначає академік УААН П. Саблук, тим, що вартість землі як головного засобу виробництва, не включалась у виробничі фонди підприємств, а значить не була ціноутворюючим фактором. В кінцевому підсумку це порушувало міжгалузевий паритет цін у народному господарстві, бо економічний механізм АПК не може діяти без врахування вартості землі, як складової його виробничого аграрного капіталу, не може бути ефективною економічною системою, а тим більше бути на рівних з іншими галузями на ринковому просторі країни або

світу. Виробничі відносини на селі, якщо з них виключена земельна вартість, є економічно обмеженими, в них штучно зменшується величина аграрного капіталу, а відтак створюється помилкова уява про високу віддачу від вкладеного капіталу [119, с.4-5; 160, с.22]. Оскільки принципи побудови системи міжгалузевих відносин є основоположною характеристикою економічної організації агропромислового комплексу, наявність невирішених проблем у цій сфері зумовлює необхідність переходу до свідомого проектування заходів, спрямованих на вдосконалення економічного механізму міжгалузевих відносин [27, с.110].

Звичайно, що з позицій вільного підприємництва в аграрній сфері економіки найбільш прийнятним міг би бути такий економічний механізм, коли взаємовідносини суб'єктів господарювання базуються на вільному ціноутворенні, яке дає можливість забезпечувати самоокупність виробництва продукції, в тому числі й у сільському господарстві на рівні, достатньому для забезпечення розширеного відтворення спожитих ресурсів, тобто прибутковості галузі на рівні 30-40 відсотків. Проте за сучасних умов, коли міжгалузевий перерозподіл коштів за допомогою цінового механізму не дає можливості цього досягти, оскільки нееквівалентність взаємовідносин сільськогосподарських товаровиробників та підприємств, що виробляють матеріально-технічні ресурси (постачальників), а також переробних підприємств, які закупають сільськогосподарську продукцію, надто суттєва, це об'єктивно зумовлює поетапне вирішення цієї проблеми. Зокрема, академік УААН П. Саблук вважає, що вирішення цієї проблеми повинно здійснюватись упродовж трьох етапів. Причому на першому етапі – в умовах обмежених можливостей держави, – за допомогою цінового механізму повинно забезпечуватись просте відтворення в основних галузях сільського господарства за допомогою цін підтримки (заставних цін) на квотовану в межах продовольчої безпеки країни сільськогосподарську продукцію [119, с.4-5].

Однак поки що практично лише задекларовано таке ціноутворення, а тому навіть просте відтворення ресурсів на сільськогосподарських підприємствах за допомогою цінового механізму не вирішується. Невідомою є тривалість цього етапу, бо у системі нееквівалентних міжгалузевих відносин втрати товаровиробників

внаслідок диспаритету цін, як підкреслює В. Валентинов, є екстерналією, а виправлення цієї ситуації, як і у випадку будь-якої екстерналії, є її інтерналізація, тобто формування такого економічного механізму, який би перетворював зовнішні витрати (тобто не існуючі для підприємства) у внутрішні, отже інтерналізація витрат означає міжгалузевий перерозподіл коштів несільськогосподарських галузей шляхом зменшення їх доходів на певну частину і передачу останньої сільськогосподарським товаровиробникам [27, с.119]. За сучасних же реалій це неможливе, бо доходи їх партнерів теж не надто високі. Приміром, середня норма прибутку на переробних підприємствах становить 2,9, а на заготівельних всього 0,3 відсотка [67, 701]. У роздрібних цінах основних продуктів харчування прибуток цих підприємств теж становить незначний відсоток (табл.3.4).

Таблиця 3.4

Структура роздрібних цін основних продуктів харчування, %

Види продуктів	Вартість сировини	Вартість переробки	Прибуток переробних підприємств	Витрати та прибуток торгівлі	Податок на додану вартість
Хліб	23,4	49,5	7,8	2,6	16,7
Цукор	43,9	25,7	2,4	11,3	16,7
Олія	27,1	35,8	12,8	7,6	16,7
Масло	58,3	25,1	- 10,9	10,8	16,7
Яловичина	61,8	8,7	2,8	10,0	16,7
Свинина	52,5	15,7	2,9	12,2	16,7
Молоко	42,9	20,7	6,4	13,3	16,7

Джерело: Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 6) / за ред. П.Т.Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 764 с. – С.331.

Зокрема, прибуток переробних підприємств коливається в межах 7,8-2,4 відсотка в залежності від видів продуктів. За цих умов говорити про можливості міжгалузевого перерозподілу коштів в оглядовому періоді не доводиться, бо їх недостатньо для забезпечення власного відтворення на цих підприємствах.

Зараз же важливим залишається збереження вже існуючого економічного механізму забезпечення відтворення у сільському господарстві та його певне удосконалення, виходячи із наявних недоліків, які можуть бути усунуті без додаткових залучень коштів, що особливо важливе з огляду на нереальність

сподівань у найближчий період щодо радикальних змін цінової політики. Тут ми маємо на увазі насамперед збереження на тривалу перспективу (мінімум на 10 років) існуючого режиму пільгового оподаткування сільськогосподарських товаровиробників податком на додану вартість, бо щорічний перегляд взаємовідносин підприємств цієї галузі з бюджетом (відміна за Законом про державний бюджет, а потім через деякий час повернення до попереднього варіанта) не сприяє стабілізації забезпечення відтворення в цій галузі.

Потребує перегляду існуючий механізм компенсації державою підприємствам аграрної сфери вартості складної сільськогосподарської техніки, придбаної у вітчизняних виробників, оскільки скористатись бюджетними коштами більшість з них не можуть із-за надто високої вартості тракторів, комбайнів тощо, бо навіть 30 відсотків від таких сум власними коштами вони сплатити не можуть. Тому доцільно було б надати їм можливість залучати для цього кредити банків за пільговими відсотковими ставками.

Варто було б об'єднати кошти бюджету для цієї мети з наявними у лізингових компаній. Така інтеграція дасть можливість скористатись цими видами ресурсів сільськогосподарським підприємствам у повній мірі, особливо якщо на лізингові операції розповсюдити пільговий режим погашення відсотків, прийнятий щодо кредитування сільськогосподарських товаровиробників комерційними банками, що, на наш погляд, цілком реально, бо розрахунок на довгострокове кредитування досить примарний, у той час, як запропонована інтегрована модель формування ресурсів: бюджетні кошти на придбання складної сільськогосподарської техніки + кошти лізингового фонду є цілком життєздатною вже зараз, звичайно, при відповідній адаптації правової бази.

Не можна визнати обґрунтованим існуючий механізм стимулювання виробництва продукції рослинництва і тваринництва шляхом встановлення багатоваріантного фінансування залежно від обсягу посівних площ чи здавальних кондицій поголів'я тварин і ці кошти варто включити безпосередньо в закупівельні ціни на відповідну продукцію.

Разом з тим це не означає відмови від поступового переходу до другого, а потім третього етапів вирішення цієї проблеми – стабілізації і створення економічних передумов розширеного відтворення на основі дотримання цінового паритету шляхом вільного ціноутворення у якомога ближчій перспективі [119, с.4-5]. Однак навіть за цієї умови застосування позацінових важелів у сільському господарстві відкидати не можна, бо світова практика переконує, що регуляторна функція держави застосовується у всіх економічно розвинутих країнах, зокрема, дотування окремих видів продукції, компенсаційні виплати, особливо ті, що сприяють активному експорту вітчизняної продукції та ін.

Проте це не означає непорушності існуючого механізму позацінових важелів формування ресурсів сільськогосподарських підприємств, бо він надто ускладнений. Зокрема, це стосується застосування пільг за податком на додану вартість, де відбувається значний розрив між періодами їх формування де-юре і де-факто, адже, як відомо, сума цього податку, що повинна сплачуватись до бюджету переробними підприємствами усіх форм власності за реалізовані ними молоко та молочну продукцію, м'ясо та м'ясопродукти, у повному обсязі спрямовується виключно для виплати дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко і м'ясо в живій вазі. Водночас сільськогосподарські підприємства реалізують їм таку продукцію за нульовою ставкою ПДВ, а тому період між нарахуванням сум, належних до виплат сільськогосподарським товаровиробникам і фактично перерахованими їм дотаціями, досить тривалий. Практично існуючий механізм застосування цієї пільги з ПДВ призводить до непрямого кредитування переробних підприємств за рахунок коштів сільськогосподарських товаровиробників, що не сприяє паритетності взаємовідносин між ними. Отож обґрунтованішим міг би бути порядок перерахування переробними підприємствами суми ПДВ сільськогосподарським товаровиробникам відразу за встановленою ставкою, що при збереженні пільги за ним щодо сплати (вірніше, несплати до бюджету) дозволить обґрунтованіше формувати останнім ресурси відтворення.

3.3. Організація контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах

Відсутність на сільськогосподарських підприємствах дійового економічного механізму відтворення, як зазначають вчені робить неможливим техніко-технологічне, біологічне та якісне оновлення аграрного потенціалу [33, с.51]. Тому головним завданням на найближчий період є створення передумов, які б забезпечували максимально ефективно, найбільш раціональне використання ресурсів відтворення з урахуванням забезпеченості сільськогосподарських підприємств виробничими фондами, бо відсутність цього взаємозв'язку невідворотно зумовлює неефективність матеріалізації коштів, виділених для цієї мети. Таким чином, контроль за раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах є одним із важливіших засобів, який дозволяє забезпечити виконання цільових програм розвитку виробництва за допомогою економічного механізму.

На думку вчених для цього необхідні: розробка кількісних та часових параметрів надходження і використання ресурсів; визначення можливих джерел ресурсів та їх реальної вартості; побудова системи інформаційного моніторингу за станом ресурсів та безперервного контролю за дотриманням нормативних показників; розробка правил регламентів та процедур використання ресурсів, а також системи їх ефективного використання [153, с.591].

Водночас при здійсненні контролю за формуванням ресурсів відтворення необхідно враховувати, що внаслідок сезонності сільськогосподарського виробництва, надходження продукції, відтак її реалізація нерівномірні упродовж року, а тому грошові потоки мають таку ж амплітуду коливань, мінімуми й максимуми яких не співпадають з потребами в коштах, що є результатом закономірних, періодично повторюваних нерівномірностей кругообороту виробничих фондів [39, с.81]. До того ж це об'єктивно зумовлює більшу потребу у виробничих фондах у розрахунку на одиницю продукції, зважаючи на те, що значна

частина вартісних об'єктів використовуються не упродовж періоду її виробництва, а лише протягом робочого періоду (приміром, зернозбиральні комбайни – 10-15 днів).

Через поєднання з іншою специфічною особливістю сільського господарства – тим, що період виробництва тут не співпадає з робочим періодом, відбувається суттєвий розрив у часі між відображенням джерел формування ресурсів відтворення і їх реальним утворенням. Цей часовий лаг має різну тривалість не тільки у рослинництві чи тваринництві, але й за окремими видами сільськогосподарської продукції. Приміром, при виробництві ярих зернових амортизація перетворюється у реальний ресурс відтворення приблизно у серпні-вересні поточного року і максимальний часовий лаг запізнення тут складає сім-вісім місяців, у той час, як за озимими культурами він досягає дванадцяти і більше місяців – від вересня минулого року, тобто, періоду посіву озимих зернових, до серпня наступного року – часу реалізації продукції. Такі ж самі відмінності спостерігаються при виробництві молока, яєць, де момент формування цього джерела ресурсів відтворення майже збігається, оскільки продукція реалізується щоденно, на відміну від виробництва м'яса, вовни, меду, часовий лаг формування реальних ресурсів за якими розтягується до року і більше. Це відбувається тому, що відображення такого джерела ресурсів відтворення здійснюється за методом нарахування, отже позірно виглядає як щомісячне його утворення, хоч насправді такого не відбувається, бо при цьому лише включається у витрати виробництва частина вартості зношених основних засобів. Мабуть тому питання нарахування амортизації до цього часу є предметом дискусії і позиції науковців діаметрально протилежні саме стосовно розуміння її сутності як джерела відтворення – з одного боку, елемента витрат – з іншого [175, с.7; 40, с.10].

Те, що основна маса грошових потоків на сільськогосподарських підприємствах формується у вересні-жовтні, у той час, як відтворювальні процеси найбільш інтенсивні упродовж квітня-жовтня, особливо щодо відтворення будівель і споруд, зумовлює тривалість часового лага між потребою у ресурсах та їх наявністю. До того ж неспівпадання грошових потоків з реальними потребами відтворення за періодами року зумовлює латентну іммобілізацію коштів, виявити

яку абсолютно точно на сільськогосподарських підприємствах зараз практично неможливо, зважаючи на недоліки методики відображення амортизації та прибутку у звітності, оскільки у сучасному „Балансі” ф.№1 відсутня інформація за сферами використання ресурсів. Це призводить до того, що процес формування й цільового використання ресурсів відтворення тут упродовж календарного року здійснюється стихійно, а після його завершення не завжди можна виправити допущені перекося щодо іммобілізації коштів, призначених для капітальних інвестицій, на поточну діяльність підприємств. Водночас є й протилежні факти, коли капітальні інвестиції здійснюються без урахування джерел ресурсів – амортизації та прибутку, що зумовлює вже іммобілізацію коштів, призначених для поточної діяльності, на капітальні вкладення, і це підтверджує аналіз показників річної фінансової та статистичної звітності сільськогосподарських підприємств (табл.3.5).

Таблиця 3.5

Групування сільськогосподарських підприємств Тербовлянського району Тернопільської області за співвідношенням джерел фінансових ресурсів та інвестицій в основний капітал у 2005 році

Групи підприємств, в яких:	Кількість підприємств у групі	Джерела ресурсів, тис.грн.			Інвестиції в основний капітал	Співвідношення джерел ресурсів та інвестицій в основний капітал
		прибуток (збиток)	амортизація	разом		
–джерела ресурсів перевищують інвестиції в основний капітал	20	6312	1143	7455	4062	1,84
– інвестиції в основний капітал перевищують суму джерел ресурсів	9	1637	327	1964	2997	0,66
–збиткові, які не здійснювали інвестицій	7	– 692	211	– 481	–	–
Разом	36	7257	1681	8938	7059	1,27

Джерело: Зведені дані сільськогосподарських підприємств Тербовлянського району Тернопільської області за „Звітом про фінансові результати” ф.№2 та „Звітом про капітальні інвестиції” ф.№2-інвестиції.

Зокрема, більшість сільськогосподарських підприємств Тербовлянського району Тернопільської області у 2005 році допустили імобілізацію коштів, призначених для відтворення, на інші цілі. Водночас 9 господарств використали на капітальні інвестиції на 34 відсотків більше коштів, ніж було сформовано для цього джерел ресурсів, що в цілому засвідчує відсутність належного контролю за їх цільовим використанням.

Послаблення контролю за формуванням такого джерела формування ресурсів простого відтворення як амортизація, зумовлене внесеними змінами в методіку бухгалтерського обліку адже за прийнятим у 1999 році Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій вона зміщується зі зносом необоротних активів. В результаті неможливо забезпечити системне визначення такого джерела формування ресурсів простого відтворення, оскільки вона нівелюється внаслідок списання зношених основних засобів чи надходження на підприємство таких, що були до цього в експлуатації. Оскільки в першому випадку їх первісна вартість відноситься на зменшення суми нарахованого зносу, а в другому вони оприбутковуються разом із нарахованим зносом на інших підприємствах, де вони використовувались раніше, це одночасно автоматично викривлює залишок невикористаного амортизаційного фонду. Тому з огляду на важливість амортизації як джерела формування власних ресурсів простого відтворення, а у зв'язку з цим необхідності належного контролю за їх використанням, доцільно повернутись до колишнього варіанта, коли відображення в обліку зносу й амортизації проводилось роздільно на окремих синтетичних рахунках: 02 „Знос і ліквідація основних засобів” та 86 „Амортизаційний фонд”, бо введення позабалансового рахунка 09 „Амортизаційні відрахування” цієї проблеми повною мірою не вирішує.

Здійснення контролю за раціональним використанням ресурсів насамперед означає обґрунтування всебічно вивіреної програми розширеного відтворення, бо без узгодження заходів щодо капітальних інвестицій, формування оборотних засобів згідно із перспективою розвитку сільськогосподарського підприємства, це неможливе. Зокрема, відсутність дійового економічного механізму контролю за

раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах у сімдесятих-вісімдесятих років минулого століття стала головною причиною того, що на більшості з них не було створено належної матеріально-технічної бази виробництва, не дивлячись на порівняно достатню масу як власних, так і залучених джерел, включаючи кредити банків і бюджетне фінансування. У багатьох випадках вони використовувались нераціонально, свідченням чого є здійснення цілої низки проектів щодо створення різноманітних комплексів, сконцентрованих в окремих сільськогосподарських підприємствах, капітальні інвестиції для яких поглинули левову частку ресурсів відтворення, у той час, як на більшості інших матеріально-технічна база виробництва залишалась відсталою. Та й саме створення таких комплексів не завжди відповідало вимогам науково-технічного прогресу і об'єктивно зумовлювало нераціональне використання ресурсів розширеного відтворення вже в період здійснення проектів внаслідок їх невваженості, неузгодженості з іншими чинниками відтворення тощо.

Приміром, у Сокальському районі Львівської області в зоні т.зв. Малого Полісся було запроєктовано нетельний комплекс на 3,5 тис. голів початковою кошторисною вартістю 7,5 млн.крб., що дорівнювало трьохрічному обсягу капітальних інвестицій всіх сільськогосподарських підприємств району, які приймали пайову участь у будівництві цього об'єкта. Таким чином, на три роки було призупинено розширене відтворення за рештою напрямів розвитку виробництва. Враховуючи, що до того ж майже половина сільськогосподарських підприємств району не мала власних джерел ресурсів для цієї мети, капітальні інвестиції здійснювались за рахунок довготермінових кредитів банку, які на той час були досить доступними як за обсягом, так і з огляду на символічні відсотки за користування ними.

Проте відсутність дійового економічного механізму контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення призвела до того, що при незавершеності капітальних інвестицій внаслідок прорахунків проектувальників, проводились реконструкції, які вимагали додаткових затрат і врешті-решт кошторисна вартість об'єкта зросла до 12 млн.крб., а повністю він завершеним так і

не став – тут утримувалось максимум 700-750 голів тварин. До того ж виявилось, що навіть за умови завершеності проекту, він не зміг би використовуватись на повну потужність, оскільки не було здійснено адекватних вкладень у розширене відтворення кормової бази.

Отже, забезпечення контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення можливе за умови врахування об'єктивних пропорцій між спрямуванням їх на відтворення природних і економічних чинників: землі, праці, виробничих фондів, а щодо останніх – і співвідношення між основними і оборотними засобами. Причому зараз це найважливіше, бо ефективність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від раціонального співвідношення основних і оборотних засобів.

В цілому ж за умови, що на конкретному сільськогосподарському підприємстві буде здійснюватись розширене відтворення в заданих пропорціях, має витримуватись збалансованість всіх складових необхідних ресурсів, що наглядно сформульовано в агрохімії як „бочка Лібіха”, згідно з чим ефективність виробництва визначається ресурсом, який є мінімальним. Стосовно ресурсів відтворення можна вважати, що цей же принцип передбачає узгодження всіх їх складових – як власних, так і залучених джерел з метою формування виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, адекватного заданій виробничій програмі на якомога довшу перспективу. При цьому варто мати на увазі, що максимально можливий ефект буде досягнутий лише у тому випадку, коли такий же принцип застосовується щодо відтворення матеріальних складових виробничого потенціалу підприємств.

Недотримання ж збалансованості складових елементів матеріальної основи цього потенціалу зумовлює зниження ефективності в цілому, бо величина диспропорцій кількісних і якісних ознак, місце їх появи в технологічному процесі, а також тривалість дії безпосередньо впливають на його віддачу [33, с.70-71]. Якщо підприємство має збалансований потенціал, то за рахунок сукупного впливу його складових елементів створюється ефект синергізму, який забезпечує високу ефективність виробництва. При дисгармонії потенціалу, коли його складові

розвинуті неоднаково, сумарні можливості потенціалу підприємства визначаються оцінкою його найслабшого елемента і замість приросту ефективності виникає ефект „падаючого доміно” [126, с.50]. І хоч особливістю відтворювального процесу у сільському господарстві є можливість взаємозамінності чинників виробничого потенціалу, яка досліджувалась зарубіжними вченими і відома в економічній теорії як виробнича функція Кобба-Дугласа, варто мати на увазі, що заміна одних чинників іншими ефективна до певної межі. Приміром, збільшення кількості землі в обробітку при незмінній чисельності зайнятих у сільському господарстві і технічних засобів можливе лише в певних параметрах, бо за ними неминуче виникає зниження ефективності виробництва [36, с.47].

Але, хоч зведення різноякісних показників, які характеризують окремі елементи виробничого потенціалу (т.зв. „локальні потенціали”) господарств та визначення коефіцієнтів значимості кожного з них за допомогою шкали рангів не завжди забезпечує зіставлюваність оцінок, роблячи тим самим їх досить приблизними [126, с.50], а тому такі виробничі функції не можуть бути догмою при формуванні ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах, все ж таки треба мати на увазі, що при диспропорціях у забезпеченості сільськогосподарських підприємств основними і оборотними засобами зростають, як правило, питомі постійні і змінні витрати на одиницю продукції навіть за умови, що її виробництво збільшується.

Варто зазначити, що раціональне використання ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах визначається не тільки обґрунтованістю їх спрямування для забезпечення загального співвідношення між основними й оборотними засобами, але й пропорційності між силовими і робочими машинами, обсягами необхідних пально-мастильних матеріалів, кількістю продуктивної худоби, кормовими ресурсами тощо. Зокрема, в економічній літературі вказується, що при існуючому фактичному вартісному співвідношенні, між енергетичними засобами та сільськогосподарською технікою 1 : 1,5-1,6 воно має становити 1 : 2,0-2,5 [177, с.21-25]. При диспропорції ж між складовими загальна маса використовуваних виробничих фондів буде більшою, ніж за умови раціонального

співвідношення основних і оборотних засобів. Приміром, надмірне використання ресурсів на розширене відтворення тваринницьких приміщень без відповідного розвитку кормовиробництва призведе, по суті, до виникнення своєрідного мертвого капіталу. Тому забезпечення контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах означає дотримання співвідношення між їх частинами, які спрямовуються на відтворення основних засобів з одного боку та оборотних – з іншого.

Розширене відтворення може здійснюватись за рахунок зменшення питомих матеріальних витрат на одиницю продукції. Досягти цього можна двома шляхами: впровадженням досконаліших менш матеріалоємких основних засобів, з більшою віддачею як власне їх, так і оборотних засобів та впровадження ресурсозберігаючих технологій. Перший у сучасних умовах використовується поки що слабо, бо потребує додаткових ресурсів. Другий, як менш затратний, оскільки потребує навіть менше ресурсів, завдяки спрямуванню їх на придбання в першу чергу оборотних засобів, бо за теперішньої ситуації використання наявних енергоємких тракторів, комбайнів, автомобілів буде ще тривалим, протидіє впровадженню ресурсозберігаючих технологій. Тому залишається лише організаційний чинник, який опосередковано впливає на зменшення потреби у ресурсах розширеного відтворення: впровадження енергозберігаючих технологій, системи точного землеробства [123, с.40], застосування широкозахватних агрегатів, поєднання декількох технологічних операцій і завдяки цьому одноразовий прохід тракторів зі шлейфом знарядь, скорочення холостих переїздів, жорстке нормування витрат оборотних засобів, навіть вилучення з обробітку важких ґрунтів, схилів, бо пістрявість угідь на сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей є об'єктивною підставою для цього.

При здійсненні контролю не можна змішувати ресурси розширеного відтворення і прибуток підприємства, бо це неідентичні економічні категорії. Це підкреслив відомий західний аналітик Л. Бернстайн, зазначаючи, що маса прибутку не є тотожною з грошовими потоками [10, с.426]. І хоч ресурси розширеного відтворення створюються за рахунок частини прибутку, їх відмінність у тому, що

він зараз визначається за методом нарахування, тобто, виходячи з вартості продукції, відвантаженої покупцям (виконаних для замовників робіт і послуг), а ресурси формуються за касовим методом – надходженням коштів на рахунки підприємства в банку. В результаті складається, як правило, ситуація, коли за „Звітом про фінансові результати” ф.№2 підприємство прибуткове, але інші форми фінансової звітності – „Баланс” ф.№1 та „Звіт про рух грошових коштів” ф.№3 засвідчують відсутність коштів для формування ресурсів розширеного відтворення, оскільки метод нарахування відірваний від касового забезпечення [81, с.19]. Зокрема, це підтверджується показниками звітності сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Групування сільськогосподарських підприємств за наявністю прибутку та вільних коштів на рахунках за 2005 рік

Області	Групи підприємств	Кількість підприємств	Прибуток, млн.грн.	Кошти на кінець року, тис.грн.
Івано-Франківська	Мають кошти	29	5,4	431,4
	Не мають коштів	79	6,4	–
Львівська	Мають кошти	87	19,1	612,6
	Не мають коштів	208	36,5	–
Тернопільська	Мають кошти	62	15,5	516,7
	Не мають коштів	171	37,8	–

Джерело: Статистичні групування сільськогосподарських підприємств. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Івано-Франківськ, 2006. – 38с.; Статистичні групування сільськогосподарських підприємств. Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2006. – 47с.; Статистичні групування сільськогосподарських підприємств. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 43с.

Не дивлячись на те, що в групування включено лише прибуткові сільськогосподарські підприємства, значна їх частина – в Івано-Франківській області 79 або 73,1 відсотка; у Львівській 208 або 70,5 відсотка; у Тернопільській 171 або 73,4 відсотка не має коштів на рахунках, що свідчить про недоліки методу нарахування в контексті формування джерел ресурсів відтворення. Правда, в принципі можлива й протилежна ситуація, коли за „Звітом про фінансові результати” ф.№2 підприємство збиткове, а за „Балансом” ф.№1 є залишок коштів, що буває у випадках отримання в кінці року значних сум авансів під майбутню

реалізацію продукції. Однак на сільськогосподарських підприємствах в зазначених областях таких випадків упродовж 2000-2005 років майже не було.

Забезпечення контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах утруднюється відсутністю систематизованої інформації про їх формування, оскільки за показниками фінансової звітності – „Балансу” ф.№1 можна визначити лише масу отриманого прибутку та зміну сальдо коштів чи інвестицій на відповідних рахунках, без внутрішніх оборотів на них, а за „Звітом про фінансові результати” ф.№2 – суму нарахованої амортизації без взаємозв'язку з її цільовим використанням. Не можна отримати такої інформації за іншою формою фінансової звітності – „Звітом про рух грошових коштів” ф.№3, бо в ньому є лише показники, які характеризують зміни хоч і важливішого, але лише одного компонента балансу – коштів та їх еквівалентів. При цьому ми не можемо погодитись з думкою окремих дослідників, що за цією звітною формою можна зіставляти, оцінювати і прогнозувати грошові потоки підприємства, досліджувати його спроможність погасити зобов'язання та сплатити дивіденди, виявляти причини різниці між прибутком і грошовими надходженнями та видатками, аналізувати грошові та негрошові аспекти операцій підприємства за звітний період, визначити зміну основних джерел отримання коштів і напрямки їх використання [55, с.61], бо показники тут надто узагальнені. З цієї ж причини так само не можна забезпечити належного контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах за „Звітом про власний капітал” ф.№4. До того ж ці форми звітності складаються за рік, коли вплинути на використання ресурсів відтворення вже неможливо.

Не ідеалізуючи колишніх „Річного звіту сільськогосподарського підприємства” та Плану рахунків, все ж таки зазначимо їхні незаперечні переваги щодо забезпечення такого контролю, можливо й формального, як на ті часи. Приміром, у тодішній формі балансу наводились спеціальні розділи в активі й пасиві, які дозволяли визначити іммобілізацію коштів із сфери виробництва у сферу капітальних вкладень чи навпаки. Зараз же таку інформацію не можна отримати не тільки за даними фінансової звітності, але й безпосередньо на основі аналітичного

обліку на сільськогосподарських підприємствах, бо у Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій не передбачено аналога колишньому синтетичному рахунку 54 „Рахунки в банку по коштах на капітальні вкладення”, а методику відображення джерел відтворення основних засобів, насамперед, амортизації, змінено таким чином, що вона змішана з їхнім зносом на одному синтетичному рахунку 13 „Знос (амортизація) необоротних активів”, у той час як раніше вони обліковувались на двох окремих рахунках 02 „Знос і ліквідація основних засобів” та 86 „Амортизаційний фонд” [26, с.97-98]. Окрім того, дійовий контроль за формуванням ресурсів відтворення за сучасною методикою неможливий внаслідок відсутності системного розмежування призначених для цього коштів від інших напрямів їх використання.

Тому є сенс повернутись до практики, яка існувала до реформування звітності, коли цільове використання ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах відображалось у спеціальних формах річного звіту „Рух коштів неподільного фонду” ф.№3-сг та „Рух коштів на капітальні вкладення і капітальний ремонт” ф.№22-сг, де наводилась детальна інформація про всі напрями надходжень та витрат ресурсів відтворення, як і колишнього способу зберігання коштів для поточної діяльності і призначених на капітальні вкладення на окремих рахунках у банку.

Слід підкреслити, що забезпечення контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах можливе за умови його узгодження зі стратегією фінансування, яка може здійснюватись за:

- методом узгодження строків існування активів та зобов'язань;
- агресивною стратегією;
- консервативною стратегією.

За першою узгоджуються терміни погашення кредиторської заборгованості та за позиками з наявністю коштів для цієї мети, причому постійні активи фінансуються за рахунок довгострокових кредитів, а змінні активи – за рахунок короткострокових. При агресивній стратегії підприємство фінансує відтворення

основних і значної частини оборотних засобів за рахунок довгострокових кредитів. За консервативною стратегією фінансування відтворення основних і оборотних засобів здійснюється за рахунок довгострокових кредитів та приросту кредиторської заборгованості [23, с.423].

Це вимагає здійснення чіткого контролю за тим, аби поряд із сплатою поточних зобов'язань, в тому числі й за короткостроковими кредитами, нагромадити необхідні кошти для погашення заборгованості за довгостроковими кредитами, зважаючи на різні терміни платежів. Такий контроль передбачає насамперед аналіз дотримання черговості платежів, пропорцій формування ресурсів, необхідних для погашення поточних та перспективних зобов'язань, які для кожного типу стратегії є іншими.

Водночас можна констатувати, що існує можливість використання кредиторської заборгованості як джерела формування ресурсів відтворення, однак не за всією її сумою, оскільки не за кожним видом кредиторської заборгованості це допустиме. Приміром, погашення кредиторської заборгованості за податками і платежами під таку закономірність не підпадає, оскільки терміни її погашення визначені законодавчо, а тому підприємство змушене їх притримуватись, незалежно від того, якими є середні значення тривалості періоду обороту кредиторської заборгованості.

Забезпечення раціонального використання ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах можливе за умови, що тут постійно контролюється бюджет, визначений у бізнес-плані. Проте особливістю діяльності сільськогосподарських підприємств є те, що ресурси відтворення тут використовуються у двох сферах – безпосередньо в основному виробництві та для фінансування капітальних інвестицій. Причому, як і в першій, так і в другій сферах здійснюється просте та розширене відтворення, що утруднює контроль не тільки за формуванням, але й за дотриманням цільового використання ресурсів. Окрім того, контроль за формуванням ресурсів розширеного відтворення ускладнюється насамперед через те, що за діючою методикою обчислення прибутку він визначається окремо від операційної діяльності, від участі в капіталі та

надзвичайних подій [112]. Тому виокремити його суми, які є джерелом формування ресурсів розширеного відтворення за напрямками майбутнього використання: придбання предметів праці, відтворення робочої сили та здійснення капітальних інвестицій неможливо. В результаті вже на стадії формування ресурсів розширеного відтворення відбувається їх змішування, яке призводить до порушення пропорцій щодо цільового використання в наступному і виникнення іммобілізації коштів, тобто переливу їх з однієї сфери в іншу. Враховуючи, що іммобілізація коштів відбувається з основного виробництва у сферу капітальних інвестицій неперервно, то саме забезпечення належного контролю за цільовим використанням ресурсів розширеного відтворення дозволяє активно впливати на дотримання раціонального співвідношення між його складовими чинниками, тобто вживати своєчасних дійових заходів щодо цільового спрямування коштів на придбання засобів і предметів праці, відтворення робочої сили у відповідності з бюджетом бізнес-плану.

Враховуючи те, що на багатьох сільськогосподарських підприємствах вагомою є частка держаної підтримки, контроль за раціональним використанням ресурсів відтворення тут утруднюється через те, що бюджетні асигнування надто диференційовані за видами. Причому з кожним роком система бюджетної підтримки ускладнюється, бо все більша частка таких коштів виділяється на цільові програми, які урізноманітнюються (табл.3.7).

Таблиця 3.7

Динаміка бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств України за цільовими програмами

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004р.	2005 р.
Сума бюджетних асигнувань – всього, млн.грн.	477	635	768	2034	2760	3920
в т.ч. за цільовими програмами, млн.грн.	158,4	286,4	250,4	1393,3	1675,3	2382,0
Частка цільового фінансування, %	33,2	45,1	32,6	68,5	60,7	60,8

Джерело: Аграрна реформа в Україні / За ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с. – С.290-291; Зуб Г.І. Фінансова підтримка аграрного сектору в держбюджеті на 2007 рік // Облік і фінанси АПК, 2006. – №11. – С.34-35.

Зокрема, якщо сума асигнувань з бюджету у 2005 році зросла проти рівня 2000 року у 8,2 рази, то спрямованих за цільовими програмами – у 15 разів, що зумовило збільшення частки цільового фінансування сільськогосподарських підприємств за цей період із 33,2 до 60,8 відсотка. До того ж надходження коштів державного фінансування на сільськогосподарські підприємства нерівномірне. Як зазначає академік УААН М. Дем'яненко, кошти виділяються, як правило, без ув'язки з технологічними потребами, переважно в кінці року, що створює передумови для їх нецільового використання [1, с.293]. Це засвідчує динаміка видатків зведеного бюджету (рис. 3.8).

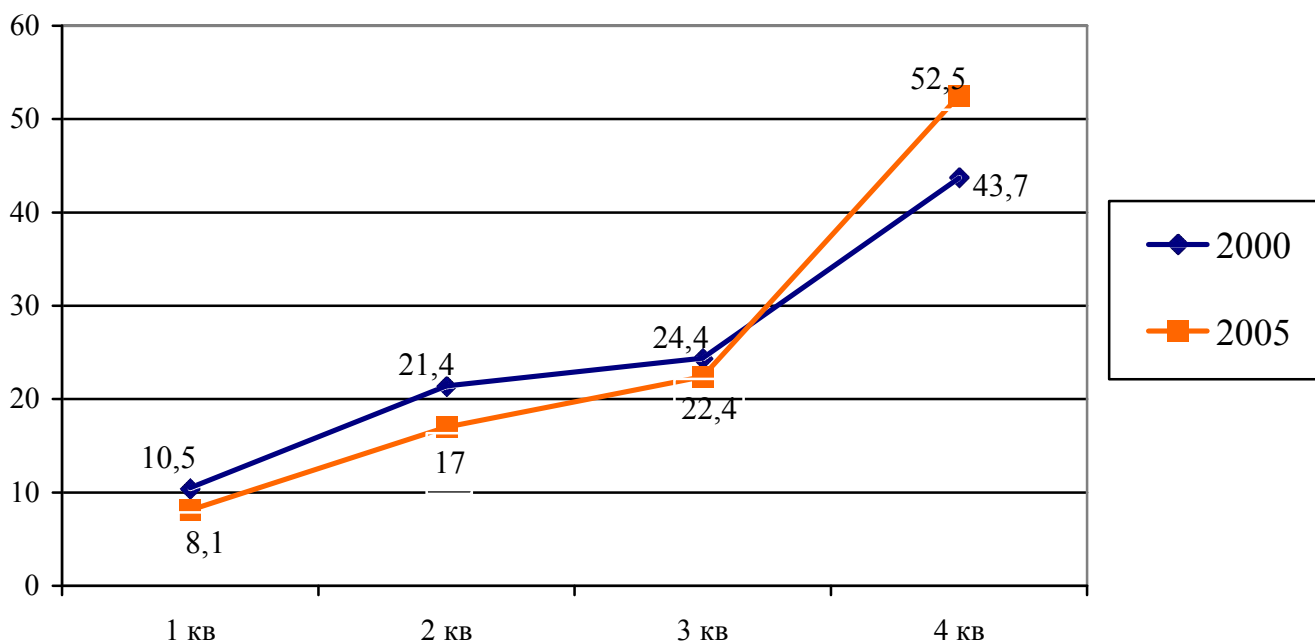

Рис. 3.8. Надходження бюджетного фінансування на сільськогосподарські підприємства України у 2000-2005 роках, %

Зокрема, упродовж 2000-2005 років майже половина бюджетних асигнувань надходить на сільськогосподарські підприємства у четвертому кварталі, а точніше – в його останніх декадах і зрозуміло, що у таких випадках забезпечити належний контроль за раціональним використанням цього виду ресурсів відтворення неможливо. Тому, поряд із необхідністю трансформації важелів економічного регулювання сільськогосподарського виробництва, доцільно певним чином скоригувати теперішні методи спрямування ресурсів у галузь. Зокрема, якщо осушення, зрошення, хімічну меліорацію далі варто здійснювати за рахунок

бюджетних асигнувань, то теперішні дотації на посіви озимих культур, здешевлення мінеральних добрив тощо обгрунтованіше було б включити в основну реалізаційну ціну, зважаючи на те, що позацінове регулювання складне, а тому само по собі затратне, оскільки вимагає здійснення контролю за використанням таких дотацій за всією управлінською вертикаллю: Міністерство аграрної політики України → обласні управління сільського господарства і продовольства → районні управління сільського господарства і продовольства, а також відповідні структури Державного казначейства.

Застосування таких позацінових методів формування ресурсів галузі може бути виправданим упродовж нетривалого періоду з огляду на необхідність збереження існуючого рівня роздрібних цін на продукти харчування, вироблені з відповідної сільськогосподарської сировини, зважаючи на еластичність їх змін від її закупівельної вартості для переробних підприємств. В цілому ж механізм фінансово-економічного регулювання сільськогосподарського виробництва повинен ґрунтуватись на загальних економічних законах і стосовно цін визначальним тут має бути закон попиту-пропозиції. При цьому не виключається дотування сільськогосподарського виробництва, однак воно має здійснюватись винятково лише щодо формування ресурсів розширеного відтворення за його вирішальними напрямками, а не для покриття поточних виробничих витрат. Цим самим можна досягти значного спрощення контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення на кожному сільськогосподарському підприємстві. Отож, забезпечення контролю за раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах доволі складне, позаяк існуюча система їх відображення недосконала. У той же час раціональним використанням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах у сучасних умовах сприяє те, що тут появились додаткові можливості еластичнішого формування ресурсів відтворення у відповідності з їхніми потребами за періодами року завдяки уникненню надто великих сезонних коливань продажу продукції рослинництва та продуктів її переробки, бо, наприклад, реалізація зернових культур тут проходить практично щомісяця упродовж року, в той час, як в минулому вся їх товарна частина

збувалась в липні-серпні. Так само можна регулювати надходження коштів за вирощеною продукцією технічних культур: від реалізації трести льону-довгунця, цукру, отриманого від переробки бурякосировини.

Висновки до третього розділу

Вирішальним напрямом подолання кризової ситуації на сільськогосподарських підприємствах щодо формування ресурсів простого і розширеного відтворення на найближчу перспективу, окрім ширшого залучення кредитів банку та збільшення бюджетного фінансування, може бути вишукування додаткових резервів стосовно власних джерел. Зокрема, в першу чергу необхідно здійснити такі заходи, які дозволять порівняно швидко забезпечити збільшення маси прибутку – головного джерела формування власних ресурсів. На сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей одним із таких резервів є уведення в оборот вилучених внаслідок кризи площ ріллі, яка придатна для використання без шкоди для екології, та нарощування завдяки цьому обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в поєднанні з економним витрачанням матеріальних засобів.

Досягнення збалансованості власних ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах можливе за умови оптимізації формування прибутку у тісному взаємозв'язку з ним іншого джерела ресурсів – амортизації, яка є складовою собівартості продукції (робіт, послуг). Таким чином, регулюючи норми нарахування амортизації можна активно впливати на формування прибутку.

При цьому треба враховувати, що на більшості сільськогосподарських підприємствах виникла парадоксальна ситуація: при майже повному зносі основних засобів, тут немає в наявності амортизаційного фонду, оскільки кошти, в яких він уособлювався як джерело формування ресурсів простого відтворення, були вилучені з їхнього обороту внаслідок інфляційних процесів. Тому забезпечити тут оптимальний баланс ресурсів відтворення лише за рахунок власних джерел у сучасних умовах неможливо.

Доцільно забезпечити роздільне відображення зносу й амортизації основних засобів, бо їх змішування не забезпечує належного контролю за таким джерелом формування ресурсів простого відтворення, оскільки вона викривлюється внаслідок списання зношених об'єктів, чи надходження на підприємство таких, що були в експлуатації.

Дійовий контроль за формуванням ресурсів відтворення за сучасною методикою їх відображення неможливий внаслідок відсутності системного розмежування призначених для цього коштів від інших напрямів використання. Тому доцільно повернутись до колишнього способу застосування окремих рахунків у банку для зберігання коштів поточної діяльності і призначених для інвестицій.

Забезпечення збалансованості ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах ускладнюється тим, що значна частина продукції, робіт та послуг, витрачених у процесі внутрігосподарського натурального обороту не проходить стадії реалізації. Таким чином виникає розбіжність між чистим доходом і його реалізованою частиною – прибутком, що треба враховувати при оптимізації джерел формування ресурсів відтворення.

Удосконалення контролю за формуванням ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах можливе за умови запровадження тут системи бюджетування грошових потоків, оскільки саме вони є реальними засобами забезпечення відтворення в галузі.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне обґрунтування і запропоновано нове вирішення наукової проблеми ресурсного забезпечення відтворення на сільськогосподарських підприємствах, що дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Більшість сільськогосподарських підприємств намагається навіть при можливості акумулювання вільних коштів для ресурсного забезпечення відтворення у перспективі, використовувати їх відразу ж після надходження на рахунки в банку, аби не допустити інфляційних втрат. Такий підхід, виправданий з тактичних міркувань не може бути обґрунтованим на перспективу, бо здійснення розширеного відтворення неможливе без накопичення відповідних ресурсів з урахуванням стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств.

В роботі запропоновано методику вирівнювання ресурсів відтворення і модель їх збалансованого формування з урахуванням циклічності результатів діяльності та стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств.

2. Порівняно високі темпи інфляції є причиною того, що сільськогосподарські підприємства не здійснюють нагромадження коштів, необхідних для забезпечення відтворення у перспективі, навіть за умови, коли маса отриманих доходів за кожний рік дозволяє це проводити.

З метою нівелювання впливу інфляції доцільно створювати промислово-фінансові об'єднання за схемою: сільськогосподарські підприємства + заводи з виробництва техніки (тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів) для акумулювання вільних коштів перших на банківських рахунках других із застосуванням таких самих умов депонування, як і в банках. Це дозволить одночасно вирішувати двояку мету: поступове нагромадження коштів окремими сільськогосподарськими підприємствами для придбання основних засобів та формування фінансових ресурсів підприємств сільськогосподарського машинобудування.

3. В економічній науці трактування сутності і змісту „ресурсного забезпечення відтворення” змішується з формулюванням „виробничо-технічні

ресурси відтворення”. В роботі обґрунтовано необхідність їх розмежування і сформульовано власне тлумачення.

4. Контролювати цільову спрямованість ресурсів відтворення за сучасною методикою відображення неможливо внаслідок відсутності їх системного розмежування. Тому доцільно повернутись до колишнього способу застосування окремих рахунків у банку для зберігання коштів поточної діяльності та призначених для капітальних інвестицій.

5. Специфічні особливості виробництва на сільськогосподарських підприємствах зумовлюють те, що визначення прибутку тут можливе лише після завершення виробничого циклу, у той час як кошти від реалізації отриманої продукції надходять у процесі його здійснення. Цю особливість формування ресурсів відтворення необхідно враховувати при забезпеченні контролю за їх раціональним використанням.

6. В дисертації доведено, що до ресурсів відтворення у сільськогосподарських підприємствах треба відносити також і швидколіквідні активи, які не проходять грошової стадії кругообороту: товарне зерно, тварини на вирощуванні та відгодівлі, цукор тощо, оскільки вони використовуються як для придбання будівельних матеріалів, техніки, оплати праці в капітальному будівництві, тобто виконують таку ж роль у забезпеченні відтворення, як і кошти.

7. Часто вживане словосполучення „амортизаційний фонд” може бути вірним лише щодо розуміння амортизації як джерела формування ресурсів простого відтворення, але в жодному разі не стосовно власне ресурсів, що спрямовуються на цю мету, бо основні засоби можна придбати у тому разі, коли у підприємства є в достатньому обсязі кошти, а не тому, що створено якийсь фонд. Відмінності амортизації – як джерела простого відтворення, та сформованих внаслідок її нарахування ресурсів для цього (коштів чи швидколіквідних активів) особливо помітні, коли підприємство є збитковим, а тому певна частка нарахованої амортизації не покривається доходами від реалізації, отже вона не перетворюється у ресурси відтворення.

8. Оптимізація формування прибутку можлива за умови застосування обґрунтованих методів нарахування амортизації, оскільки вона є складовою собівартості продукції (робіт, послуг), а між цими джерелами ресурсного забезпечення відтворення існує тісний взаємозв'язок. Отже, застосовуючи різні методи нарахування амортизації, передбачені П(С)БО 7 „Основні засоби”, можна активно впливати на формування прибутку.

9. Механізм кредитування сільськогосподарських підприємств має бути удосконалений, бо доступ до пільгових кредитів мають не всі, а сума бюджетної компенсації на сплату відсотків за користування кредитами не відіграє суттєвої ролі у формуванні ресурсів відтворення. Разом із тим повинно дотримуватись оптимальне співвідношення між джерелами формування ресурсів, а тому можливості використання як кредитів банку, так і бюджетних асигнувань мають бути доступними практично кожному підприємству, якщо це диктується об'єктивними потребами розширеного відтворення.

10. Одним із вирішальних напрямів подолання кризової ситуації на сільськогосподарських підприємствах щодо формування ресурсів простого й розширеного відтворення на найближчу перспективу, окрім залучення кредитів банку та розширення бюджетного фінансування, може бути вишукування додаткових резервів збільшення власних джерел. Зокрема, в першу чергу необхідно здійснити такі заходи, які дозволять порівняно швидко забезпечити нарощування маси прибутку – головного джерела формування власних ресурсів. На сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей одним із таких резервів є уведення в оборот вилучених внаслідок кризи площ ріллі, яка придатна для використання без шкоди для екології, та збільшення завдяки цьому обсягів сільськогосподарської продукції в поєднанні з ефективним використанням матеріальних чинників виробництва. Наведені в дисертації розрахунки засвідчують, що завдяки цьому маса прибутку сільськогосподарських підприємств Тернопільської області може бути збільшена на 0,5-0,6 млн.грн. у розрахунку на рік.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрна реформа в Україні / За ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 6) / за ред. П.Т.Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 764 с.
3. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 292 с.
4. Актуальні питання аграрної політики: Зб. робіт 2002-2003. – К., 2003. – 499с.
5. Алексійчук В.М. Гроші та кредит в системі відтворення АПК. – К.: ІАЕ, 1999. – 383с.
6. Андрійчук В. Економіка аграрних підприємств: Підручник. – К.: КНЕУ, 2004. – 624с.
7. Андрійчук В.Г., Зубець М.В., Юрчишин В.В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. – К.: Аграрна наука, 2005. – 214с.
8. Аранчій В.І., Чумак В.Д., Смолянська О.Ю., Черненко Л.В. Фінансова діяльність підприємств: Навч. посібник. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 240 с.
9. Белов В.С., Селезнева Н.Н., Скобелева Н.П. Управление прибылью: проблемы выбора, принятие финансовых решений. – СПб.: Приоритет, 1996. – 354с.
10. Бернстайн Л. Анализ финансовой отчетности / Пер. с англ. под ред. Я.В.Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 624с.
11. Белолипецкий В.Г. Финансы фирмы: Курс лекций. – М. ИНФРА. – 1998. – 326с.
12. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, доп. / С.Ф.Покропивний, С.М.Соболь, Г.О.Швиданенко, О.Г.Дерев'янку. – К.: КНЕУ, 2002. – 379 с.
13. Білик В.О., Саблук П.Т., Шкарабан Д.В. Економічна теорія: Навчальний посібник. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 560с.
14. Білик М.Д. Управління фінансами державних підприємств. – К.: Т-во „Знання”, 1999. – 312с.

15. Бланк И.А. Управление активами и капиталом предприятия – К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. – 446с.
16. Бланк И.А. Управление прибылью (2-е изд., доп.) – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 752с.
17. Бланк И.А., Управление финансовыми рисками. – К.: Ника-Центр, 2005. – 600с.
18. Боброва О.Г. Амортизаційна політика у відтворенні основних засобів // Економіка АПК. – 2000. – №4. – С.54-61.
19. Бондаренко О.В. Проблеми формування амортизаційної політики в ринкових умовах господарювання // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №1. – С.38-42.
20. Борисова В.А. Відтворення природно-ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти. – Суми: Довкілля, 2003. – 372с.
21. Бояльская Л.Л. Способы оценки собственных финансовых возможностей сельхозтоваропроизводителей // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2004. – №6. – С.44-46.
22. Бригхем Ю., Гапенский Л. Финансовый менеджмент: Полный курс: В 2-х т. / Пер. с англ.; Под ред. В.В.Ковалева. – СПб, 2004. – Т.1. – 497 с.
23. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту / Пер. з англ.. – К.: "Молодь", 1997. – 998 с.
24. Бублик Н.В. Вплив облікової оцінки виробничих запасів на фінансові результати сільськогосподарських підприємств // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК. За ред. П.Т.Саблука. Ч.3. – С.381-384.
25. Бужин О.А. та ін. Амортизація як засіб відтворення поголів'я у птахівництві // Економіка АПК. – 2004. - №12. – С.53-57.
26. Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку. Навчальний посібник. – 2-е вид. доп. і перероб. – Житомир: ПП „Рута”, 2001. – 512с.
27. Валентинов В.Л. Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики. – К.: ІАЕ, 2003. – 332с.

28. Ван Хорн, Джеймс К., Вахович (мл.), Джон М. Основы финансового менеджмента, 11-е издание: Пер. с англ. – М.: Изд. дом „Вильямс”, 2003. – 992с.
29. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки // Економіка України. – 2004. - №7. – С.53-59.
30. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. – К.: НІОС. – 2000. – 411с.
31. Васюренко О.В., Азаренкова Г.М. Фінансове управління потребує точного визначення окремих понять // Фінанси України. – 2003. – №1. – С.28-33.
32. Вишневський В., Липницький Д. Про новий порядок амортизації основних фондів // Економіка України. – 1998. – №3. – С.42-46.
33. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти) / Відп. редактор акад. УААН В.М.Трегобчук. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – 259 с.
34. Вінод Томас, Мансур Дайламі, Ашок Дарешвар та ін. Якість економічного зростання. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 350 с.
35. Власов В.І. Глобальна продовольча проблема. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 506с.
36. Волощук С.С. Оцінка ресурсного потенціалу у розвитку підприємництва // Економіка АПК. – 2005. – №4. – С.34-39.
37. Гайдуцький П.І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С.45-48.
38. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання. – К.: Інститут економіки НАН України, 2000. – 344с.
39. Герасимчук М. та ін. Відтворення основних і оборотних засобів. – К.: Інститут економіки НАН України, 2001. – 205с.
40. Голов С. Концепції амортизації та їх вплив на облік і управління в сучасних умовах // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – №8. – С.9-15.
41. Гончаров А.Б. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2003. – 240 с.

42. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду / За ред. Пасхавер Б.Й. – К.: Інститут економіки НАН України, 2001. – 350с.
43. Гриньова В.М., Коюда В.О. Фінанси підприємств: Навчальний посібник – 2-е вид., перероб і доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 424с.
44. Грідчіна М.В. Управління фінансами акціонерних товариств: Навчальний посібник. – К.: А.С.К., 2005. – 384с.
45. Гудзь О.Є. Забезпечення сільськогосподарських підприємств кредитними ресурсами // Економіка АПК. – 2003. – №1. – С.86-90.
46. Гудзь О.Є. Кредитування і банківське обслуговування підприємств агропромислового виробництва: сучасні тенденції та особливості. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 170с.
47. Давиденко Н.М. Ліквідність та платоспроможність як показники фінансового менеджменту підприємств // Актуальні проблеми економіки. – 2005. - №3. – С.36-41.
48. Дем'яненко М.Я. Кредитування сільськогосподарських підприємств: теорія і практики // Облік і фінанси АПК. – 2005. - №7. – С.9-19.
49. Дем'яненко М.Я. Основи податкових відносин в АПК. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 72с.
50. Дем'яненко М.Я. Проблеми забезпечення кредитними ресурсами аграрного сектора економіки // Матеріали Четвертих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 червня 2002 року. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 730с.
51. Дем'яненко С., Свідерська І. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України // Економіка України. – 2004. – №8. – С.72-79.
52. Заїка І.П. Оцінка ефективності використання готової продукції як умовного фінансового ресурсу // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК. За ред. П.Т.Саблука. Ч.3. – 511с.
53. Закон України „Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” від 18 жовтня 2005 р. №2982 – IV.

54. Злупко С.М. Економічна думка України (від давнини до сучасності): Навчальний посібник. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 495 с.
55. Зуб Г.І. Фінансова підтримка аграрного сектору в держбюджеті на 2007 рік // Облік і фінанси АПК, 2006. – №11. – С.34-35.
56. Зуєва О.І. Звітність про рух фінансових ресурсів в агропромисловому виробництві // Економіка АПК. – 2000. – №4. – С.61-65.
57. Зятковський І.В. Теоретичні засади фінансів підприємств // Фінанси України. – 2000. – №4. – С.24-27.
58. Зятковський І.В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 228с.
59. Зятковський І.В. Фінансове оздоровлення підприємств: теорія і практика: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 344 с.
60. Іванишин В.В. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні // Економіка АПК, 2005. – №1. – С.3-8.
61. Іванух Р.А. та ін. Довідник економічних показників сільського господарства. – К.: Урожай, 1983. – 184 с.
62. Ізмайлова К.В. Сучасні технології фінансового аналізу: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 148 с.
63. Іртищева І.О. Пошук шляхів залучення коштів в економіку аграрного сектора АПК // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК. За ред. П.Т.Саблука. Ч.3. – 511с.
64. Качмарик Я., Лупак Р. Система рішень процесу відтворення трудового потенціалу корпоративних систем. / Формування ринкової економіки в Україні: Науковий збірник. Спецвипуск 15. Ч.1. – Львів, ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – С. 106-108.
65. Кэне Ф. Избранные экономические произведения. – М.,1960.
66. Кірейцев Г.Г. Формування нової системи амортизації в Україні // Облік і фінанси АПК. – 2004. – №1(1). – С.23-30
67. Кісіль М.І., Кожем'якіна М.Ю., Канцуров О.О., Дишлюк О.А. Відтворення і нагромадження аграрного капіталу // Агропромисловий комплекс України:

- стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 6) / за ред. П.Т.Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 764 с.
68. Кобута І., Шевцов О. Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової Організації Торгівлі // Проект „Аграрна політика для людського розвитку”. – К., 2002, №14.
69. Ковалёв А. Анализ финансового состояния предприятия – М.: Центр экономики и маркетинга, 2001. – 256с.
70. Колесникова В.М. Теоретические аспекты финансовых ресурсов предприятия // Вісник ХДЕУ. – 2001. – №4(20). – С.69-71.
71. Колесов Н.Д., Сидоров А.Ф. Экономическая теория: учебник. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – 580 с.
72. Коллас Б. Управление финансовой деятельностью предприятия: проблемы, концепции и методы: Пер. с фр. – М.: Финансы: ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
73. Колотуха С.М. Удосконалення кредитування сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. – 2004. – №3. – С.108-115.
74. Коробов М. „Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств” Навч. посіб. (3-тє вид.). К.: Знання, 2002. – 294с.
75. Кондратьев Н.Д., Опарин Д.И. Большие циклы конъюнктуры. – М.: Красная Пресня, 1928. – 132с.
76. Кредит и процент в расширенном воспроизводстве. Перевод с нем. М.П.Чумакова. Ред. д-р экон. Наук, проф. Г.П.Соллюс. М.: Финансы, 1972. – 143с.
77. Крупка Я. Переваги і недоліки оцінки ефективності роботи підприємства за грошовими потоками. // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2003. – №1. – С.108-112.
78. Лайко П.А. Державна фінансово-кредитна підтримка сільського господарства в ринковій економіці. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 81с.
79. Лайко П.А., Мних М.В. Фінанси підприємств. Підручник для студентів вузів. – К.: Знання України, 2004. – 428 с.

80. Лихачёв О.Н. Финансовое планирование на предприятии. – М.: Проспект, 2003. – 263 с.
81. Ловінська Л. Гроші в сучасній системі бухгалтерського обліку // Економіка України. – 2004. – №2(507). – 12-21 с.
82. Лукинов И.И. Воспроизводство и цены. – М.: Экономика, 1987. – 362 с.
83. Лукинов И.И. и др. Воспроизводственная структура чистой продукции (вопросы методологии и практики). – К.: Наукова думка, 1989. – 263с.
84. Малік М.Й., Федієнко П.М. Аграрна реформа і розвиток підприємництва. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 271с.
85. Малік М.Й. Формування фінансово-кредитного механізму розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки // Матеріали Четвертих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 червня 2002 року. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 730с.
86. Малік М.Й, Шпикуляк О.Г. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки // Економіка АПК, 2006, № 4. – С. 3-10.
87. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т.24. – М.: Госполитиздат, 1961. – 648с.
88. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.III. Пер. с англ. – М.: Издательская группа „Прогресс” 1993. – 351с.
89. Матвійчук М. Модель грошового обороту, грошові потоки та механізм їх балансування. / Формування ринкової економіки в Україні: Науковий збірник. Спецвипуск 15. Ч.1. – Львів, ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – С. 190-196.
90. Мельник С.І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 428с.
91. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Нормативна грошова оцінка земель. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 13с.
92. Моголова М.Н. Формування амортизаційного фонду сільськогосподарськими підприємствами // Економіка АПК. – 2002. – №6. – С.83-87.
93. Мочерний С.В. Економічна теорія: Посібник. – К.: ВЦ „академія”, 2003. – 656с.

94. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: Підручник. – К.: КНЕУ, 2004. – 495с.
95. Норкотт Д. Принятие инвестиционных решений. – Москва: ЮНИТИ, 1997. – 247с.
96. Огійчук М., Коваленко В., Кучеренко Л. Амортизаційна політика в сільському господарстві. // Економіка України. – 2003. – №4. – С.49-54.
97. Олійник О.В. Фінансово-кредитні важелі ефективного відтворення сільськогосподарського виробництва. // Облік і фінанси АПК. – 2005. – №2. – С.21-26.
98. Олійник О.В. Циклічність відтворювального процесу в сільському господарстві: Монографія / Харк.нац.аграр.ун-т ім.В.В.Докучаєва. – Х.,2005. – 322с., С.29, 30, 156
99. Онищенко О. Сільськогосподарські підприємства після реорганізації: ресурсозабезпеченість, виробничі затрати, продуктивність // Економіка України. – 2004. – №12. – 52-63 с.
100. Онищенко О. Фінансова результативність сільськогосподарських підприємств. // Економіка України. – 2005. – №2. – 59-70 с.
101. Опарін В., Федосов В. Концептуальні основи фінансової стратегії економічного зростання в Україні. // Економіка України. – 2002. – №2. – С.10-20.
102. Орлов П., Орлов С. Про використання в Україні різних систем амортизації // Економіка України. – 2005. – №5. – С.38-44.
103. Орлов П., Орлов С. Удосконалення державної амортизаційної політики // Економіка України. – 2003. – №2. – С.32-36.
104. Осецький В.Л. Інвестиційна модель зростання економіки // Фінанси України. – 2003. – №1. – С.21-27.
105. Основи економічної теорії: Навчальний посібник / За ред. В.О.Білика, П.Т.Саблука. – К.: Інститут аграрної економіки, 1999. – 467с.
106. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Відп. ред. Г.Н.Климко. – 4-те вид., перероб. і доп. – К.:Знання-Прес, 2002. – 615с.

107. Панасюк Б.Я. Внутрішні фінансові ресурси для сільського господарства України // Матеріали Четвертих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25.06.2002 року. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 730с.
108. Пасхавер Б.И. Оценка эффективности технического перевооружения предприятий в новом хозяйственном механизме. – К.: Наукова думка, 1990. – 151с.
109. Пасхавер Б. Пріоритети продовольчого ціноутворення // Економіка України. – 2003. – №4. – С.4-11.
110. Пасхавер Б. Рентабельність агросфери: проблеми стабільності // Економіка України. – 2004. – №2. – С.73-82
111. Пасхавер Б.Й. Цінова ситуація і цінова політика в агросфері // Економіка України, 2001, №1. – С.58-66.
112. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про фінансові результати”. Затверджене наказом МФУ 31.03.99 р. № 87.
113. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 “Звіт про рух грошових коштів”. Затверджене наказом МФУ 31.03.99 р. № 87.
114. Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 „Основні засоби”. Затверджене наказом МФУ 27.04.00 р. № 92.
115. Полозенко Д.В. Соціальний бюджет як основа розвитку економіки України // Економіка АПК. – 2005. – №7. – С.59-63.
116. Попов В.М., Ляпунов С.И., Воронова Т.А. Бизнес фирмы и бюджетирование потока денежных средств. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 400 с.
117. Попов В.М., Млодик С.Г., Зверев А.А. Анализ финансовых решений в бизнесе. – М.: КНОРУС, 2004. – 288с.
118. Портер М. Конкуренція. – М.: Вильямс, 2002. – 496с.
119. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: Кол. Монографія у двох томах. Т.2 / За ред.. П.Т.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. – К.: ІАЕ, 2001. – 851с.

120. Про концепцію амортизаційної політики. Указ Президента України від 7 березня 2001 року №169/2001 // Урядовий кур'єр. Орієнтир. – 2001. – №55. – 28 берез. – С. 7-8.
121. Ресурсний потенціал АПК: концептуальні засади і механізми збалансованого відтворення та ефективного використання: Зб.наук.праць/ НАН України. – Ін-т економіки. Редкол.: В.М.Трегобчук (відп.ред.) та ін.. – Київ, 2002. – 160с.
122. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях і відповідях) / За ред. П.Т.Саблука. – К.: ІАЕ, 1999. – 532с.
123. Рижук С.М. Пріоритетні напрями розвитку технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва // Матеріали П'ятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 28-29 січня 2003 року. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 635с.
124. Ринок сільськогосподарської техніки: проблеми становлення / За ред. Підлісецького Г.М. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 214с.
125. Романів М.В. Фінансове забезпечення сталого розвитку регіону // Фінанси України. – 2003. – №1. – С.60-62.
126. Россоха В.В. Фінансове забезпечення відтворення потенціалу підприємств АПК // Сучасні проблеми економіки сільського господарства та АПК: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Суми, 2003. Ч.1. – С.106-119.
127. Саблук П.Т. Основні напрями високоефективного пореформеного розвитку агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 730с.
128. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні // Економіка АПК. – 2004. – №12. – С.3-15.
129. Саблук П.Т. Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання // Доповідь на Восьмих

- річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 20-21 червня 2006 року. – К.: ННЦ „ІАЕ” УААН, 2006. – 25с.
130. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави. // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С.4-12.
131. Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання. // Економіка АПК. – 2004. – №6. – С.3-8.
132. Самуельсон, Пол. Э., Нордхаус, Вильям Д. Экономика.: Пер. с англ.: 16-е изд.: Уч.пос. – М.: Издательский дом „Вильямс”, 2000. – 688 с.
133. Сахацький М.П. Проблеми відродження сільського господарства. – К.: ІАЕ, 2000. – 304с.
134. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови. – К.: ІАЕ, 2002. – 518с.
135. Ситник В.П. Формування і реалізація державної політики розвитку матеріально-технічної бази АПК в Україні. // Економіка АПК. – 2003. – №2. – С.23-27.
136. Статистичний збірник „Сільське господарство Тернопільської області” за 2005 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 146с.
137. Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. – 775с.
138. Сомик А.В. З досвіду Росії щодо системи кредитного забезпечення аграрного сектору // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С.150-156.
139. Сорос Дж. Алхимия финансов: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 416с.
140. Спасів Н.Я. Прагматизм фінансування відтворення основного капіталу підприємницьких структур // Фінанси України. – 2005. – №2. – С.129-134.
141. Статистичний збірник „Регіони України” 2004, Частина II /За ред. О.Г. Осауленка, Державний комітет статистики України – К., 2004. – 800с.

142. Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. –366с.
143. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2005 рік. / Державний комітет статистики України, Головне управління статистики в Тернопільській області, Тернопіль, 2006. – 472с.
144. Стецюк П.А. Бюджетування в системі управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК. За ред. П.Т.Саблука. Ч.3. – 511с.
145. Стецюк П.А. Формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С.111-116.
146. Стратегія розвитку агропромислового комплексу України. Проект / Нац. акад. наук України, Укр. акад. агр. наук, ННЦ „Інститут аграрної економіки”. – К., 2005. – 120с.
147. Ткач А. Теоретичні аспекти функціонування сукупного грошового обороту. / Формування ринкової економіки в Україні: Науковий збірник. Спецвипуск 15. Ч.1. – Львів, ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – С. 495-501.
148. Туган-Барановський М.І. Політична економія: курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 264 с.
149. Україна у цифрах у 2005 році / Державний комітет статистики України: За редакцією О.Г. Осауленка. – К.: Видавництво „Консультант”, 2006. – 247с.
150. Финансы / Под ред. В.М.Родионовой. – М.: Финансы и статистика. – 1995. – 432 с.
151. Финансы. Денежное обращение. Кредит / Под ред. проф. Г.Б.Поляка. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 512с.
152. Финансы: Учебник для вузов. Под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской, Б.М. Сабанти. – М.: Издательство „Перспектива”; Издательство „Юрайт”, 2000. – 520с.
153. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / За ред. М.Я.Дем’яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.

154. Фінанси підприємств: Навчальний посібник: Курс лекцій / За ред. д.е.н., проф. Г.Г.Кірейцева. – К.: ЦУЛ, 2002. – 268 с.
155. Фінанси підприємств: Підручник / за ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 1998. – 353с.
156. Фінанси сільськогосподарських підприємств (посібник з питань фінансових відносин у ринкових умовах / За ред. М.Я.Дем'яненка. – К.: ІАЕ, 2000. – 604 с.
157. Фінансовий і ціновий механізм АПК в умовах переходу до ринку / За ред. П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненка. – К.: Урожай, 1993. – 346с.
158. Фінансові аналітичні інструменти реформування економічної системи України. Науковий збірник / За ред. З.Г. Ватаманюка. – Львів: Інтереко, 2001. – 366 с.
159. Фінансово-економічний аналіз: Підручник / Буряк П.Ю., Римар М.В., Бець М.Т. та ін. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 528 с.
160. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / За ред.. П.Т.Саблука. – К.: ІАЕ, 2000. – 556с.
161. Хачатурян С.В. Сутність фінансових ресурсів та їх класифікація // Фінанси України. – 2003.- №4. – С.77-81.
162. Хмелевський Є. Амортизаційна політика й оновлення промислово-виробничих основних фондів // Економіка України. – 1999. – №3. – С.41-47.
163. Хомин І.П. Забезпечення відтворення в аграрному секторі економіки на шляху трансформації до ринкового середовища // Економіка України: шлях трансформації до ринкового середовища: Матеріали науково-практичної конференції (Галицький інститут ім. В.Чорновола, Тернопіль, 8 грудня 2005 р.) – Тернопіль, 2005. – 184с. – С.43-48.
164. Хомин (Лєтягіна) І.П. Методичні проблеми дослідження формування ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах // Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції „Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці”. – В 3-х ч., Житомир, 3-5 березня 2005 р. – Житомир: ЖДАУ, 2005. – Ч.2. – 212 с. – С.119-122.

165. Хомин І.П. Організація контролю за раціональним використанням фінансових ресурсів відтворення на сільськогосподарських підприємствах // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 304с. – С.176-178.
166. Хомин (Летягіна) І.П. Підвищення прибутковості виробництва як головний чинник формування ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектору // Проблеми пореформеного розвитку агропромислового виробництва та основні напрямки їх розв'язання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (17-18 травня 2005 р.). – Тернопіль – Хоростків: ТІ АПВ, 2005. – 400 с. – С.186-189.
167. Хомин І.П. Резерви збільшення прибутку в сільськогосподарських підприємствах // Економіка АПК, №4, 2006. – С.91-95.
168. Хомин І.П. Розширене відтворення та особливості його фінансового забезпечення в сільськогосподарських підприємствах // Облік і фінанси АПК, №3, 2006. – С.110-115.
169. Хомин (Летягіна) І.П. Управління джерелами відтворення на сільськогосподарських підприємствах: регіональний підхід // Агроінком, №5-6, 2005 р. – С.56-58.
170. Хомин І.П. Формування фінансових ресурсів відтворення у сільськогосподарському виробництві // Агроінком, №1, 2006 р. – С.66-68.
171. Хомяков В., Белінська В. Методика оцінки впливу амортизаційної політики на окупність капітальних вкладень // Економіка України. – 1999. – №2. – С.28-36.
172. Хотомлянський О., Колосок В. Амортизаційний фонд як джерело відтворення основних засобів // Економіка України. – 2004. – №3. – 38-42 с.
173. Худолій Л.М. Теорія фінансів. – К.: В-во Європ. Ун-ту, 2003. – 167с.
174. Чумаченко М. Амортизаційні відрахування – суттєве джерело фінансування інвестицій підприємства // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – №8. – 6-8 с.
175. Чумаченко М. Ще раз про амортизацію як важливе джерело інвестиційної діяльності підприємства // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004.– №11. –С.3-7.

176. Швець В.Г. Відтворення трудового потенціалу села України. – К.: Хрещатик, 1993. – 213с.
177. Шебанін В.С. Системне оновлення і розвиток матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 276с.
178. Шеремет А. Д. Методика фінансового аналізу. – М.: Инфра – М, 1996. – 176с.
179. Ширинская З.Г. Денежный оборот сельскохозяйственных предприятий: проблемы сбалансированности. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 192 с.
180. Шкварчук Л.О. Ціни і ціноутворення: Навчальний посібник. – 3-тє вид. – К.: Кондор, 2005. – 214 с.
181. Шпикуляк О.Г. Динаміка становлення соціального капіталу на селі // Економіка АПК, 2006, № 6. – С. 140-148.
182. Шпичак О.М. Ціновий механізм // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 647с.
183. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. – М.: Прогресс, 1982.– 455с.
184. Якуба К.І. Відтворення українського селянства // Матеріали Четвертих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 червня 2002 року. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 730с.
185. Beaumont P.H. Financial Engineering Principles: a unified theory for financial product analysis and valuation. – New Jersey, John Wiley & Sons Inc.Hoboken, 2003. – 320p.
186. Blanford D. The Functioning of Agriculture and Agribusiness in Developed Market Economies. – Buckwell Publishing, 2001. – 495 p.
187. Brigham E.F. Fundamentals of Financial Management. – University of Florida, Dryden Press, 1989. – 855p.
188. La Porta R., Lopez-de-Silanes G., Shleifer A. Legal Determinants of External Finance. // Journal of Finance 52, 1131-1150, 1997.

Валові збори зернових культур і наявність зернозбиральних комбайнів
на сільськогосподарських підприємствах

Роки	Показники	Україна	Області		
			Івано- Франківська	Львів- ська	Терно- пільська
1990	Валовий збір зернових культур, тис.т	51009,0	503,3	1009,7	1319,1
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	105183	1528	3501	4063
2000	Валовий збір зернових культур, тис.т	24459,0	253,1	481,4	740,6
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	65240	1023	2598	2791
2001	Валовий збір зернових культур, тис.т	39706,1	316,6	597,9	806,1
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	61259	943	2377	2547
2002	Валовий збір зернових культур, тис.т	38804,3	320,4	683,4	908,0
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	57430	823	2099	2231
2003	Валовий збір зернових культур, тис.т	20233,9	262,7	576,9	736,2
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	53569	724	1951	1931
2004	Валовий збір зернових культур, тис.т	41808,8	358,4	678,0	1034,6
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	49986	702	1801	1737
2005	Валовий збір зернових культур, тис.т	38015,5	334,9	626,8	1044,8
	Наявність зернозбиральних комбайнів, шт.	47150	666	1701	1613

Джерело: Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2005 рік / Державний комітет статистики України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2006. – 366с. – С. 219, 337.

Розрахунок визначення „нетто-дебіторської” та „нетто-кредиторської” заборгованості у ТЗОВ „Колос” с. Великий Говилів Тербовлянського району Тернопільської області

Виписка із Журналу-ордера №8-сг: дебіторська заборгованість фермерського господарства „Вікторія” станом на 1.01.2005 р. за проданий 4.11. 2004 р. культиватор КПС-4М 5940 грн. 00 коп.

Виписка із Журналу-ордера №6-сг: кредиторська заборгованість станом на 1.01.2005р. перед Тернопільським м'ясокомбінатом за отримане 15.12.2004р. дизельне пальне на суму 111645 грн. 00 коп. під майбутні поставки ВРХ.

„Нетто-дебіторська” заборгованість
фермерського господарства
„Вікторія” станом на 1.01.2005 р.

$$= 5940,00 - \left(5940,00 \cdot \frac{0,723}{365} \cdot 19 + 5940,00 \cdot \frac{0,284}{365} \cdot 31 \right) = 5588,86 \text{ грн.}$$

„Нетто-кредиторська” заборгованість
фермерського господарства
„Вікторія” станом на 1.01.2005 р.

$$= 111645,00 - 111645,00 \cdot \frac{0,284}{365} \cdot 16 = 110255,10 \text{ грн.}$$

Факторні і результативні показники сільськогосподарських підприємств
України за 1990-2005 роки

Показники	1990	1995	2000	2005
Основні засоби, млн.грн.	86,9 <small>млн.крб.</small>	2097977,6	87763,8	46851,7
Трактори, тис.шт.	497,3	441,7	318,9	216,9
Зернозбиральні комбайни, тис.шт.	105,2	85,9	65,2	47,1
Бурякозбиральні машини, тис.шт.	19,8	18,3	13,0	8,5
Установки та агрегати для доїння корів, тис.шт.	79,2	58,7	33,5	16,8
Внесено органічних добрив, т/га	8,6	...	1,3	0,8
Внесено мінеральних добрив, кг д.р./га	141	...	13	32
Валова продукція, млн.грн.	75681,5	37363,7	21150,8	26882,9
Продуктивність праці, грн.	19148	11367	9871	26830
Урожайність зернових, ц/га	35,1	24,0	18,3	25,9
Урожайність цукрових буряків, ц/га	275,7	203,1	171,0	255,4
Середньорічний удій на корову, кг	2863	2204	2359	3487
Середньодобовий приріст ВРХ, г	431	259	255	392
Середньодобовий приріст свиней, г	229	117	120	281
Середньорічна несучість курей, шт.	214	171	213	274

Порівняння методів нарахування амортизації
(на прикладі вантажного автомобіля „КАМАЗ”, первісна вартість якого 330 тис.грн.,
термін експлуатації 8 років, ліквідаційна вартість 10 тис.грн.)

Прямолінійний	Зменшення залишкової вартості	Прискореного зменшення залишкової вартості	Кумулятивний	Виробничий	Податковий
<p>Річна сума амортизації: $(330-10) = 40$ 80 тис.грн. норма амортизації: - на рік $(4/320) \times 100 = 12,5\%$ на місяць $(12,5/84) = 0,52\%$</p> <p>ця сума амортизації є стабільною впродовж усього 8-річного терміну експлуатації вантажного автомобіля</p>	$\left(1 - \sqrt[8]{\frac{10}{330}}\right) \times 100 =$ $(1-0,646) \times 100 =$ 35,4 % сума амортизації за перший рік $= 330 \times 0,354 = 116,8$ тис.грн.; за другий рік $= (330 - 116,8) \times 0,354 = 75,5$ тис.грн.; за третій рік $= (330 - 116,8 - 75,5) \times 0,354 =$ 48,7 тис.грн.; за четвертий рік $= 31,5$ тис.грн.; за п'ятий= 20,4 тис.грн.; за шостий= 13,1 тис.грн.; за сьомий= 8,5 тис.грн.; за восьмий= 5,5 тис.грн.	Перший рік: $330 \times 0,125 \times 2 =$ 82,5 тис.грн. і залишкова вартість буде $330 - 82,5 =$ 247,5 тис.грн. тому за другий рік амортизація складає: $247,5 \times 0,25 = 61,9$ тис.грн., а залишкова вартість $247,5 -$ $61,9 = 185,6$ тис.грн. отже, за третій рік сума амортизації $185,6 \times 0,25 = 46,4$ тис.грн., а залишкова вартість 139,2 тис.грн. за четвертий рік відповідно 34,8 та 104,4 тис.грн., за п'ятий рік – 26,1 та 78,3 тис.грн. відповідно; за шостий рік – 19,6 та 58,7 тис.грн. за сьомий рік – 14,6 та 44,0 тис.грн. в останньому, восьмому році експлуатації вантажного автомобіля дораховують як амортизацію різницю між його залишковою і ліквідаційною вартістю $(44-10) =$ 34 тис.грн.	Перший рік: $8/36 = 22,2\%$, або $(330 -$ $10) \times 0,222 =$ 71,0 тис.грн.; другий рік: $(7/36) = 19,4\%$ або $(330 -$ $10) \times 0,194 = 62,1$ тис.грн. третій рік: $6/36 = 16,67\%$, або $(330 -$ $10) \times 0,167 =$ 53,4 тис.грн.; четвертий рік $(5/36) \times 100 = 13,9\%$ або $(330-10) \times 0,139 =$ 44,5 тис.грн. п'ятий рік $(4/36) \times 100 = 11,1\%$ або $(330-10) \times 0,111 =$ 35,6 тис.грн. шостий рік $(3/36) \times 100 = 8,3\%$ або $(330-10) \times 0,083 =$ 26,7 тис.грн.; сьомий рік $(2/36) \times 100 = 5,6\%$ або $(330-10) \times 0,056 =$ 17,8 тис.грн.; сьомий рік $(1/36) \times 100 =$ 2,8% або $(330 -$ $10) \times 0,028 =$ 8,9 тис.грн.	$(330-10)/1200$ тис.км пробігу= 0,27 грн/км за умови, що пробіг автомобіля у 200__р. склав 150 тис.км, його амортизація в цьому році дорівнює $150000 \times 0,27 = 40,5$ тис.грн., в наступних роках амортизація теж залежатиме від обсягу пробігу вантажного автомобіля	I квартал 200__р.: $(330-10)/100 \times 10 =$ 32 тис.грн. II квартал 200__р. $((330-10 -$ $32)/100) \times 10 = 28,8$ тис.грн. III квартал 200__р.: $((330-10 - 32 -$ $28,8)/100) \times 10 = 25,9$ тис.грн. IV квартал 200__р.: $((330-10 - 32 - 28,8 -$ $25,9)/100) \times 10 = 23,3$ тис.грн. за 200__рік амортизація дорівнює 110 тис.грн.

Розрахунок вирівняних значень потреби і наявності фінансових ресурсів для відтворення на ПОП „Іванівське” Тербовлянського району Тернопільської області

Рівняння прямої:

$$yx = a + bx, \text{ де} \quad (1)$$

a – вирівняні величини початкових значень показників потреби і наявності фінансових ресурсів;

b – середній приріст (зменшення) значень показників потреби і наявності фінансових ресурсів;

y – порядковий номер показників потреби і наявності фінансових ресурсів: 1, 2, 3... n .

Невідомі a та b визначались за рівняннями:

$$\sum y = an + b \sum x \quad (2)$$

$$\sum xy = a \sum x + b \sum x^2 \quad (3)$$

Роки	№	Фактичні значення, тис.грн.		Розрахункові значення, тис.грн.			Вирівняні значення, тис.грн.	
n	x	y		xy		x ²	yx	
		потреба	наявність	потреба	наявність		потреба	наявність
1996	1	597	375	597	375	1	387,3	20,3
1997	2	834	542	1668	1084	4	749,0	424,2
1998	3	1005	616	3015	1848	9	1110,7	828,1
1999	4	1237	875	4948	3500	16	1472,4	1232,0
2000	5	1319	1130	6595	5650	25	1834,2	1635,8
2001	6	2540	2083	15240	12498	36	2195,8	2039,8
2002	7	2790	2046	19530	14322	49	2557,5	2443,7
2003	8	3020	4931	24160	39448	64	2919,2	2847,6
2004	9	3165	2125	28485	19125	81	3280,9	3251,5
2005	10	3980	5473	39800	54730	100	3980,0	5473,0
$\sum n =$ 10	$\sum x =$ 55	$\sum y =$ 20487	$\sum y =$ 20196	$\sum xy =$ 144038	$\sum xy =$ 152580	$\sum x^2 =$ 385	$\sum yx =$ 20487,0	$\sum yx =$ 20196,0

Придбання складної техніки сільськогосподарськими підприємствами
Тернопільській області за рахунок бюджетної компенсації
її вартості у 2005 році

№ п\п	Назва сільськогосподарських підприємств та район	Сума компенсації
1	ПП „Воля-2000” Гусятинського району	20100
2	ПП „Оберіг” Гусятинського району	63960
3	ФГ „Коваль” Гусятинського району	63960
4	ПАП „Топільче” Теремовлянського району	63960
5	ПОП „Іванівське” Теремовлянського району	63960
6	ПАП „Поділля-Агро” Теремовлянського району	63960
7	ПАП „Дружба” Теремовлянського району	40200
8	ФГ „Нива” Теремовлянського району	20100
9	ФГ „Колос” Теремовлянського району	20100
10	ФГ „Загребля” Лановецького району	24930
11	ПСП „Влад” Лановецького району	24930
	Всього	470160

Баланс надходжень і витрат коштів, тис.грн.

Джерела надходження і види витрат грошових коштів	Всього за рік	В тому числі по кварталах			
		I	II	III	IV
A	1	2	3	4	5
Доходи					
Решта коштів на початок року					
Балансовий прибуток					
Амортизація					
Кошти від реалізації і ліквідації основних засобів					
Кошти від вибраковування тварин основного стада					
Кредити банку					
Страхові надходження					
Асигнування з бюджету					
Інші надходження					
Всього доходів					
Витрати					
Платежі в бюджет – всього					
В тому числі:					
Фіксований с.г. податок					
інші податки і платежі					
Перерахування прибутку міжгосподарських підприємств і по акціях					
Погашення кредитів банку (крім тих, що одержані на поточні витрати)					
Сплата процентів за кредит					
Витрати на розширення виробництва – всього					
В тому числі:					
Дольові внески в міжгосподарські і інші підприємства					
Операційні витрати					
Відрахування в фонди – всього					
В тому числі:					
Виплати по акціях трудових колективів					
Інші витрати					
Залишки коштів на кінець року					
Всього витрат					